

Богдан Пушкар, Зоряна Пушкар

**ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ
РЕКРЕАЦІЙНОГО
ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ**

Монографія

Тернопіль 2014

УДК 911.3:330.15 (477.82)

ББК

П 91

Науковий редактор: *О.В.Заставецька*, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Рецензенти:

І. І. Ровенчак, доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка;

П. Р. Пуцунтейло, доктор економічних наук, професор кафедри обліку і правового забезпечення агропромислового виробництва Тернопільського національного економічного університету, доцент;

М. Д. Заячук кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

*Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № від 12. 2014)*

Пушкар Б.Т.

П 91

Територіальна організація рекреаційного господарства регіону. / Б.Т. Пушкар, З.М. Пушкар. – Тернопіль: «Вектор» 2014. – 196с.

ISBN

Монографія присвячена вивченню питань територіальної організації рекреаційного господарства регіону. У роботі поглиблено теоретичні положення про сутність і структуру територіально-рекреаційного господарства регіону. Удосконалено методику суспільно-географічного дослідження територіально-рекреаційного господарства. Здійснено типізацію районів Тернопільської області за величиною рекреаційного потенціалу та рівнем його використання, структурою рекреаційної діяльності. Обґрунтовано, основні напрямки розвитку рекреації в Тернопільській області на основі оптимального використання рекреаційного потенціалу.

Для наукових працівників, фахівців, викладачів, аспірантів і студентів географічних та економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 911.3:330.15 (477.82)

ББК

ISBN

©Б.Т. Пушкар, З.М. Пушкар 2014

©Видавництво «Вектор», 2014

ПЕРЕДМОВА

Однією із галузей, яка в сучасних умовах починає відроджуватися майже у всіх регіонах України, є рекреація. Вона забезпечує потреби населення у відпочинку і оздоровленні, є стимулятором розвитку допоміжних та обслуговуючих галузей, а також важливим чинником, що впливає на рівень та якість життя населення. Для оптимального розвитку цієї галузі важливо вивчити стан ресурсного забезпечення, особливості використання рекреаційного потенціалу, розвиток туристичної інфраструктури, рівень кадрового забезпечення галузі, тобто рівень сформованості та структуру рекреаційного господарства. З суспільно-географічних позицій актуальним є вивчення територіальної організації рекреаційної діяльності у різних регіонах, що передбачає дослідження територіальних рекреаційних комплексів різного рангу.

Незважаючи на значне розширення наукових досліджень рекреаційної проблематики, досі ще небагато комплексних характеристик рекреаційної діяльності у регіонах, які б повно розкривали рекреаційно-ресурсний потенціал, структуру рекреаційного господарства та містили би напрямки розвитку різних видів рекреації на основі наявних ресурсів та із врахуванням як потреб регіону, так і зовнішнього попиту. Такі питання стають все актуальнішими у зв'язку із необхідністю євроінтеграції України, вагомим чинником якої є туризм як галузь рекреаційного господарства. Своєчасним є завдання комплексного дослідження рекреаційного господарства, чинників його формування і територіальної організації у різних регіонах України.

Регіон дослідження має багаті ресурси для формування рекреаційного господарства. Серед них виділяють природні, історико-культурні, соціально-економічні. За умови їх раціонального використання в регіоні можуть розвиватися різні види рекреаційної діяльності. Тому на сучасному етапі є визначення найбільш оптимальних напрямків розвитку рекреаційної діяльності на основі раціонального використання рекреаційних ресурсів.

Теоретичним підґрунтям дослідження є сучасні положення суспільної географії і туризмознавства, передусім про територіальну організацію суспільства, зокрема наукові розробки вітчизняних та зарубіжних географів: Е. Алаєва, О. Бейдика,

В. Євдокименка, О. Заставецької, М. Заячука, І. Зоріна, В. Івануніка, М. Крачила, С. Кузика, О. Любіцевої, М. Мальської, К. Мезенцева, М. Мироненка, Н. Недашківської, Л. Немець, Я. Олійника, В. Преображенського, І. Ровенчака, В. Руденка, В. Стафійчука, І. Твердохлебова, О. Топчієва, О. Шаблія, В. Явкіна та інших.

У результаті проведеного дослідження реалізовано таке:

— здійснено комплексне суспільно-географічне дослідження рекреаційного господарства Тернопільської області;

— проведено оцінку рекреаційного потенціалу адміністративних районів Тернопільської області та виявлено типи районів за рівнем забезпечення таким потенціалом та його структурою;

— удосконалено методика суспільно-географічного дослідження територіально-рекреаційного господарства обласного регіону, передусім використання теорії графів для моделювання територіальної структури обласного територіально-рекреаційного господарства і SWOT – аналізу для виявлення сильних і слабких сторін розвитку такого комплексу;

— здійснено типізацію районів Тернопільської області за величиною рекреаційного потенціалу та рівнем його використання, структурою рекреаційної діяльності;

— обґрунтовано основні напрямки розвитку рекреації в Тернопільській області на основі оптимального використання рекреаційного потенціалу.

Наукові результати дослідження, що викладені у монографії мають практичну спрямованість та можуть бути використані для розробки напрямків розвитку рекреації в Тернопільській області, а також для суспільно-географічних досліджень рекреаційних господарств інших регіонів України.

Монографія підготована до друку на кафедрі географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Автори висловлюють щире подяку науковому редактору, д.г.н., професору О.В. Заставецькій, д.г.н., професору І.І.Ровенчаку, д.г.н., професору О.І. Шаблію, д.е.н., професору П. Р. Пуцентейло та к.г.н., доценту М. Д. Заячуку за цінні наукові зауваження та поради. У монографії враховані зауваження рецензентів – к.г.н., доцента М.Д. Заячука, д.г.н., професора І.І.Ровенчака, д.е.н., професора П.Р.Пуцентейла.

I. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

1.1. Рекреаційна діяльність, її форми організації у регіоні

У процесі трансформації суспільних відносин в Україні відбуваються докорінні зміни у структурі господарства, урізноманітнення функцій окремих галузей. Зростання інтенсивності людської діяльності, поява високотехнологічних виробництв і широке використання розумової праці, а також високий рівень урбанізації населення зумовлюють необхідність все більшого розвитку сфери послуг, зокрема галузей, що займаються відновленням сил і відпочинком людей. До таких галузей відноситься рекреаційне господарство (rekreasio – відпочиваю) – «сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста і створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційного господарства» [170, с. 426]. Це, у свою чергу, зумовлює все більшу увагу до вивчення форм рекреаційної діяльності в Україні загалом і у окремих регіонах, до виявлення умов розвитку і структури рекреаційного господарства, особливостей його територіальної організації в країні та її частинах.

Незважаючи на появу теоретичних і прикладних розробок з проблем рекреаційної діяльності, формування рекреаційного господарства і ринку туристичних послуг (О.О. Бейдик, В.К. Євдокименко, О.В. Заствецька, М.В. Крачило, С.П. Кузик, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, В.І. Мацола, Я.Б. Олійник, М.Й. Рутинський, В.І. Стафійчук, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій), в українській науці ще відсутня єдність поглядів на сутність основних понять рекреаційної географії, передусім щодо «рекреаційної діяльності», «рекреаційного господарства», «туристсько-рекреаційного комплексу», «територіально-рекреаційної системи» та ін. Із рекреаційного господарства почав швидко виділятися туризм і ця галузь найбільше досліджувалася.

Для визначення сутності означених вище понять опираємось на т. з. діяльнісний підхід О.І. Шаблія та М.І. Фащевського, які характеризують основні види життєдіяльності людини: трудову, споживчу, соціоприродну, відтворювальну та екстичну [192, с.10-

13]. Виходячи із того, що рекреація – «це будь яка діяльність (в т. ч. стан бездіяльності), спрямована на відновлення сил людини та задоволення її потреб у відпочинку» [171, с.421], вона характеризує всі компоненти життєдіяльності людей. Зокрема, трудова життєдіяльність пов'язана з працею із надання послуг з оздоровлення та відпочинку людей, споживча – із споживанням різноманітних послуг, відтворювальна – з використанням вільного часу для відновлення сил людини, соціоприродна – з потребою спілкування людини з живою природою, розселенська (екістична) – з розміщенням рекреаційних об'єктів у різних типах поселень.

Рекреаційна діяльність здійснюється відповідно до стандартів своєї соціокультурної системи [102], до свого менталітету, вона значною мірою визначається певними усталеними потребами людей на той чи інший момент часу та можливостями їх задоволення.

Рекреаційна діяльність, як зазначає О.Топчієв, має тотальний характер і в той чи інший спосіб доходить до кожної людини, кожної сім'ї, кожної соціальної групи, з другого боку – вона може бути настільки різноаспектною і різноплановою, що надзвичайно важко підлягає будь – якій систематиці [170, с.439]. Спроби такої систематизації в Україні здійснили О.О. Бейдик (2001), О.Г.Топчієв (2003), О.О. Любіцева (2006).

Щодо сутності рекреаційного господарства, то також єдності поглядів в українській географії і туризмології ще немає. На думку, В.І. Стафійчука, М.В.Крачила, В.К. Євдокименка та ін., необхідно вживати термін «туристично-рекреаційне господарство». Всі вони зазначають, що на теоретичному і емпіричному рівнях відсутні будь-які застереження відносно розгляду рекреаційного господарства і туризму як єдиної системи, діяльність якої спрямована на відтворення психофізіологічного і духовного розвитку людини. На цьому наголошує і О.О. Любіцева [75].

Зважаючи на це, а також виходячи із визначення сутності рекреаційної діяльності, вважаємо за доцільне використовувати термін «рекреаційне господарство» щодо галузей туризму, відпочинку і оздоровлення. Ми не погоджуємося із думкою сучасних туризмознавців про те, що санаторно-курортна справа і відпочинок – субгалузі туризму (лікувально-курортний і відпочинковий туризм), а рекреація – це функція туризму.

При цьому ми виходимо із визначення сутності туризму: у Законі України «Про туризм» під туризмом розуміють тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплаченої діяльності у місці перебування [34].

Тобто, туризм є «мобільною частиною рекреації», пов'язаною з доданням простору задля відпочинку, розваги або лікування, або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку [76, с.8]. Він пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується із оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними і розважальними цілями [78, с.22].

Отже, туризм – один із видів рекреації, він не включає ті види оздоровлення, відпочинку чи пізнавальної діяльності, що здійснюються в межах пункту постійного проживання людини, а іноді вони досить значні. Водночас рекреація включає різні форми туристської діяльності і тому називати господарство «туристично-рекреаційним» недоцільно, термін «рекреаційне господарство» є найбільш прийнятним, він повно відображає сутність міжгалузевого комплексу, що виробляє різноманітні рекреаційні послуги, а туризм є його складовою частиною. У такому розумінні рекреація охоплює не тільки відпочинок і оздоровлення на спеціалізованих територіях поза межами постійного проживання, але й у їх межах. Вона розуміється як діяльність за вільним вибором людини з метою відновлення фізичних і духовних сил та розвитку інтелектуальних здібностей.

Рекреаційне господарство охоплює ряд галузей і видів економічної діяльності, які надають рекреаційні послуги. Внаслідок незіставності рекреації з традиційною галузевою класифікацією господарства чи із систематикою видів економічної діяльності в Україні, до складу рекреаційного господарства різні автори включають різні галузі та види рекреаційного обслуговування. Так у представників радянської рекреаційної географії, до складу рекреаційного господарства відносились сфери відпочинку, оздоровлення і туризму (М.Мироненко, І.Твердохлебов, М.Крачило та ін.). В українських туризмознавців існує дуже багато класифікаційних схем туристичної діяльності (майже всі вони ототожнюють туризм і рекреацію загалом). Згідно із Законом України «Про туризм» [34] туристична індустрія (тобто

галузь господарства) – це «сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, заклади культури, спорту), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів». Додамо: « а також їх відпочинок та оздоровлення».

У вітчизняній науці існує багато класифікацій рекреаційної, передусім туристичної, діяльності. Але, зважаючи на нечіткість критеріїв їх виділення (нерідко змішуючи ці критерії), такі класифікації не є зрозумілими і однозначними. Це певною мірою можна пояснити і об'єктивними причинами: намагання відокремити всі види туризму є досить складним завданням через тісні взаємозв'язки між ними (наприклад, діловий туризм може поєднуватися з пізнавальним чи спортивним), і через виділення видів на основі різних ознак. Так, сільський зелений туризм виділяють не за метою діяльності, як наприклад, діловий, а за видом рекреаційного середовища; міжнародний – за спрямованістю туристичних потоків). Головною ознакою при цьому має бути мета рекреаційної діяльності, що визначає її вид. Найчіткішою у цьому плані є класифікація видів туризму, здійснена О.О.Бейдиком (2001).

За видами економічної діяльності він виділяє курортно-лікувальний, курортно-розважальний, релігійний, діловий, навчально-освітній, пізнавальний, спортивний, шоп-туризм (торговельний), військовий, екологічний, родинний в т.ч. ностальгійний.

О.Г.Топчієв, систематизуючи види рекреаційної діяльності, виділяє сфери:

- 1) організованого відпочинку (курортно-лікувальний, курортно-оздоровчий, спортивно-оздоровчий),
- 2) неорганізованого відпочинку,
- 3) туризму (пізнавальний, історико-етнографічний, історико-культурний, ландшафтно-екологічний, спортивний, родинно-гостьовий, торговельний, діловий, науковий, громадсько-політичний, розважальний, релігійний) [171, с.441].

Ці схеми дуже подібні, вони досить повно охоплюють види рекреаційної діяльності і можуть слугувати основою для створення схеми компонентної структури рекреаційного господарства. Основою рекреаційної діяльності є рекреаційне

господарство (рис.1.1). Воно розвивається на основі формування рекреаційних потреб споживачів (рекреантів).

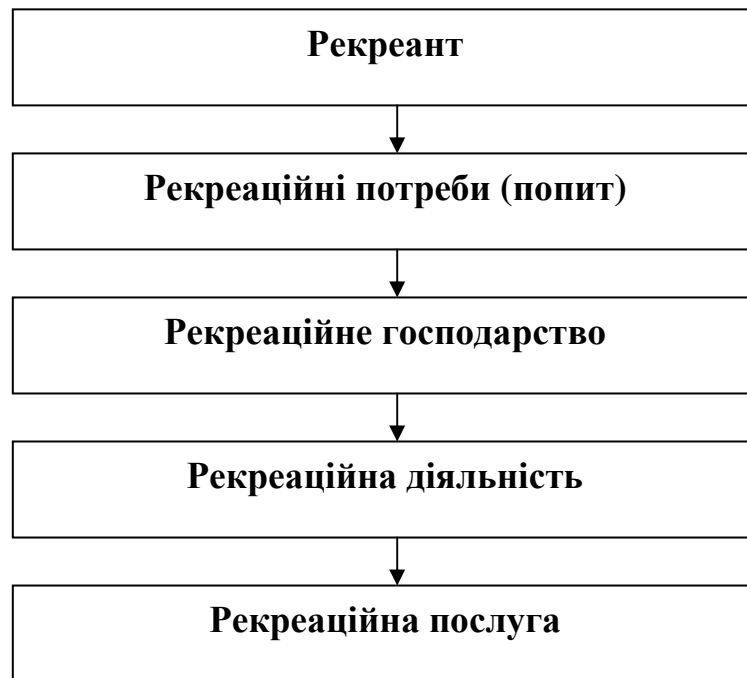

Рис.1.1. Модель здійснення рекреаційної діяльності

За класифікацією Всесвітньої туристичної організації (ВТО) рекреантів поділяють на такі групи:

а) за головною метою поїздок – 1) дозвілля, рекреація, відпочинок; 2) відвідування рідних і знайомих; 3) ділові та професійні цілі; 4) лікування; 5) поклоніння релігійним святиням (паломництво); 6) інші цілі.

б) за категоріями відвідувачів – 1) туристи-відвідувачі, що ночують; 2) екскурсанти – одноденні відвідувачі. Залежно від рівня і якості життя, політичної та соціально-економічної ситуації у країні загалом і у кожному регіоні, зокрема, формуються потреби рекреантів у певних видах рекреаційних послуг.

Попит на рекреаційні послуги, як стверджує С.П.Кузик, є надзвичайно еластичним щодо рівня доходів і цін, йому властиве сезонне коливання, його створюють зусиллями багатьох закладів, підприємств [71, с.170], навіть незначні недоліки у таких послугах не можуть забезпечити високоякісного обслуговування людей у процесі рекреаційної діяльності.

Результатом рекреаційної діяльності є послуги з оздоровлення і відпочинку людей. Ці послуги можуть бути матеріальними або нематеріальними, основними, специфічними або додатковими. До основних належать транспортні послуги, послуги закладів

розміщення (санаторіїв, курортів, готелів), закладів харчування. Специфічні послуги можуть надавати рекреанту під час подорожі чи відпочинку (показ унікальних пам'яток, лікувально-оздоровчі процедури та ін.). Додаткові послуги надаються рекреантам, як правило, у місцях їх розташування закладами розваг, спортивними та іншими закладами.

Рекреаційні послуги мають свою специфіку: їх виробляють і споживають у одному місці і у той же час. До нематеріальних послуг відносяться:

- послуги туристсько-екскурсійних закладів;
- послуги санаторно-курортних закладів;
- послуги транспорту;
- послуги охорони здоров'я;
- послуги освіти;
- послуги громадських організацій;
- послуги державного управління;

Матеріальні послуги реалізуються в сфері обігу продукту і є послугами виробничого призначення.

Рекреаційні послуги матеріального призначення:

- послуги матеріально-технічного забезпечення;
- послуги торгівлі;
- послуги житлово-комунального господарства;
- побутові послуги;

Така класифікація туристських послуг має методологічне і методичне значення для оцінки туристського продукту, а також для аналізу структури рекреаційної діяльності і її участі в ринкових відносинах.

Ринок туристських послуг країни є складовою світового ринку і сформувався внаслідок швидкого розвитку сфери послуг, що є об'єктивним процесом поглиблення суспільного поділу праці та диверсифікації суспільного виробництва. Кеплер Ф. вказує, що невиробнича діяльність або третинна сфера, об'єднує галузі та види діяльності, призначені для створення умов функціонування господарства та забезпечення життєдіяльності населення (54, с.331-335). Оскільки в окремих районах світу і національних господарствах сфера туристсько-рекреаційного господарства займає вагомe місце у створенні валового внутрішнього продукту і зайнятості населення, то в них формуються регіональні ринки туристсько-рекреаційних послуг. На думку Любіцевої О.О.,

національний туристський ринок створюється внутрішнім та зовнішнім попитом, внутрішньою пропозицією, просторово-часова збалансованість між якими забезпечується національною індустрією туризму (табл.1.1), [75, с. 60].

Таблиця 1.1

Класифікація туризму за різними авторами *

Ознаки класифікації	Види туризму	Закон України про туризм	Мальська М. П., Худо В.В., Цибух В.І.	Квартальнов В.О.	Кифяк В.Ф.	Бабарицька В.К. Малиновська О. Ю.	Крачило М.П.
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Залежно від категорії осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх мети, об'єктів, що використовуються або відвідуються чи інших ознак.	Дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів; культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний, зелений, сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний	+		+		+	+
2. За характером організації	Плановий (організований), самодіяльний (неорганізований)		+			+	+

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4	5	6	7	8
3. За кількістю учасників	Індивідуальний, груповий		+			+	+
4. За термінами і тривалістю	Короткочасний, тривалий		+	+		+	+
5. За територіальною ознакою	Місцевий, далекий		+	+			
6. За інтенсивністю туризму	Постійний, сезонний, односезонний, двосезонний		+		+	+	+
7. Залежно від мети подорожі	Пізнавальний, оздоровчо-лікувальний, курортно-лікувальний, спортивний, вихідного дня, діловий, релігійний, зелений, аматорський, науковий і культурний туризм, соціальний туризм, етнічний туризм, приміський туризм, внутрішньорегіональний туризм, міжнародний туризм		+		+	+	+
			+		+	+	+
				+			
					+		
					+		
					+	+	+
			+	+	+	+	+

** Складено авторами на основі: 34; 35;56;52;78; 72; 61.*

Важливою умовою створення рекреаційних послуг є наявність спеціальних ресурсів, які завдяки своїм властивостям можуть використовуватися для рекреаційної діяльності. Це можуть бути природні, природно-антропогенні чи історико-культурні ресурси (їх класифікацію і оцінку в межах України здійснили О.О. Бейдик (2002), О.Ю.Гринів, В. Іванунік, С. П. Кузик та І.М. Яковенко

(2004). Зокрема, І.М. Яковенко систематизувала рекреаційні ресурси за цільовими призначеннями і технологією рекреаційного використання (рекреаційно-лікувальні, рекреаційно-оздоровчі, рекреаційно-спортивні, рекреаційно-пізнавальні) та виділила види рекреаційного природокористування [171, с.437]:

а) рекреаційно-лікувальне природокористування, в т.ч.:

1) кліматолікування; 2) бальнеолікування (з використанням мінеральних вод; 3) грязелікування;

б) рекреаційно-оздоровче природокористування, в т.ч.: 1) купально-пляжна рекреація; 2) прогулянкова рекреація; 3) промислова рекреація (мисливство, рибальство, збирання грибів, ягід, лікарських та декоративних рослин та ін.);

в) рекреаційно-спортивне природокористування, в т.ч.: 1) водноспортивна рекреація; 2) гірський туризм (пішохідний, альпінізм, скелелазіння); 3) гірськолижний туризм; 4) спелеотуризм (використання карстових об'єктів; 5) автотуризм);

г) рекреаційно-пізнавальне природокористування, в т.ч.: 1) природо-пізнавальний туризм; 2) екологічний (зелений) туризм.

Залежно від наявності тих чи інших ресурсів у регіоні створюються умови іншого виду природокористування. Але вони можуть бути реалізовані або нереалізовані за умови дії певних чинників, передусім потреб людей, в межах рекреаційного середовища.

Під рекреаційним середовищем необхідно розуміти середовище, в якому здійснюється (чи може здійснюватися) рекреаційна діяльність. Воно охоплює такі складові (І.М. Яковенко, 2004):

1) природне середовище;

2) квазіприродне (природне і антропогенне) – лісопарки, водосховища, культурні ландшафти;

3) культурне середовище – міські ландшафти, історико-культурні об'єкти;

4) техногенне середовище – інфраструктура, технічні розважальні комплекси;

5) соціальне середовище.

Рекреаційне середовище може мати позитивні та негативні характеристики і по різному впливати на виробництво та споживання рекреаційних послуг. До позитивних рис рекреаційного середовища відносять високий рівень забезпечення

різноманітними ресурсами для рекреації, сприятливу екологічну ситуацію, розвинену сферу послуг та транспорт, стабільну політичну і соціальну ситуацію та ін. Негативними рисами рекреаційного середовища є невисока забезпеченість ресурсами, відсутність унікальних чи історико-культурних пам'яток, значне забруднення довкілля, низький рівень безпеки людей, нестабільна політична і соціально-економічна ситуація, невисока транспортна освоєність території, нерозвинена соціальна інфраструктура.

Рекреаційне середовище дуже відрізняється у регіонах з різним типом освоєння, воно визначає рівень рекреаційного освоєння території, напрями рекреаційної діяльності, характер послуг, що надаються у процесі такої діяльності. Так, у Західному регіоні України, що відзначається високою концентрацією історико-культурних ресурсів, сприятливими природними умовами, наявністю лікувальних мінеральних вод та унікальних природних об'єктів, невисокими рівнями урбанізації населення та злочинності склалося сприятливе рекреаційне середовище, воно сприяє розвитку різноманітних видів рекреаційної діяльності.

Ці види рекреаційної діяльності можуть мати внутрішнє і міжнародне спрямування, бути масовими, груповими чи індивідуальними, здійснюватися у міському чи сільському рекреаційному середовищі, мати організаційний чи неорганізований характер, бути постійними чи сезонними, тривалими чи короткочасними, призначеними для різних вікових груп населення (дітей, молоді, пенсіонерів та ін.).

1.2. Рекреаційний комплекс як форма організації рекреаційної діяльності у регіоні

Рекреаційна діяльність дуже складна і багатогранна, із розвитком суспільства вона постійно розширюється та набуває нових форм, формуючи міжгалузевий комплекс. Під рекреаційним комплексом розуміють «сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційно-туристичного господарства» [170, с.426]. Він є формою територіальної організації рекреаційної діяльності, яка означає, за визначенням О.І.Шаблія, взаєморозташування (взаєморозміщення) об'єктів у

двовимірному просторі, наявність просторових зв'язків між розташованими у межах земної поверхні об'єктами, існування територіальних утворень (формувань, поєднань, систем, структур) [192, с.17].

Розвиток такого комплексу складається на певній території і у тісному зв'язку з іншими складовими територіального соціально-економічного комплексу, що являє собою «виокремлену на основі суспільно-географічних зв'язків територіальну і комплексно-пропорційну структуру матеріально-речовинних і духовних компонентів діяльності людини» [115, с.33].

В українській науці існує багато підходів до визначення структури рекреаційного комплексу (В.І.Стафійчук, В.К.Євдокименко, В.І.Павлов, І.В.Смаль, М.В.Крачило, Н.Ю.Недашківська, О.О.Любіцева та ін.). Але майже всі вони базуються на концентрації територіальних рекреаційних систем (В.С.Преображенський, 1975), за якою рекреаційне господарство являє собою багатокomпонентну природно-господарську систему, яка включає такі складові системи і компоненти, як рекреаційні ресурси, рекреаційна інфраструктура, обслуговуючий персонал, рекреанти, рекреаційне обслуговування. О.Г.Топчієв додає ще до цієї схеми підсистеми менеджменту та маркетингу, при цьому менеджмент має ширший зміст, ніж «управління» і охоплює як наявні управлінські функції, так і потенційні [170, с. 443-444].

О.О. Любіцева вважає, що у рекреаційному комплексі можна виділити чотири структури [76, с. 62], зокрема, інституційно-організаційну, функціонально-господарську, територіально-господарську та організаційно-управлінську. Кожна із цих структур являє собою відповідну підсистему, що має внутрішню структуру і відповідні компоненти.

Інституційно-організаційна підсистема включає такі структурні елементи: правовий, фінансово-економічний та кадровий. Ця підсистема координує державну політику в сфері розвитку туристсько-рекреаційного комплексу і сприяє розширенню внутрішнього туризму та участі будь-якого регіону в світовому туристичному процесі. Вона здійснює нормативно-правове регулювання туристської діяльності. Компонентами цієї структури є державні інститути права, валютної, податкової політики та страхування, консульська і митна служби, системи підготовки кадрів та наукових досліджень в галузі туризму. Якраз

регіональний туристський ринок формується на основі правового та економічного поля держави і відображає дієвість державної туристичної політики, яка повинна стимулювати потреби населення в послугах туризму і рекреації шляхом створення правових основ та нормативної бази.

Державна туристична політика, на думку Любіцевої О.О, є комплексом заходів правового, економічного і організаційного порядку, підкріплена відповідними управлінськими інститутами, діяльність яких пронизує всі управлінські рівні і спрямована на узгодження державних, бізнесових і місцевих інтересів на ринках туристичних послуг різного порядку [76, с.63]. Економічна ефективність цієї політики відображається в характері туристського процесу і позначається місцем, яке займає в ньому певний регіональний ринок, та прибутковістю індустрії туризму. Результативністю є прямий та опосередкований внесок її у регіональний чи національний бюджет. У великій мірі це залежить від функціонування компонентів інституційно-організаційної підсистеми. Між цими компонентами здійснюються різноманітні зв'язки організаційного характеру, які регулюють і підсилюють діяльність державних інститутів щодо розвитку і територіальної організації туризму та рекреації у сприятливих для них регіонах.

Функціонально-господарська підсистема формується на основі поєднання різних рекреаційних галузей. Під галуззю рекреації розуміють сукупність підприємств, подібних за призначенням, технологією обслуговування, професійним складом кадрів та умовами їх діяльності, особливостями розміщення та функціонування на ринку рекреаційних послуг. Основне завдання підприємств рекреаційного комплексу полягає в організації комфортного і якісного забезпечення мотиваційних вимог рекреанта. Функцією підприємств туристської галузі є створення, реалізація та організація споживання рекреаційних послуг. Ця підсистема включає заклади відпочинку та оздоровлення, громадське харчування, розміщення підприємств з надання додаткових послуг, види транспорту, туристичні та оздоровчі організації.

Наступним компонентом функціонально-господарської системи є громадське харчування. Основними підприємствами організації харчування туристів є повносервісні ресторани, спеціалізовані ресторани, ресторани швидкого обслуговування,

ресторани, що спеціалізуються на обідах, ресторани для особливих подій, повсякденні, національні. Крім цих ресторанів в обслуговуванні туристів функціонують сімейні ресторани та тематичні. Крім цього, в регіональних туристсько-рекреаційних комплексах функціонує велика кількість буфетів, барів, їдалень та інших установ громадського харчування.

До складу функціонально-господарської підсистеми входить також транспорт. Найбільш широко використовуються в організації рекреації: авіаційний, автомобільний, залізничний та водний види транспорту. Транспортні послуги можна умовно поділити на послуги з переміщення рекреантів від місця проживання до місця проведення відпочинку чи оздоровлення, а також з організації власне транспортних подорожей (круїзи, автотуризм та ін.). При виборі транспортного засобу споживач орієнтується на об'єктивні та суб'єктивні чинники (швидкість, ціна, комфорт).

Підприємства, мета функціонування яких полягає в активізації рекреантів, а сукупність діяльності – в утворенні рекреаційної послуги, є, власне, рекреаційними підприємствами. За обсягами, характером діяльності та організацією туристичного процесу вони поділяються на туроператорів і турагенції. Це є заклади, що надають послуги оздоровлення і відпочинку (курорти, санаторії, будинки відпочинку, профілакторії та ін.).

Туроператором є потужне туристичне підприємство, метою функціонування якого є розробка власного турпродукту та його реалізація на внутрішньому і міжнародному ринках. Турагенції є невеликими, переважно спеціалізованими підприємствами, яким властиве сезонне коливання попиту.

Ці підприємства формують екскурсійні послуги, що є невід'ємною складовою туру. Вони можуть входити до складу комплексного турпродукту, або становити додаткові послуги, при цьому є обов'язковим елементом у забезпеченні туристичної мотивації. Екскурсійні послуги можуть розглядатися як і елемент програми дозвілля. Послуги дозвілля можна поділити на три групи: культурно-просвітницькі, рекреаційні, розважальні (театри, цирки, концерти, парки різного типу, гральний бізнес та ін.).

Сукупність цих підприємств і зв'язки між ними забезпечують функціонування рекреаційного комплексу у вигляді рекреаційних циклів. Під ними ми розуміємо взаємозв'язки між підприємствами

функціонально-господарської підсистеми, які здійснюють організацію, транспортування та забезпечення туристів готельними послугами, громадським харчуванням, транспортом, дозвіллям, відпочинком та оздоровленням людей. Крім цих зв'язків формуються загальногосподарські зв'язки, що пов'язують основні рекреаційні підприємства з підприємствами господарського комплексу регіону, що обслуговують чи доповнюють туристичний комплекс.

Туристсько-рекреаційні цикли є основними елементами компонентно-функціональної структури і включають основні туристські підприємства, які в умовах ринкових відносин реалізують туристсько-рекреаційний продукт. Крім цих підприємств, у функціональному відношенні є ще обслуговуючі, які забезпечують діяльність основних підприємств (постачання електроенергії, газу, води). До складу циклу вводяться також додаткові (пральні, лазні, сауни та ін.). Важливе значення в циклі відіграють паралельні підприємства, які функціонують незалежно від основних підприємств, але забезпечують здійснення туристсько-рекреаційного туру. До них відносяться транспортні, кадрові установи і організації, що до певної міри здійснюють туристський процес.

До компонентно-функціональної структури слід включати також супутні підприємства, що виробляють товари для туристів. До них можна віднести виробництво сувенірів, туристського обладнання та ін. Різні типи взаємозв'язків між усіма цими підприємствами забезпечують внутрішнє функціонування рекреаційного комплексу і здійснюють внутрішньо комплексний поділ праці. Участь комплексу в територіальному поділі праці беруть основні підприємства, вони і складають стержень циклу.

У регіональному туристсько-рекреаційному комплексі переважна більшість підприємств локалізується в межах території, яка відзначається сприятливими для туризму та рекреації ресурсами. На відміну від виробничих циклів, в яких деякі типи підприємств можуть виходити за територіальну спільність комплексу, підприємства туристського плану локалізуються переважно в одному місці. Таким чином, можна визначити характерні особливості компонентно-функціональної структури туристсько-рекреаційного комплексу. Для неї, виходячи із ринкової концепції, властиві такі особливості:

— зростання або спад попиту на туристичний продукт в залежності від його просування на ринок виробниками, що є суб'єктами ринку;

— реалізація, пов'язана з визначенням споживачів ринку і пропозиції турпродукту, а також здійснення комплексу організаційних заходів;

— всі елементи компонентно-функціональної структури являють собою комплекс локалізованих підприємств;

— всі підприємства туристсько-рекреаційного комплексу локалізуються на невеликій території із сприятливими умовами для туризму і рекреації.

У суспільно-географічних дослідженнях важливе місце займає функціонально-територіальна структура. Туристично-рекреаційний комплекс ув'язує зосередження рекреаційних підприємств безпосередньо з природними соціально-економічними, історичними та екологічними умовами та ресурсами території. Найважливішу роль у формуванні функціонально-територіальної структури відіграють населені пункти, що є центрами рекреаційної діяльності.

Під функціонально-територіальною структурою ми розуміємо форми територіального зосередження підприємств туристсько-рекреаційної індустрії, що склалися в результаті локалізації відповідних природних та соціально-економічних умов та ресурсів, здатних виконувати рекреаційні функції (рис.1.2), [75; 157]. Зокрема, Любіцева О.О. виділяє для туризму елементи територіальної структури споживача і елементи територіальної структури виробника (пункт, центр, вузол), а для надання курортних послуг, – курорт, курортна місцевість, курортний район, курортна зона. Такої ж думки дотримується Стафійчук В.І. На основі поєднання функціонально-галузевого та функціонально-територіального підходів, він виділив такі таксономічні ранги рекреаційних територій: рекреаційний пункт, рекреаційний центр, рекреаційний підрайон, рекреаційний район, рекреаційний регіон [75, с.49; 157, с.37-38].

Дещо іншим є підхід до виділення структури рекреаційного комплексу О.Г.Топчієва (2009), він виділяє такі підкомплекси: курортно-оздоровчий, пізнавально-діловий, спортивний, екологічний, релігійний, розважальний (на основі поєднання видів рекреаційної діяльності населення і господарств). А поєднання

окремих видів рекреаційного обслуговування і супутніх послуг дозволило йому виділити рекреаційні цикли: історико-етнографічний туризм, історико-культурний туризм, науковий туризм, діловий туризм, торговий туризм, ландшафтно-екологічний туризм, релігійний туризм, гостьовий туризм, розважальний туризм [170, с.427].

Ця класифікація потребує доповнення, бо цикли охоплюють тільки туристичну діяльність, до них варто, на нашу думку, додати курортно-оздоровлювальну та курортно-відпочинкову рекреацію. Виділення у складі рекреаційних підкомплексів т.з. рекреаційних кластерів (видів рекреаційної діяльності) дозволяє структурувати рекреаційний комплекс у вертикальному напрямі (ієрархічна структура).

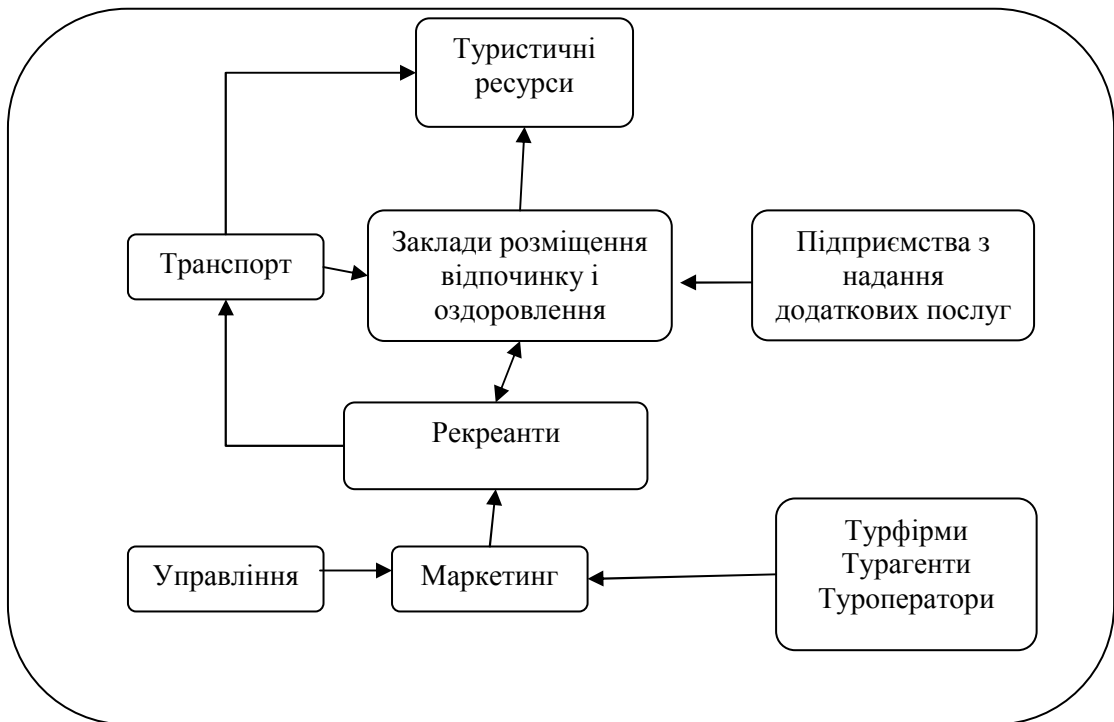

Рис. 1.2. Графічна модель функціонально-компонентної структури рекреаційного господарства. Складена авторами.

Але відомо, що будь-яка діяльність, в т.ч. і рекреаційна, здійснюється на певній території. Тому важливо виділити елементи територіальної структури рекреаційного комплексу. Рекреаційний пункт – це населений пункт, в якому знаходяться рекреаційні заклади (будинки відпочинку, кемпінги), що здійснюють елементарну рекреаційну функцію. Для прикладу можна назвати пункти сільського туризму. У регіональних

дослідженнях рекреаційний пункт є неподільним, тобто він не має своєї територіальної структури, всі інші елементи складаються з кількох елементів.

Рекреаційний центр характеризується наявністю населеного пункту, в якому сконцентровано два і більше туристсько-рекреаційних підприємства диференційованого попиту, між якими існують тісні зв'язки.

Рекреаційний підрайон – це зосередження в межах одного або декількох адміністративних районів, туристсько-рекреаційних пунктів, центрів.

Рекреаційний район – це зосередження на конкретній території різноманітних пунктів, центрів, вузлів, підрайонів, які характеризуються своєю спеціалізацією, що базується на місцевих природних, соціально-економічних умовах та ресурсах.

Рекреаційний регіон – це поєднання на території різних видів рекреаційної діяльності (рекреаційні райони, пункти, центри). Як правило, туристсько-рекреаційний регіон займає обширну територію, яка включає декілька адміністративних областей.

Всі виділені елементи територіальної структури рекреаційного комплексу за своєю спеціалізацією і мотивацією турпродукту можна поділити на спеціалізовані та інтегральні. Спеціалізовані елементи територіальної структури – це рекреаційні підприємства, які надають певний вид рекреаційних послуг (наприклад, лікування певних хвороб, гірськолижний туризм, спелеологічний туризм та ін.). До спеціалізованих елементів слід відносити спеціалізований центр, спеціалізований мікрорайон. До інтегральних елементів відносяться багатопрофільний центр, підрайон, район.

У науковій літературі в більшості випадків ототожнюються елементи територіальної структури рекреаційного комплексу з одиницями рекреаційного районування. На наш погляд, це не правомірно, оскільки їм властиві різні принципи і підходи. В основі територіальної структури рекреаційного комплексу, як було зазначено, лежать різні форми територіального зосередження рекреаційної діяльності, а в основі рекреаційного районування – різні рівні територіального поділу праці. Вони базуються на спеціалізації різних послуг і взаємозв'язках між рекреаційними районами.

Організаційно-управлінська структура пов'язує всі структури рекреаційного комплексу в єдине ціле. За останні роки багато зроблено в удосконаленні організаційної структури рекреаційного комплексу. На рівні держави створено комітет з організації туризму, який має свої підрозділи в обласних адміністраціях. Відповідні організаційні структури мають районні адміністрації та місцеві органи самоврядування. Вони координують та організовують туристсько-організаційну роботу на відповідних територіях. В зв'язку з трансформаційними процесами в суспільному житті відповідні зміни відбулися і в туристсько-рекреаційній діяльності.

У кожному регіоні організовано діяльність приватних, комерційних та державних туристсько-рекреаційних установ. Приватні організації туризму функціонують на основі ліцензії і діють за нормами державної туристської політики, яка здійснюється туроператорами і турагенціями. Вони здійснюють реалізацію туристського продукту через туристські тури як в межах регіону та держави, так і на міжнародному рівні.

Управління туристсько-рекреаційним комплексом регіону здійснюється відповідною формою державного управління, а управління туристсько-рекреаційною індустрією займаються туристичні оператори і туристичні агенти. Туристичні оператори як правило мають всі елементи туристської індустрії і сприяють ефективному використанню всіх її складових. Туристичні агенції деякі складові використовують за договорами, наприклад транспорт, готелі та ін. Як правило, в Україні і її регіонах функціонують малі і середні рекреаційні підприємства.

Управлінські органи рекреаційним господарством здійснюють свої компетенції у розрізі одиниць адміністративного устрою, передусім областей. Тому в сучасній українській науці все більше досліджень здійснюється в межах цих територій (Г.Круль, В. Іванунік, В.Павлов, І.Смаль, О.Стецюк, Г.Чернова та ін.). Рекреаційний комплекс обласного рівня розглядають як складне «утворення, яке формується і функціонує за наявності певної кількості елементів (рекреантів, рекреаційних ресурсів, обслуговуючого персоналу, закладів інфраструктури та управління), пов'язаних прямими і зворотними зв'язками, структура і інтенсивність яких формуються під впливом попиту та стану суспільно-господарських територіальних комплексів [187,

с.4]. Такий комплекс є складовою частиною рекреаційних комплексів держави і рекреаційного району. Він формується на основі рекреаційно-ресурсного потенціалу території області, під впливом рекреаційних потреб як її жителів, так і рекреантів з інших регіонів країни чи навіть з інших країн. Він тісно пов'язаний з іншими рекреаційними комплексами системою взаємозв'язків, рекреанти із однієї області можуть отримувати певні послуги з туризму, відпочинку чи оздоровлення в інших областях і навпаки. Такі комплекси є відкритими, динамічними. Для них характерними є відношення координації, субординації, єдності і тотожності, ці відношення щодо систем взагалі розкриває В.Г.Афанасьєв (1968).

Функціонально різномірні компоненти обласного рекреаційного комплексу (рекреаційні ресурси, заклади рекреаційної інфраструктури) об'єднуються за допомогою таких системоутворюючих відношень (за М.Д.Шаригінім, 1982): 1) належність до одного географічного простору; 2) наявність внутрішніх взаємозв'язків (матеріальних, енергетичних, інформаційних); 3) економічна і соціальна ефективність спільного функціонування; 4) керованість з одного центру [194]. Щодо останнього, то такої керованості ще немає, але вона може бути досягнута в процесі функціонування комплексу, при досягненні функціонального взаємозв'язку всіх підсистем рекреаційного господарства для надання послуг відпочинку і оздоровлення населення. У такому випадку рекреаційний комплекс виступить як територіальна рекреаційна система (ТРС) – найдосконаліша форма територіальної організації рекреаційної діяльності, «еталон для формування найбільш ефективних комплексів рекреаційного господарства» [170, с.443-444].

Але ці управлінські структури, що стосуються туризму, ще не охоплюють рекреаційної діяльності загалом. Сфери курортного господарства і відпочинку знаходяться у віданні органів охорони здоров'я. Тому єдиного підходу до організації рекреаційних комплексів немає.

1.3. Методичні основи дослідження рекреаційного господарства регіону

Дослідження територіального-рекреаційного господарства є складним, багатоетапним процесом. Вияснення методології, методики, а також вибір методичних, технічних та інших прийомів є важливим напрямком суспільно-географічного дослідження структури і територіальної організації туристсько-рекреаційного господарства будь-якого регіону. Методичні положення вивчення регіонального туристсько-рекреаційного господарства, які висвітлені в науковій літературі, стосуються тільки окремих аспектів і не охоплюють вивчення рекреаційного господарства як цілого, що впливає на вибір характеристики структури, так і аналіз, синтез їх разом із внутрішнім і зовнішнім середовищем. Без з'ясування цих проблем неможливо удосконалювати спеціалізацію, зв'язки і відношення між різними складовими рекреаційного господарства.

У своєму дослідженні рекреаційного господарства регіону ми виходили із таких методологічних і методичних положень:

1. Рекреаційне господарство, як системне утворення, має свою структуру, яка може розглядатися у функціонально-компонентному, функціонально-територіальному та організаційно-територіальному аспектах.

2. Кожна структура має об'єктивний характер і елементи її не можна встановлювати довільно, оскільки вони формуються на основі дії ринкових, ресурсних, організаційних та виробничих закономірностей та існують реально.

3. Формування і розвиток складових кожної структури є динамічним процесом, який удосконалюється в просторово-часовому аспектах і повинен задовольняти мету рекреаційної діяльності.

4. У рекреаційному господарстві характерна підпорядкованість окремих структурних елементів, зокрема функціонально-територіальної структури і відособленість функціонально-компонентної, що пов'язано із специфікою, його ресурсною основою та ринковим попитом.

5. Первинними елементами територіального-рекреаційного господарства є рекреаційні підприємства, сукупність яких формує загальну структуру і визначає конкретні структури комплексу.

Вивчення рекреаційного господарства доцільно проводити в декілька послідовних етапів.

На першому етапі – обґрунтовуються теоретичні основи вивчення рекреаційного господарства і його територіальної організації. Для цього аналізуються літературні джерела, фондові матеріали та інші, які дозволяють вникнути в суть об'єкта дослідження. Розкривається сутність рекреаційного господарства, його структура. При цьому вибираються такі типи структур, які найбільш повно розкривають роль кожної з них у формуванні галузевого складу, пропорцій між його складовими, функціональні зв'язки між ними, форми територіального зосередження і встановлюються відповідні елементи цих структур. Для функціонально-компонентної структури встановлюються галузеві елементи рекреаційного господарства. Ці результати дають можливість визначити місткість туристської території, співвідношення між різними галузями і можливості задоволення потреб рекреантів, тобто визначається його функціонування.

Взаємозв'язки між різними складовими характеризують функціональні особливості кожного компонента рекреаційного господарства, починаючи від ресурсів території, включаючи стадії використання турпродукту, аж до завершення туристського туру. Таке утворення в науковій літературі називають циклом, а в даному випадку ми називаємо його рекреаційним циклом. Він використовується не тільки як метод аналізу повноти галузевої структури, але і як форма територіальної організації рекреаційного господарства.

Найважливіше значення в суспільно-географічних дослідженнях має виявлення і аналіз територіальної структури, яку деякі вчені (Пістун М.Д., Паламарчук М.М., Паламарчук О.М., Шаблій О.І., Топчієв О.Г. та інші) називають функціонально-територіальною структурою. Вона показує найбільш істотні зв'язки між рекреаційною діяльністю і територією. Для її вивчення картографічним методом встановлюються елементи територіальної структури.

На наступному етапі розкриття поставленої проблеми аналізуються чинники, які впливають на формування і функціонування рекреаційного господарства і його структуру. До таких чинників відносяться природні, соціально-економічні,

історико-географічні, еколого-географічні та інші ознаки, які характерні для території дослідження. Важливо виявити вплив чинників, які безпосередньо впливають на формування рекреаційного господарства і участь його у територіальному поділі рекреаційної діяльності. На основі порівняльного, географічного, статистичного та інших методів встановлюється вплив цих чинників на структуру господарства, особливості розвитку його галузей.

Серед основних чинників туристичної діяльності регіону рекреаційні ресурси можуть бути потенційними або використовуватись залежно від суспільних потреб, формуючи рекреаційний потенціал. Зважаючи на визначення природно-ресурсного потенціалу території В.П. Руденка [138, с.5], можемо стверджувати, що рекреаційний потенціал території – це сукупна продуктивність її рекреаційних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, яка виражається у їх суспільній споживчій вартості. Він є з'єднуючою ланкою між туристичною діяльністю і споживанням туристичних послуг.

Важливою складовою рекреаційного потенціалу території є природні рекреаційні ресурси. До них відносяться геологічні і геоморфологічні, водні, лісові, ландшафтні об'єкти, кліматичні явища, які відзначаються сприятливістю для реалізації рекреаційної діяльності. Вони оцінюються у балах (за методикою В.П. Руденка). Одним із показників, що вдало ілюструє запаси рекреаційно-туристичних ресурсів та ступінь їх використання, є показник рекреаційної місткості території [60]:

$$V_i = \frac{N_i \times S_i \times C}{D_i} \quad (1.3.1)$$

V_i - рекреаційна місткість території, осіб;

N_i - норма рекреаційного навантаження на одиницю території, осіб/км²

S_i – площа території

C - тривалість рекреаційного періоду, днів

D_i - середня тривалість перебування туристів на іншій території днів.

При цьому використовуються нормативні показники рекреаційного навантаження на природні комплекси, вони подані у таблиці 1.2.

У процесі аналізу природних рекреаційних ресурсів важливе місце займають природні умови (рекреаційна комфортність, естетична виразність). Особливої уваги заслуговують кліматичні та гідрологічні особливості, структура земельного фонду (в т. ч. лісового), природоохоронні території та ін. Великою, яка характеризує інтенсивність впливу рекреаційного природокористування, є сумарна вмістимість всіх функціональних частин території: санаторно-курортних і закладів відпочинку, які вже функціонують і можуть бути тут розміщені з врахуванням оцінки природних ресурсів, пляжів, території для туризму і короткочасного відпочинку, територій під рекреаційними лісами [167, с. 56].

Таблиця 1.2

Нормативи рекреаційного навантаження на природні комплекси, осіб/ км² [60]

Природні комплекси	Літо			Зима		
	min	max	середнє	min	max	середнє
Озерні	80	150	115	16	45	30
Річкові	50	80	75	16	24	20
Низовинні	80	120	100	30	50	40
Горбогірні	100	150	125	60	160	110

Використання кліматичних чинників і погоди у рекреаційній практиці може здійснюватись у реабілітаційному періоді, з більш широким використанням, ніж тепер, кліматичних особливостей території, і власне рекреаційному, де ці чинники використовуються для підвищення рівня здоров'я, профілактики захворювань, збільшення працездатності та стійкості організму до негативного впливу середовища. Основне завдання методичного підходу до оцінки клімату для рекреаційних цілей полягає в тому, щоб визначити ступінь комфортності клімату для життя і відпочинку людей. Існуючі методики (В.І. Русанова, В.П. Чижової, Л.М. Деркачової та ін.) дозволяють визначити

комфортність погоди у різні сезони року, зокрема за показниками теплового режиму, зволоження, силою вітру та ін. визначають комфортні, субкомфортні та дискомфортні погоди (Додаток А1, А2). При цьому кліматичні умови для рекреації оцінюються за бальною шкалою [24, с.126]. Залежно від сприятливості клімату для рекреаційної діяльності виділяють місцевості із дуже сприятливим, сприятливим і відносно сприятливим кліматом.

Серед рекреаційних ресурсів важливе місце займають бальнеологічні (мінеральні води, лікувальні грязі). Їх оцінка включає територіальний розподіл родовищ, їх потужність, кліматичний склад, стадії вивчення і використання. При цьому важливе використання кліматичних досліджень, які підтверджують можливість використання різних бальнеологічних типів вод у лікувально-профілактичних цілях. Лісові рекреаційні ресурси доцільно вивчати як за розміщенням та структурою насаджень, так і за можливим рекреаційним навантаженням. Залежно від такого навантаження визначається режим використання лісових ділянок (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Допустимі рекреаційні навантаження та рекомендовані режими використання територій [132, с. 165]

Допустиме рекреаційне навантаження, осіб/ га	Рекомендований режим використання рекреаційної території
До 10	Вільний, з рухом відвідувачів по всіх напрямках
10-50	Комбінований з переважанням вільного режиму користування. Рух відвідувачів дозволяється по дорожно-стежковій мережі.
50-75	Комбінований. Допускається вільне користування тільки галявинами з необхідністю їх виключення через певний термін (3-4 роки) для відновлення трав'яного покриву, рух відвідувачів – тільки по дорожно-стежковій мережі
75-100 і більше	Обмежений режим – рух відвідувачів строго по дорожно-стежковій мережі.

При організації рекреаційної діяльності важливо знати нормативи екологічно допустимих навантажень на ландшафти взагалі. Вони встановлені спеціалістами районного розпланування і представлені у таблиці 1.4.

Підрахунок відвідування людьми проводиться для кожної площі окремо, впродовж декількох тижнів або днів з різною погодою (бажано у різні пори року). Дані співставляються із нормативами і таким чином встановлюється так звані «стомлюваність природного комплексу», тобто нагромадження змін у ньому за багато років, а також норми рекреаційних навантажень (вимірюється чисельністю осіб за одиницю часу і на одиницю площі, тобто осіб – год/га).

Таблиця 1.4

Нормативи екологічно допустимих навантажень на ландшафт [132, с 208]

Категорія зелених насаджень і тип рослинних асоціацій, тип рекреаційних утворень	Навантаження, осіб/га		
	літні	зимові	круглорічні
Ліси	4	5	3
Луки	22,5	30	26

У процесі аналізу враховуються також різні соціально-економічні ресурси, які теж приймають участь у формуванні турпродукту. Це – господарські об'єкти, які можуть бути об'єктами зацікавлення туристів, а також об'єкти туристичної інфраструктури (підприємства розміщення і харчування, торгівлі, культури, відпочинку і оздоровлення, транспорту та інше). Важлива не тільки їх кількість але й якісні характеристики, особливості розміщення та поєднання з іншими ресурсами.

Історико-культурні ресурси, які придатні для рекреації – це сукупність пам'яток, матеріальної і духовної культури, що можуть бути об'єктами зацікавлення рекреантів. Вони є основою для розвитку пізнавального, розважального, сакрального, ностальгійного та інших видів туризму. Існують різні підходи до їх оцінки (О.Бейдик, О. Гринів, В.Кравців, С.Кузик, М.Крачило, О.Любіцева, М. Мацола, Я. Олійник, С.Попович, І. Смаль, В. Явкін, В. Іванунік та ін.) при цьому оцінюється як їх абсолютна кількість, так і щільність на одиницю площі (100 км²), їх цінність (міжнародне, загальнонаціональне і місцеве значення). Найприйнятнішою на наш погляд є оцінка таких ресурсів О.Бейдика з уточненнями і доповненнями К.Дударчук. (див. табл. 1.5 і табл.1.6).

Таблиця 1.5

Оцінка атрактивності історико-культурних ресурсів [29, с.26]

Групи об'єктів	Бали
<u>1. Археологічні об'єкти</u>	
1.1. Території первісного заселення, стоянки, поселення, кургани	1
1.2. Древні городища. Давні поселення.	2
<u>2. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, і пам'ятники їх учасникам, діячам історії і культури.</u>	
2.1. Окремі пам'ятки, меморіальні дошки.	1
2.2. Група пам'яток, пам'ятники і меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність.	2
2.3. Пам'ятні місця подій, що підтверджуються історичними джерелами. Меморіальні комплекси.	3
<u>3. Пам'ятки архітектури</u>	
3.1. Частково збережені елементи оборонних споруд, громадських споруд, палацево-паркових ансамблів.	1
3.2. Сучасні пам'ятки архітектури, що зведені з використанням нових технологій, композиційних рішень.	2
3.3. Повністю збережені елементи чи комплекси оборонних будівель, громадських споруд, палацево-паркових ансамблів, садиби народної архітектури	3
3.4. Поселення, що визнанні як пам'ятки народної архітектури під відкритим небом.	4
<u>4. Сакральні споруди</u>	
4.1. Окремі культові споруди різного стилю. Фрагменти культових споруд.	1
4.2. Комплекси різностильових культових споруд.	3
4.3. Комплекси культових споруд одного стилю – центри духовної культури.	5
4.4. Місця паломництва.	10
<u>5. Музеї пам'ятки духовної культури</u>	
5.1. Індивідуальні музейні експозиції, місця проживання і поховання видатних людей.	2
5.2. Місця поширення окремих видів фольклору, народних промислів, традицій.	3
5.3. Музеї краєзнавчі, меморіальні, історичні, художні, етнографічні, музеї народної архітектури та побуту.	4

Загальна цінність кожного об'єкта при цьому визначається залежно від його атрактивності з врахуванням розміщення об'єкта у певному типі поселення, на транспортних шляхах, що до

закладів розміщення і харчування та стосовно включення об'єкта у туристичні маршрути.

Рівень розвитку рекреаційної інфраструктури характеризують показники закладів, їх місткості, відвідуваності. Транспортну інфраструктуру, крім показників мережі і обсягів перевезень, характеризує показник Енгеля [94]

$$d = \frac{l}{\sqrt{SP}} \quad (1.3.2.)$$

d – коефіцієнт забезпечення території транспортною мережею

l – довжина транспортних шляхів

S – площа території

P – кількість населення

Територіальну диференціацію рекреаційних ресурсів характеризують показники ентропії, розраховані за формулою Шеннона [94, с.74]:

$$H = \sum_{i=1}^N P_i \log_2 pi \quad (1.3.3)$$

P_i - частка виду ресурсів в інтегральному рекреаційному потенціалі адміністративного району.

На третьому етапі дослідження проводимо системний аналіз рекреаційного господарства, тобто вивчаємо його структуру. Для такого аналізу використовуються різні методи: статистичні, графічні, математичного і картографічного моделювання. Досить обширний набір показників необхідно використовувати при характеристиці пропозицій туристських послуг. Серед них натуральні (кількість туристів), вартісні (надходження від туризму); локаційні (кількість та потужність обслуговуючих підприємств). При аналізі можна використовувати абсолютні величини, особливо, коли визначаємо поширення, тенденції розвитку, та відносні, коли необхідно визначити, чи провести порівняльний територіальний аналіз. При аналізі рівня споживання турпродукту варто визначити загальні зміни в динаміці через середньорічні темпи росту. Крім таких вартісних показників слід аналізувати і натуральні показники. Вони дають змогу визначити через сальдо туристського балансу спрямованість та характер споживання, при аналізі видової (компонентної) та територіальні структури рекреаційного потоку. Для оцінки структури рівня споживання доцільно використовувати відносні показники, такі як: рівень концентрації споживання з розрахунку

на чисельність населення, на одиницю території, на одиницю потужності підприємства, гостинності.

Таблиця 1.6.

Коефіцієнти для визначення атрактивності історико-культурних туристичних об'єктів населених пунктів [29, с.27]

Показники для оцінки	Коефіцієнти
Розміщення об'єкта у місті	2.0
Розміщення об'єкта у малому місті або у селі міського типу	1.5
Розміщення об'єкта у селі	1.0
Розміщення об'єкта вздовж доріг державного значення	2.0
Розміщення об'єкта у місцях, що мають добре транспортне сполучення з іншими населеними пунктами регіону	1.5
Розміщення об'єкта у місцях з поганим транспортним сполученням	1.0
Об'єкти, що включені до основних туристичних маршрутів	2.0
Об'єкти, що включені до окремих туристичних маршрутів	1.5
Об'єкти, що не включені до туристичних маршрутів	1.0
Наявність у населеному пункті закладів розміщення та харчування	1.2
Відсутність у населеному пункті закладів розміщення та харчування	1.0
Розміщення у поселенні декількох історико-культурних об'єктів або їх поєднання з іншими рекреаційними ресурсами (унікальними природними об'єктами)	2.0

Для вивчення економічної складової рекреаційної сфери доцільно використати показник рекреаційно-туристичної освоєності території [94]:

$$P_e = (G_n R) i \quad (1.3.4)$$

Де: P_e - рівень освоєння території через використання рекреаційно-туристичного потенціалу;

G – густина населення;

R – коефіцієнт сприятливості природних умов для рекреаційного освоєння території;

i – індекс відносної туристичної освоєності території.

Економічна оцінка рівня споживання визначається за вартісними та трудовими показниками. Також як в абсолютних так і відносних одиницях. До таких показників відносяться обсяг послуг в розрахунку на 100 осіб населення, на одного зайнятого в туризмі, або на одиницю потужності підприємства індустрії

туризму. Ці показники дають можливість провести як структурно – галузевий, так і структурно – територіальний аналіз [75, с. 132-133]. При територіальному аналізі найкраще використовувати відносні локалізаційні показники, що характеризують стан розвитку мережі (кількість підприємств в сфері гостинності у розрахунку на населений пункт, сумарна потужність підприємств розміщення в розрахунку на 100 жителів, або на 100 туристів).

У процесі дослідження постійно використовується картографічний метод. Він синтезує і уточнює подану інформацію, дозволяє їй впорядковувати за певними принципами, провести класифікацію та типологію за критеріями комплексності розвитку, рівнем сформованості рекреаційної галузі, її співвідношенням з рівнем споживання рекреаційних послуг. Основний метод на даному етапі є аналіз різних форм територіального зосередження ресурсів та індустрії туризму. Територіальний аналіз отриманої інформації дозволяє виявити диспропорції між розвитком туризму та його ресурсною базою, а галузевий аналіз – встановлювати галузеві диспропорції між складовими індустрії туризму та між її розвитком і структурою споживання населення відповідних послуг.

При встановленні елементів територіальної структури найкраще користуватись показником концентрації підприємств індустрії туризму. Вихідним положенням є туристське підприємство, яке розміщене в населеному пункті, виконує певну рекреаційну функцію, тобто здатне задовольняти рекреантів у їх мотиваційних потребах. Обсяг таких потреб визначається рівнем задоволення потреб гостинності, індивідуального харчування, проведення дозвілля. Кожен наступний елемент територіальної структури є складнішим за функцією, галузевим складом, реалізацією турпродукту та територіальними межами його споживання. Кожен елемент вищого рангу відрізняється також характером організації проведення дозвілля. Найбільш складною процедурою є встановлення рекреаційних підрайонів. При цьому враховується рекреаційний потенціал території, спеціалізація рекреаційної діяльності та особливості концентрації виробництва рекреаційних послуг. При цьому дуже доцільним є використання, крім традиційних методів, багатовимірного математичного аналізу і інших нетрадиційних методів.

Підсумковим етапом дослідження є виявлення шляхів оптимізації функціонування рекреаційного господарства регіону. Тобто, на основі вивчення ресурсного потенціалу, чинників, що впливають на попит і пропозицію рекреаційних послуг, а також структури рекреаційного господарства, важливо виявити проблеми розвитку і знайти шляхи їх розв'язання. При цьому можливе використання методів статистичного програмування, зокрема SWOT – аналіз, які дозволяють виявити позитивні і негативні моменти розвитку рекреаційної діяльності, встановити найоптимальніші напрямки рекреаційної діяльності у регіоні.

II. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природно-рекреаційний потенціал

До одних із найважливіших видів рекреаційних ресурсів відносяться природні, які включають «всі речовинні, енергетичні, інформаційні властивості природного довкілля, що прямо чи опосередковано можуть задовольнити життєві потреби людини у відпочинку та оздоровленні» [192]. Дослідження В.П. Руденка [138, с.248] свідчать, що Тернопільська область відноситься до середньо забезпечених природними рекреаційними ресурсами, їх потенціал становить 1,14% від загальнодержавного. У структурі природно-ресурсного потенціалу регіону ці ресурси займають третє місце після земельних і водних (або 5,3%) [138, с. 281]. У розрахунку на 1 га території області припадає, за оцінкою В.П. Руденка, майже 70 балів природно-рекреаційних ресурсів (в Україні – 100 балів).

У структурі природно-рекреаційного потенціалу є геологічні та геоморфологічні, водні, лісові, ландшафтні об'єкти, кліматичні явища, які відзначаються сприятливістю (комфортністю) для реалізації рекреаційної діяльності. Їх обсяги оцінюються в 846,1 млн. грн., але розподілені вони дуже нерівномірно.

Найбільші обсяги природно-рекреаційних ресурсів зосереджені у Шумському, Бережанському, Борщівському, Гусятинському районах, але найвищі показники щільності таких ресурсів – у Підгаєцькому, Шумському, Монастириському районах. Деяко менші обсяги природно-рекреаційних ресурсів – у Козівському, Лановецькому, Підгаєцькому районах, а найменша їх щільність – у Підволочиському, Лановецькому, Козівському районах (табл. 2.1).

За показниками ентропії (за формулою Шеннона) найбільша територіальна диференціація природних - рекреаційних ресурсів характерна для Збарзького і Тернопільського районів, а найменша – для Шумського, Лановецького і Підволочиського районів.

Найбільші відхилення від середньообласного показника, крім названих вище, мають ще Бучацький, Заліщицький, Тербовлянський райони, а найблищі до середньообласних є

показники ентропії характерні для Бережанського, Підгаєцького, Борщівського, Чортківського, Кременецького районів (табл. 2.2).

Таблиця 2.1

**Природний рекреаційний потенціал Тернопільської області,
2012рік ***

Адміністративні райони	Обсяги млн.грн.	Частка від обсягів природно-ресурсного потенціалу області, %	Частка від обсягів ПРП району %	Ранг району за обсягами природно-рекреаційного потенціалу
Бережанський	69.55	8.2	18.9	4
Борщівський	71.44	8.4	11.5	3
Бучацький	59.84	6.9	13.5	7
Густинський	74.53	8.8	10.9	2
Заліщицький	53.53	6.3	11.7	9
Збаразький	31.17	3.6	4.7	13
Зборівський	45.91	5.4	8.4	11
Козівський	17.14	2.0	2.4	17
Кременецький	67.59	7.9	11.6	5
Лановецький	16.94	2.0	3.1	16
Монастирський	60.23	7.1	21.9	6
Підволочиський	19.62	2.3	3.0	15
Підгаєцький	58.01	6.8	18.8	8
Теребовлянський	41.29	4.8	5.8	12
Тернопільський	25.28	2.9	4.9	14
Чортківський	49.18	5.8	8.3	10
Шумський	84.82	10.0	15.1	1
Всього в області	846.12	100	9.5	-

**Складено авторами на основі: 185, с. 379 - 385.*

Важливим чинником формування рекреаційного потенціалу є геоморфологічні ресурси – нерівності земної поверхні, які впливають на територіальну організацію природних туристичних ресурсів – річок, озер, кліматичних умов, що зумовлюють розвиток різних видів рекреаційної діяльності.

Тернопільська область займає західну частину Подільської височини і лише на півночі Кременецький та Шумський райони

розміщені на території Мало - Поліської низовини. Загалом рельєф області є рівнинним. Поверхня має нахил із півночі на південь. Абсолютні висоти тут коливаються від 443 м (г. Попелиха біля с.Мечищів Бережанського району) до 116 м (с. Окопи Борщівського району). Територію області поділяють умовно на такі геоморфологічні частини: Тернопільське плато, Подільське горбогір'я, Кременецьке горбогір'я, Товтровий кряж і Придністровську рівнину. Тернопільське плато – це найбільш рівнинна частина території області. Абсолютні висоти тут коливаються від 300 до 400 метрів, ця територія придатна для сільського зеленого та пізнавального туризму.

Таблиця 2.2

Територіальна диференціація природно-рекреаційного потенціалу Тернопільської області*2012 рік

Адміністративні райони	Потенціал ресурсів, бали	Показники ентропії	Щільність природно-ресурсного потенціалу, грн.км ²	Ранг району за щільністю природно-ресурсного потенціалу
Бережанський	33	0.216	0.105	3
Підгаєцький			0.110	1
Борщівський	56	0.216	0.071	9
Бучацький	60	0.256	0.074	6
Гусятинський	52	0.216	0.073	8
Заліщицький	62	0.256	0.078	5
Збаразький	70	0.280	0.037	12
Зборівський	51	0.244	0.046	11
Козівський	42	0.244	0.024	16
Кременецький	67	0.216	0.073	7
Лановецький	30	0.152	0.026	15
Монастириський	31	0.186	0.107	2
Підволочиський	34	0.152	0.023	17
Теребовлянський	60	0.230	0.036	13
Тернопільський	77	0.268	0.033	14
Чортківський	46	0.201	0.054	10
Шумський	17	0.113	0.101	4
Середньобласний	51	0.216	0.06	

* Складено за: 140, с.380.

Подільське горбогір'я (Опілля) займає західну частину області. Поверхня порізана ярами, балками та долинами річок. Абсолютна висота горбів сягає 400-440 м. Тут і знаходиться найвища точка області – гора Попелиха, відомою є гора Лисоня у Бережанському районі (битва українських січових стрільців з російськими вояками у 1916р.).

Кременецьке горбогір'я займає північний край Подільської височини. Південний схил його пологий, а на півночі горбогір'я круто обривається до низовини Малого Полісся. Горби досягають середніх висот понад 180 м. Ерозійні (водно-ерозійні, або флювіальні) процеси надали місцевості надзвичайної мальовничості, особливо в долині річки Іква, що відділяє Кременецьке горбогір'я від сусідніх Вороняків. Відносні висоти сягають близько 200 метрів, абсолютні – понад 400м. Нижня і середня частина схилів вкриті лісами штучного походження.

Найцікавішими, своєрідними унікалами у Кременецькому горбогір'ї щодо мальовничості, краси ландшафту (і з ботанічного та палеонтологічного боку) є гори-останці: Маслятин, Страхова, Гостра, Черча, Божа, Дівочі скелі, Замкова (Бона).

Унікальна, у вигляді куполоподібного горба, г. Божа (265м н.р.м.) знаходиться на відстані семи кілометрів від м. Кременець. На самій її вершині б'є лікувальне джерело, яке має культове значення. Щорічно сюди приходять тисячі паломників. Горбогір'я помережане ярами та балками. Північний край області займає зниження, що лежить між Подільською та Волинською височинами, яке ще називають Малим Поліссям.

Товтровий кряж перетинає з північного заходу на південний схід Тернопільську область до смт. Гусятин. Абсолютна висота цих горбів сягає 380-430 м. Відомі гори Бабина та Довбушева біля с. Залужжя, Киданецькі скелі біля с. Мшанець Збаразького району. Поширені тут карстові форми рельєфу (лійки, печери, широкі тріщини). В центральній частині Товтрового кряжу знаходяться Медобори, які є залишком бар'єрного рифу, що існував у прибережних водах теплого Сарматського моря 15-20 млн. років тому. Товтри збереглися в їх первісному стані з характерними ознаками і формами, цим вони зацікавлюють науковців, екскурсантів.

Найкраща, найбільш заліснена частина Товтрового кряжу з степовою рослинністю включена до складу природного

заповідника «Медобори». У його межах є багато історико-культурних пам'яток, які датуються X-XII століттям. В цей період тут одночасно функціонували три різнотипні городища-святилища – Бохит, Говда та Звенигород.

На північний схід від Товтрового кряжу простягається Східно-Подільське плато, його поверхня слабо розчленована. Абсолютні висоти сягають до 350 метрів, найвища частина плато – це Авратинська височина.

Придністровська рівнина займає південну частину області, відділяючись умовно від інших форм рельєфу по лінії Бучач – Борщів. Рівнина почленована каньйоноподібними долинами річки Дністер та її приток. Печери та лійки зустрічаються між долинами рік Серет та Збруч. Загалом на території області їх налічується близько сотні. Понад 15 печер Тернопільщини мають наукову, спелеологічну, туристичну та пізнавальну цінність. Переважна більшість їх розміщена в Середньому Придністров'ї, дві третини з яких – у Борщівському районі.

Найбільш привабливими для туризму є печери Оптимістична поблизу с.Королівка (214 км), яка займає перше місце за довжиною в світі серед гіпсових печер (після системи «Флінт-Річ» – друге серед усіх розвіданих печер світу), Озерна (с. Стрілківці, 115 км), Кришталева (с. Кривче, 23 км), печера Вертеба (с.Більче-Золоте, 7,8 км), де діє підземний музей трипільської культури, Ювілейна (с. Сапогів, 1,5 км), Збручанська (с. Збручанське). Для екскурсантів пристосована печера Кришталева, вона оснащена електричним освітленням і є придатною для легкого проходження екскурсантів. Печера вважається однією із найкрасивіших печер України. Крім того, вона має лікувальні властивості: підвищена іонізація повітря та води, болотний мул та відсутність хвороботворних організмів сприятливі для оздоровчої рекреації.

У Чортківському районі розташовані такі печери, як Млинки (с. Залісся, 28км), Угринь, Улашківська, вони придатні для вивчення професійними спелеологами.

Вапнякова печера Перлина розташована поблизу с. Крутилів Гусятинського району. Це – єдина на Поділлі вертикальна печера у формі колодязя глибиною понад 30 м. Вона має тектонічне походження – це розлом у вапняку. Назва печери походить від знайдених тут маленьких кульок кальциту діаметром до 1,2 см. Тут є й інші утворення з кальциту – сталактити і сталагміти, 1 мм

таких відкладів утворюється протягом 150 років. Тому деякі печерні ділянки слід брати під охорону та обмежувати у них відвідування туристами задля збереження унікальних утворень. Окрім печери Перлина, на території області є ще дві вапнякові печери – Подолянка в Медоборах та Опільська поблизу села Гутисько Бережанського району.

Унаслідок значного вивітрювання у Заліщицькому районі утворилися чудернацькі форми поверхні, схожі на гриби, стовпи. У долинах Дністра часто зустрічаються відслонення гірських порід, які називають стінками. Найбільшою стінкою є берег біля с. Колодрібка (висотою 230 м.) [41].

Геоморфологічні ресурси є одним із основних ландшафтотворчих чинників. Від нерівностей земної поверхні залежить естетична привабливість певної місцевості. На сприйняття пейзажних особливостей конкретною людиною впливають передусім її суб'єктивні риси: особисті ознаки (стать, вік, фізичний стан), властивості характеру (оптиміст, песиміст) та психічного складу (холерик, сангвінік), етнічна та релігійна приналежності, які є переважно успадкованим культурним надбанням, рівень та характер освіти (набута культура), місце проживання (місто певної величини чи село) як середовище життєдіяльності, яке формує ціннісні орієнтири і впливає на сприйняття та оцінку пейзажних ознак ландшафту. Великою мірою на сприйняття та естетичну оцінку пейзажу впливає настрій суб'єкта.

Важливе значення для рекреації мають гідрологічні ресурси регіону та їх поєднання із геоморфологічними об'єктами. Провідне місце в туристичній діяльності області належить рікам. Рівнинний рельєф і достатнє зволоження впливають на формування густої річкової мережі. По території області протікає понад 2400 річок і потічків. З них 120 річок мають довжину понад 10 км. До великих річок належить річка Дністер; до середніх – Збруч, Серет, Іква і Горинь; всі інші – до малих. Всі річки загальнодержавного значення. Більшість річок області (80%) протікає в меридіональному напрямі по нахилу території області. Це ріки, які належать до басейну Дністра - Золота Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Збруч, Нічлава.

Річки області належать до басейнів двох річок - Прип'яті та Дністра. Притоки Прип'яті – Іква, Вілія та Горинь течуть на

північний схід, їх гирла виходять за межі області. З точки зору різноманітності видів відпочинку на воді найбільш практичне значення мають річки Дністер, Збруч, Золота Липа, Серет, Джурин, Коропець, Іква та Горинь.

Активно застосовується для рекреації та спортивного туризму річка Дністер, яка в межах області має довжину 262 км і є межею між Івано-Франківською і Тернопільською областями. У долині ріки щорічно проводяться сплави на катамаранах, завдяки каньйоноподібній долині та наявністю річкових меандр.

Серет – найбільша з приток Дністра в межах області, основна водна артерія регіону. У верхній течії річка має широку заболочену терасову долину, що дозволяє проводити тут такі види відпочинку, як рибальство та веслярство. Нижня течія має каньйоноподібну долину із крутими схилами, стінками та виходами гірських порід. Особливо сприятливою для довготривалого відпочинку річка стає поблизу села Буданів. Завдяки наявності багато чисельних пам'яток природи, історії та культури вона придатна для розвитку пізнавальної та екскурсійної діяльності.

Збруч – друга за довжиною притока Дністра в межах області. В місці перетину Товтрової гряди береги річки надзвичайно мальовничі. У долині Збруча знаходиться багато історичних пам'яток, серед яких – Збруцький ідол (с. Личківці біля Гусятина), а також виходи мінеральних вод, які мають лікувальні властивості. Стрипа – річка, яка особливо сприятлива для довготривалого відпочинку та сплавів по лінії місто Бучач – Дністер.

Озера, ставки та водосховища є привабливими туристичними об'єктами. Природних озер на Тернопіллі мало, вони невеликі за розмірами. У селі Вікно Гусятинського району є карстові озерця – вікнини. До нині збереглися тільки дві «вікнини»: Синє і Безодня. Діаметр їх плес сягає дев'яти метрів, глибина - чотирьох. Вода в озерцях надзвичайно прозора – видно чашоподібне вапнякове дно з якого фонтаном пробивається кришталево чиста вода. Коли дивитися у воду іншого озерця, то складається враження, що озера не мають дна.

Переважають штучні водойми, приурочені до річкових долин (514 ставків та 18 водосховищ). Їх площа складає 8370 га. Найбільше штучних водойм розташовано на березі річки Серет,

найбільше серед них – Залізцівське водосховище, найглибше – Касперівське (у с. Касперівці Заліщицького району розташований юнацький відпочинковий табір та туристична база).

Ставки та водосховища розташовані на течіях річок Коропець, Стрипа, Джурин, Нічлава, Збруч. Найбільше з них – Плотичанське на Стрипі завдовжки понад 4 км та завглибшки до 1,3 м. Загалом, такі водойми використовують для рибальства. Щодо Тернопільського ставу, тут розвивається риборозведення, але в більшості з них є всі передумови для сімейного відпочинку, сільського зеленого туризму та інше (Додаток Б).

Для різних видів відпочинку та рекреації потрібні кількісні та якісні характеристики гідрологічних ресурсів: для купання на водосховищах важлива глибина, рівневий режим гідровузлів. Крім цього для купання, мисливства, рибництва, необхідна вода високої якості на відміну від вітрильного, воднолижного, водномоторного видів спорту, для яких важливе значення має площа водного дзеркала, ширина, глибина водойми.

Цікавими у туристично-рекреаційному плані є унікальні водоспади: Русилівський (с. Русилів Бучацького району, що на Стрипі) та Сокілецький (с.Соколиця Бережанського району), каскади - Джуринський водоспад (с.Нирків Заліщицького району); Серетський гідрологічний заказник; цілющі джерела біля с. Базар Чортківського району, які утворюють бурхливий потік чистої води. Навколо джерел створено парк для відпочинку населення; Монастириські джерела та біля села Лісники Бережанського району; Острівське джерело Тернопільського району.

В області зосереджені великі запаси бальнеологічних ресурсів. Лікувальні води без специфічних компонентів зосереджені у Борщівському, Терехівському, Монастириському районах. До них належать: гідрокарбонатно-сульфатно-хлоридно-магнієві, сульфатні кальцієві, сульфатно-натрієві. Запаси сульфідних вод приурочені до центральної частини області. Води типу «Нафтуса» зосереджені в районі смт. Гусятин (санаторій «Збруч»). Сірководнева вода типу «Мацеста» та сульфатно-гідрокарбонатне торфоболото використовуються в лікувальних цілях у санаторії «Медобори» (с. Конопківка Терехівського району). На цій же воді працюють бальнеологічні лікарні у смт.Микулинці. Лікувальні торфоболота, що є також бальнеоресурсами, – слабовивчені на території регіону. Поширені у Зборівському,

Монастириському, Теребовлянському, Шумському, Тернопільському та Бережанському районах [41].

Важливе значення для відпочинку та туризму мають кліматичні умови території. Кліматичні ресурси – це елементи клімату, які мають вплив на різні галузі господарства й на рекреаційну галузь, зокрема. Кліматичні ресурси відіграють важливу роль у розвитку рекреації, оскільки вони визначають загальну комфортність території щодо лікування та відпочинку. В районах, де клімат має сприятливий вплив на здоров'я людей, (особливо у Заліщицькому районі) створюються зони відпочинку і санаторно-курортні райони. На основі кліматичних ресурсів розвиваються такі види рекреації, як: кліматотерапія, аеротерапія, геліотерапія.

Сприятливі кліматичні умови визначаються такими геофізичними умовами, як: сонячна радіація, тривалість світлового дня, загальна хмарність.

Сонячна радіація – практично невичерпний кліматичний ресурс, який безпосередньо впливає на рекреаційну діяльність. Вона залежить від висоти сонця, тривалості дня і сонячного сяяння. За місяцями тривалість сяяння зазнає істотних змін, вона найменша у грудні (43 години) і найбільша у липні та серпні (до 270 годин). Сонячна радіація та ряд інших умов впливають на освітленість території.

На тривалість сонячного сяяння впливає хмарність, від якої залежить кількість ясних днів та кількість днів без сонця. Кількість днів без сонця сягає в середньому по області 80-87 днів на рік. Найменша хмарність характерна для серпня та вересня. Найбільша хмарність спостерігається в листопаді та грудні. Тривалість дня на території Тернопільської області зростає від 8 годин у грудні до 16 годин 20 хвилин у червні [180].

Клімат Тернопільщини помірно-континентальний із неспекотним літом, м'якою зимою та достатньою кількістю опадів. Температура повітря влітку може підійматися до + 37 °С, узимку опускатися до – 34° С. На кількість опадів впливають циклони, які формуються над Атлантичним океаном. Вони приносять вологу та теплу погоду південно-західними вітрами. Узимку на клімат області значно впливають південно-східні вітри.

Навесні і на початку осені на територію області проникає континентальне арктичне повітря, яке приносить різке

похолодання. На клімат області має вплив також рельєф. Різноманітні форми рельєфу обумовлюють відмінності в температурах повітря, кількості опадів, напрямі та силі вітру у різних частинах області.

Для оцінки комфортності кліматичних умов для рекреаційно-туристичної діяльності здебільшого застосовують декілька кліматичних показників: температуру повітря, вологість, кількість опадів, швидкість вітру, сонячне сяння, які впливають на тип погоди (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл комфортних та субкомфортних прохолодних погод для літніх видів рекреації за місяцями року (З – зимові види відпочинку; Д – дискомфортні для літнього відпочинку умови).

Метеостанції	Місяці											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Кременець	3	3	3	СП-29% Д-71%	СП	СП-69% К-31%	К	СП-43%-64 К-36-57%		СП-32% Д-68%	3	3
Тернопіль	3	3	3	СП-29% Д-71%	СП	СП-71% К-29%	К	СП-65-39% К-35-61%		СП-31% Д-69%	3	3
Бережани	3	3	3	СП-29% Д-71%	СП	СП-70% К-30%	К	СП-65-43% К-35-57%		СП-33% Д-67%	3	3
Чортків	3	3	3	СП-30% Д-70%	СП	СП-68% К-32%	К	К		СП-34% Д-66%	3	3

Середньомісячні температури липня в області – близько + 18 ° С, вони є комфортними для розвитку туризму. На півдні області комфортний період (К) триває із червня по серпень, за умови малохмарної погоди.

У дні з похмурою погодою (4 – 8 у місяць) кліматичні показники вважаються субкомфортними (С). Температура повітря при субкомфортних погодних умовах нижча, ніж при комфортних. Субкомфортні умови бувають прохолодні (СП) і жаркі (СЖ). Погодні умови які характеризуються сильною хмарністю, великою кількістю опадів, короткою тривалістю світлового дня, вважаються дискомфортними (Д).

Повторюваність комфортних умов протягом місяця на півночі області становить від 36 до 57%; на заході 43 – 57%; у центральній і східній частинах 35 – 61%. Решта днів мають субкомфортну прохолодну погоду, повторюваність якої коливається в Тернополі

від 39 до 65% протягом місяця; в Бережанах – 43 – 65%. Отже, сприятливі місяці для відпочинку в Тернопільській області – це червень, липень, серпень, вересень та перша декада жовтня.

Загалом, ступінь комфортності та тривалість сприятливих погодних умов для літніх видів відпочинку і туризму найкращі на півдні області (тут доволі високі температури повітря, тривалий купальний сезон – понад 90 днів; кліматичним курортом області вважають місто Заліщики), а найменші – у центральному та східному (кількість зимових днів сягає до 112 днів). Західна та північна частини регіону мають однаковий ступінь сприятливості для рекреації (див. табл. 2.3). Горбистий рельєф північної і західної частин області у комплексі із потужнішим, ніж в інших районах сніговим покривом, є важливим чинником розвитку в них зимових видів відпочинку, передусім спортивного туризму.

Під впливом геоморфологічних, кліматичних ресурсів на території формується певний тип біотичних ресурсів. Туристичні біотичні ресурси – це ресурси живої природи, сприятливі як для лікування та оздоровлення, так і задоволення духовних потреб людини та організації окремих видів туризму (мисливські тури, фіш-тури). Такими ресурсами є: рекреаційні ліси; складові природно-заповідного фонду (ботанічні, лісові, ентомологічні, іхтіологічні, орнітологічні, загальнозоологічні заказники; ботанічні та зоологічні пам'ятки природи; ботанічні сади та зоопарки); фауна мисливських господарств.

Сприятливими для відпочинку є заліснені території області, які мають незначні добові коливання температур повітря. Лісові насадження очищують повітря, крім того, тут розвиваються різноманітні види туристичної діяльності: спортивні змагання, грибництво, рекреація.

Щоправда, упродовж останніх десятиліть продовжувалося скорочення площ лісових масивів. У даний час ліси займають близько 13,2% території області. Найбільші площі лісових масивів розташовані у західній частині області. Деяко менше – на півночі (особливо у Кременецьких горах). Значні лісові масиви є в долинах Серету, Збруча і Стрипи. Майже всі ділянки, які вкриті лісом, займають широколистяні ліси: грабові, грабово-дубові, букові та інші.

Грабові та дубово-грабові ліси поширені у Придністров'ї, на Тернопільському плато, на півночі Товтрового кряжу, у

Кременецьких горах. Крім граба, у цих лісах ростуть дуб, ясен, береза, осика, бук, а в підліску – ліщина, горобина. Букові, дубові та грабово-букові ліси найбільше поширені на Бережанщині. Також у інших районах: Опіллі, Придністров'ї, Тернопільському плато, Медоборах. У букових лісах ростуть також граб, явір, липа, а в підліску – ліщина, калина, терен, глід та інші [41].

Мішані (переважно дубово-соснові) ліси поширені на території Малого Полісся. В їх підліску росте крушина, ліщина, калина. Соснові ліси зустрічаються переважно в Шумському районі. У долинах річок Вілії, Ікви, Горині зустрічаються заплавні (на невеликій площі) ліси, деревостій яких складається з вільхи, дуба, в'яза, осокора, клена та інших порід.

Крім зазначених лісів, лісовий вид рослинності Тернопільської області доповнений ще штучними насадженнями: лісосмугами (навколо міст, уздовж автошляхів та залізниць), парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва (Раївський, Вишнівецький), лісопарками, дендропарками (Хоростківський, Гермаківський), скверами.

Близько сотні представників рослинного світу Тернопільської області занесено до «Червоної книги України», серед них – білоцвіт весняний, зозулині черевички, сон великий, шавлія кременецька та ряд інших. Вони є об'єктами зацікавлення науковців, екскурсантів різного віку.

Серед природного потенціалу Тернопільської області найбільшу цінність для туризму мають, безумовно, природоохоронні території та об'єкти. Таких в області налічується 548, вони займають 6,4 % від її території (Додаток В). Найбільша кількість об'єктів природно-заповідного фонду знаходиться в межах Борщівського, Бучацького, Заліщицького районів.

Природоохоронні території створені для збереження унікальних біотичних ресурсів та природних ландшафтів. Тому природоохоронні території можна класифікувати і як біотичні, і як ландшафтні туристичні ресурси (на деяких територіях можна проводити рекреаційну діяльність, яка не завдає шкоди природному середовищу).

Найбільш цінною природоохоронною територією Тернопільської області є Дністровський каньйон, який вирізняється наявністю унікальних природних умов та ресурсів (каньйоноподібні долини річок Дністер, Збруч та Серет, меандри,

геологічні відслонення – «стінки», гіпсові печери), цінність яких підсилюється суспільно-історичним потенціалом (печерні храми, скити, стародавні церкви та оборонні споруди). Щоб запобігти деградації природних комплексів Дністровського каньйону й узгодити розвиток туризму з можливостями природи, згідно з рішеннями виконавчого комітету Тернопільської обласної ради від 30 серпня 1990 р. № 191 «Про створення національного природного парку "Дністровський каньйон" і поліпшення туризму в області», площею 42084,0 га, на території Борщівського, Бучацького, Заліщицького та Монастириського районів. Враховуючи величезну природоохоронну, наукову, еколого-освітню та природоохоронну цінність регіону Законом України від 21.09.2000 р. №1989-III «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 рр.», рядом інших законодавчих та нормативних документів загальнодержавного та місцевого рівня у межах Тернопільської області організовано національний природний парк «Дністровський каньйон», де активно проводиться природоохоронна та рекреаційна діяльність [10, с. 125].

На території Дністровського каньйону близько 100 пам'яток живої і неживої природи світового, національного, регіонального та місцевого значень. На виняткову увагу і дбайливу охорону заслуговує наскельно-стєпова рослинність на дністровських стінках – релікти третинної флори: мигдаль степовий, барвінок малий, хвощ великий, цибуля круглоголова, кругла і подільська, сон великий і чорніючий, холодок лікарський, півники угорські, ковила пірчаста, ясенєць білий, горицвіт весняний та інші. Вивчення їх дозволяє зібрати цікавий матеріал про різноманітність степових угруповань та їх склад, шляхи міграції, генетичні зв'язки, дає змогу відновити картину рослинного світу того чи іншого району в минулому, з'ясувати його зональну природу [17, с. 12].

У Дністровському каньйоні охороняються законом 22 ділянки з наскельно-стєповою рослинністю. Біля Дністра є ряд цінних парків – пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення (Коропецький, Заліщицький, Вікнянський, Хотинський), де ростуть рідкісні екзотичні та реліктові дерева. У Заліщицькому парку, заснованому в середині XIX століття, близько 50 видів і форм деревних чагарникових порід. Серед них – гінкго

дволопатеве віком понад сто років. Гінкго – одне з найстаріших дерев нашої планети, справжнє ботанічне чудо, яке, з'явившись ще наприкінці палеозойської ери (понад 300 мільйонів років тому), майже без змін дійшло до нашого часу.

Загалом, на території національного природного парку знаходяться 62 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею понад 1500 га. Найціннішими для туристів є ботанічні заказники загальнодержавного значення «Жижавський», «Обіжевський» та «Урочище «Криве», пам'ятки природи загальнодержавного значення – «Урочище «Трубчин», «Урочище «Глоди», «Урочище «Заліщицька діброва» в Шутроминцях, найбільшу рекреаційну цінність становлять гідрологічні пам'ятки природи місцевого значення «Червоногородський водоспад», «Русилівські водоспади», «Сокілецькі водоспади», мальовничі геологічні пам'ятки природи місцевого значення «Травертинові скелі в Литячому», «Порохівська скеля», «Космиринська скеля», «Рівна скеля», «Монастирська скеля», «Скеля семи джерел», ботанічні пам'ятки природи місцевого значення «Гінкго дволопатеве», «Горіх ведмежий», «Дзвенигородські дуби», ландшафти в урочищах «Червоне», «Дністровсько-Берем'янський каньйон» та ін. [23, с. 13].

На території національного природного парку дозволена рекреаційна діяльність, тому тут активно проводяться туристичні маршрути різних форм та видів. Найпоширенішими є сплави річкою Дністер, наприклад, «Перлина Дністровського каньйону», «Дорогами сонячного Придністров'я». 6 лютого 2013 р. відбулося засідання міжвідомчої групи з розробки Програми розвитку туризму Придністров'я на період 2013-2015 років. Було представлено на розгляд проект Програми розвитку туризму на період 2013-2015 рр. та проект Плану заходів щодо реалізації даної програми. У документі, розробленому Республіканським центром туризму, відображені мета, завдання, механізм реалізації програми, очікувані результати.

Загальнодержавне значення має природний заповідник «Медобори», який охоплює території Гусятинського, Підволочиського та Кременецького районів (тут знаходиться філія заповідника «Кременецькі гори»), табл. 2.4. Заповідник утворено згідно із постановою Ради Міністрів УРСР від 8 лютого 1990 року № 25 «Про створення державного заповідника «Медобори». На

його території охороняється ділянка Товтровою кряжу, яка вирізняється мальовничими скельними ландшафтами. Це витягнуте у напрямку з півночі на південний схід горбисте пасмо завширшки до 15 км та відносними висотами горбів до 80 метрів і абсолютними висотами – до 430 метрів.

Таблиця 2.4

**Природні туристичні ресурси національного значення
у Тернопільській області [119]**

Район	Загальна кількість, од.	Площа, км ²	Щільність природоохоронних об'єктів, од/ 100 км ²
Бережанський	2	0,8	0,1
Борщівський	14	18,6	1,8
Бучацький	1	81,55	10,1
Гусятинський	4	109	10,7
Заліщицький	7	171,6	25,0
Збаразький	1	0,08	0,001
Зборівський	1	8,9	0,9
Козівський	1	0,52	0,07
Кременецький	3	13,51	1,5
Лановецький	-	-	-
Монастирський	1	39,67	7,1
Підволочиський	1	0,7	0,07
Підгаєцький	-	-	-
Теребовлянський	1	1,12	0,09
Тернопільський	2	6,22	0,8
Чортківський	2	0,1	0,01
Шумський	2	39,69	5,0
Всього	43	492,06	3,6

Східною межею заповідника є річка Збруч Під біотичними рослинними ресурсами заповідника зайнято понад 90% його території. У складі рослинного світу заповідника налічується понад 150 видів рідкісних, ендемічних та реліктових рослин. До Червоної книги України занесено 37 видів рослин і 38 видів тварин. До рідкісних тварин, які водяться у межах заповідника, відносяться козуля, лось, олень, куниця, борсук [119, с. 453].

Територія заповідника є об'єктом для проведення наукових досліджень, екологічного та пізнавального туризму.

Загалом природні рекреаційні ресурси Тернопільської області є важливим чинником розвитку туристичної діяльності, вони формують високу туристську привабливість території.

2.2. Історико-культурні рекреаційні ресурси

На території Тернопільської області знаходиться велика кількість історико-культурних туристичних ресурсів. Вони представлені пам'ятками архітектури, сакральними, замковими та музейними ресурсами, археологічними знахідками та подієвими ресурсами. Використання таких об'єктів дає змогу розвивати різноманітні види туризму: пізнавальний, сентиментальний, етнічний, релігійний (в т. ч. паломницький), замковий, фестивальний, сільський зелений туризм та інші.

Найбільшу наукову, пізнавальну та естетичну цінність мають суспільно-історичні пам'ятки національного значення (рис.2.1.). Кількісний аналіз показує, що найбільша щільність суспільно-історичних об'єктів, які мають національне значення, знаходиться у межах Борщівського та Кременецького адміністративних районів (табл. 2.5).

Значною щільністю суспільно-історичних туристичних ресурсів національного значення вирізняються також Буцацький та Бережанський райони. Серед таких об'єктів в області за кількістю переважають сакральні, найбільше їх зосереджено у Кременецькому районі. Архітектурний ансамбль Свято-Успенської Почаївської лаври має світове значення. Високий рівень атрактивності та світове значення має також Марійський духовний центр у с. Зарваниця Теремовлянського району.

Найменша щільність суспільно-історичних пам'яток національного значення спостерігається у Лановецькому, Підволочиському та Шумському районах. Високу цінність для наукового туризму мають археологічні знахідки. Найбільша кількість археологічних ресурсів національного значення розміщена на території Тернопільського та Гусятинського районів.

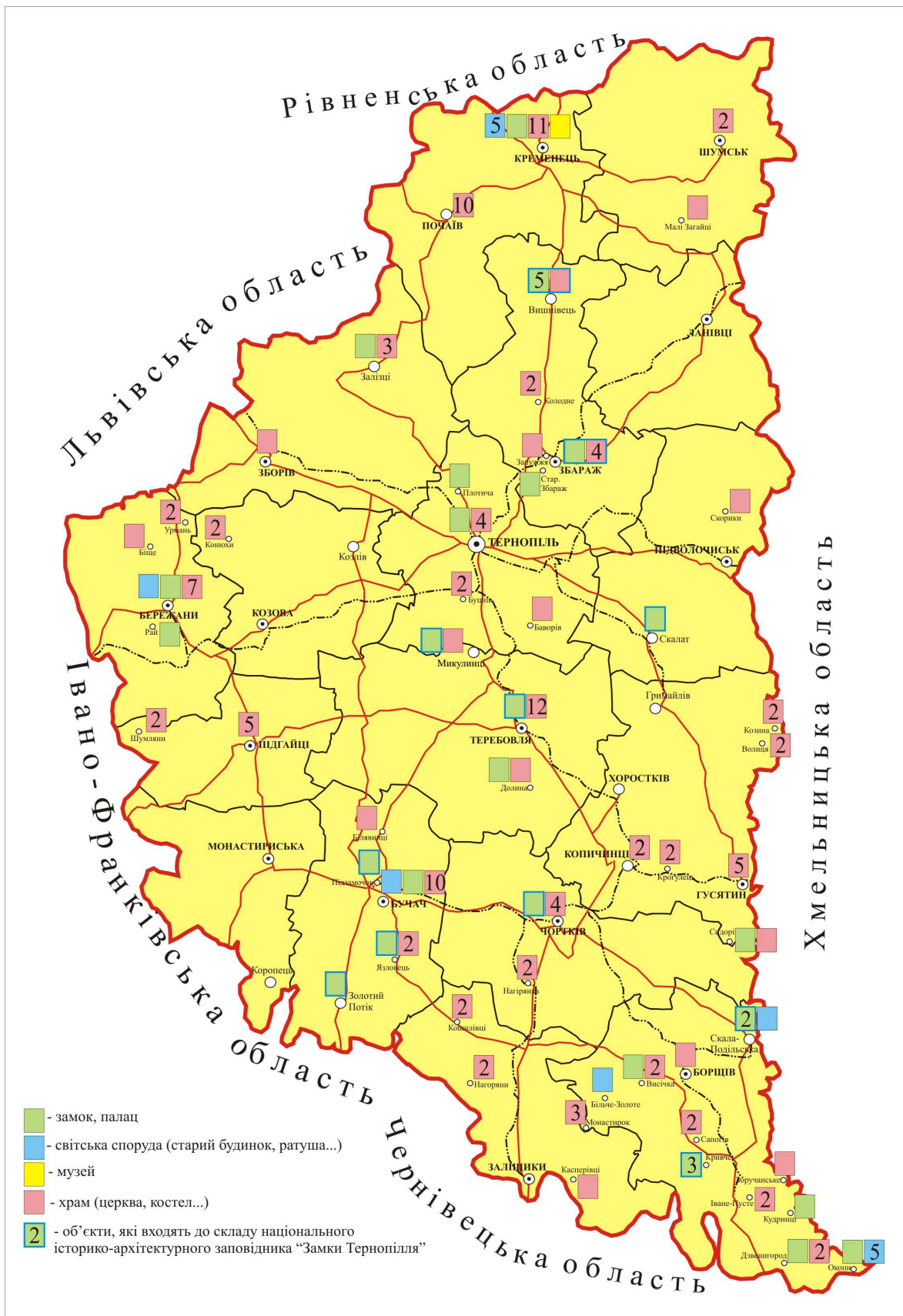

Рис 2.1. Суспільно-історичні туристичні ресурси, які мають національне значення, у поселеннях Тернопільської області

Із понад 2 тисяч археологічних знахідок у Тернопільській області, шість мають національне значення. Це ранньопалеолітичні стоянки, знайдені у селах Великий Глибочок Тернопільського району та Буглів Лановецького району, знахідки часів черняхівської культури – могильник у с. Чернелів-Руський Тернопільського та поселення в с. Кобилля Збаразького районів, та городища часів Київської Русі біля сіл Городниця (Богит) та Крутилів (Звенигород) Гусятинського району.

З I до початку III ст. н. е. на території Тернопільської області жили племена черняхівської культури [63]. Вони будували поселення, схожі на міста (між житлами знаходилися вулички). Розвивали металургію, склоробство, ткацтво, землеробство, скотарство. При розкопках поселень черняхівської культури часто зустрічаються римські монети, що є свідченням того, що племена активно займалися торгівлею через річку Дністер із античним світом.

Пам'ятками національного значення є давньоруські городища Крутилів та Городниця у Гусятинському районі. Городище Городниця відоме цінною знахідкою культури давніх слов'ян – вапняковим Збруцьким ідолом. Його було випадково знайдено (1848) на дні річки Збруч. Ідол Святовида – чотиригранний, заввишки майже 2700 см. На ньому зображено три світи, у які вірили язичники: зверху – небожителі (боги) на небесах, в центрі – люди на землі, внизу зображене пекло. Увінчує стовп голова слов'янського бога Святовида, покрита шапкою.

Вважається, що місце, де раніше стояла скульптура, - це гора Богит неподалік смт. Гусятин, на якій у IX – XIII ст. проходили язичницькі обряди. Тут виявлено місце для ідола та ями для жертвоприношень. Існує думка, що це був головний центр язичництва у Київській Русі у X столітті (сюди входило також святилище на горі Звенигород, де було знайдено три капища із жертвними ямами та срібними прикрасами). Тепер Збруцький ідол зберігається у Польщі [63, с. 35].

Важливе значення у розвитку туристичної діяльності Тернопільської області відіграють оборонні споруди, оскільки на її території розміщено 30% від загальної кількості в Україні стародавніх оборонних споруд та їх руїн (див. табл. 2.5). Це сприяє розвитку пізнавального туризму, адже такі споруди мають значну історичну, мистецьку та естетичну цінність. Із 32 замкових

об'єктів 26 мають національне значення. Найбільшу забезпеченість оборонними спорудами, які мають національне значення, має Борщівський район. З-поміж інших районів області за щільністю замкових споруд вирізняються Буцацький та Тереховлянський райони.

Таблиця 2.5

Суспільно-історичні туристичні ресурси національного значення у Тернопільській області, станом на поч. 2013 р.*

Район	Кількість, од., в т.ч. :						Щільність, од./100 км ²
	Музейні установи	пам'ятки архітектури, в т.ч.:			пам'ятки археології	Всього	
		оборонні споруди	сакральні споруди	світські споруди			
Бережанський	-	1	10	2	-	13	2,0
Борщівський	-	10	12	7	-	29	2,8
Буцацький	-	4	13	2	-	19	2,3
Гусятинський	-	1	14	-	2	17	1,7
Заліщицький	-	-	5	-	-	5	0,7
Збаразький	-	2	8	5	1	16	1,8
Зборівський	-	1	4	-	-	5	0,5
Козівський	-	-	2	-	-	2	0,2
Кременецький	1	1	20	9	-	31	3,3
Лановецький	-	-	-	-	1	1	0,1
Монастирський	-	-	-	-	-	-	-
Підволочиський	-	1	1	-	-	2	0,2
Підгаєцький	-	-	7	-	-	7	1,2
Тереховлянський	-	3	14	1	-	18	1,5
Тернопільський	-	1	7	1	2	11	1,3
Чортківський	-	1	5	-	-	6	0,6
Шумський	-	-	4	-	-	4	0,5
Всього	1	26	127	27	6	187	1,4

**Розраховано за даними Управління містобудування та архітектури Тернопільської обласної державної адміністрації*

Варто зазначити, що кількісний показник є однобічним мірилом атрактивності певного району, оскільки не враховує цінності того чи іншого туристичного об'єкту. Наприклад, у Збаразькому районі знаходиться лише дві оборонні споруди: Старозбаразька фортеця і Збаразький замок, які мають національне значення, проте вони є найбільш відомими як серед

вітчизняних, так і серед іноземних туристів. Тому варто звернути увагу на цінність замкових споруд: наукову, мистецьку, естетичну, історичну. Поширеною є оцінка замків за архітектурним стилем, який залежав від історичної епохи, коли було зведено споруду.

Більша частина замків Тернопільської області відноситься до часів середньовіччя (XIII-XVII ст.): Язловецький, Скала-Подільський, Старозбараський та замок у Старому Вишнівці є найдавнішими серед оборонних споруд краю (XIII-XV ст.). Решта споруд була зведена у період із XVII до XVIII століття і мала не лише оборонні, а й житлові ознаки.

В Тернопільській області фортифікаційні споруди давньоруських часів не збереглися. Єдиним об'єктом оборонного зодчества і типологічної приналежності цього часу є, гіпотетично визначена Богданом Гверкеном, вежа-донжон середина XIII ст., що стала основою первинного ядра Язловецького замку XIV ст. Цей донжон, який можна віднести до оборонно-дозорних веж на пограниччі окремих земель, був прямокутної (наближеної до квадрату) форми, і розташовувався на завершенні мису. Цілком логічне існування навколо цієї вежі і дерев'яних укріплень (частого колу з ровом і валом), житлових та господарських приміщень, інфраструктури. Основні етапи історичного розвитку оборонного будівництва замків Тернопільщини відбувалися в напрямку городище - дерев'яно-земляна фортеця – кам'яна фортеця – палац.

З першої половини XV століття з появою технології відливу чавуну та нових інженерних рішень у конструкції гармат, що збільшили влучність стрільби, калібр та чисельність складу артилерії, починають розвиватись нові види та типи фортифікаційних укріплень. У період із XVI до XVII століть було зведено Збараську фортецю, замки у селах Окопи, Кудринці, Висічка, Кривче Борщівського району.

Замки Тернопільської області архітектори розрізняють за планувальною формою спорудження (регулярні (в т.ч. квадратні, трикутні, п'ятикутні, багатокутні), нерегулярні (в т.ч. мисові, півострівні, острівні, скельні та ін.). Більшість замків Тернопільщини, як зазначалося вище, були споруджені на початку нового часу і були регулярними квадратами, трикутниками, прямокутниками. Замки XIV-XV ст. збудовані відповідно до форм

рельєфу, гідромережі інших об'єктів відповідали мисовому типу (наприклад, замок у с. Сидорів та Язловець). Однак, є ряд прикладів, коли мисові укріплення носили характер регулярного замку (переважно, трикутного). До їх числа можна віднести замок у Токах Підволочиського району та Підзамочку Буцацького району [113, с. 6.].

У процесі дослідження велику увагу приділено вивченню стану збереження та використання на сучасному етапі визначних замкових споруд Тернопільської області. При оцінці найбільш привабливих із них виявлено, що найбільше значення для розвитку замкового туризму в області має збаразька фортеця, яка є центром національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля». Сьогодні у складі історико-архітектурного заповідника нараховується 20 споруд.

Замок було побудовано у 1631 році за проектом відомого італійського зодчого Вінченцо Скамоцці. Ренесансовий палац має прямокутну форму, два поверхи. Протягом історичних подій замок належав магнатам Збаразьким, Вишневецьким, Потоцьким та ін. Наразі в замку розміщені виставкові зали, де знаходяться тематичні експозиції, картинна галерея, виставки зброї, скульптур із дерева [43, с.5]. В середині є орган, виготовлений на поч. ХХ століття для відправлення католицьких мес у місті Збараж. Після того, як із міста репатріювали польське населення у середині ХХ століття, орган не використовували за призначенням.

Палац із парком (ХІХ ст.) у смт. Вишнівець Збаразького району побудований на місці давньої фортеці (1695 р. забудови), вежі якої збереглися до сьогодні. Палац зберігся до сьогоднішніх днів і є архітектурною пам'яткою, яка має національне значення. До середин ХХ століття палац був обставлений дорогими меблями та скульптурами. На другому поверсі діяла театральна зала. З середини ХХ століття в палаці діяли районні установи. Поблизу палацу знаходиться церква Вознесіння Господнього (1530), де похована родина Вишневецьких [113, с. 13].

Замок у смт. Микулинці Тербовлянського району (ХVІ ст.) входить до Національного Заповідника «Замки Тернопілля». Наразі знаходиться в руїнах: збережені лише стіни та каземати, а також входи до завалених підземних ходів, які, за переказами, вели від фортеці аж до селища Микулинці. Сьогодні співробітниками заповідника планується пристосування замку під

туристичний об'єкт: створити музей пивоваріння та заклад розміщення для прихильників сільського зеленого туризму [64, с. 16].

Замок в селі Язловець Буцацького району (XIV ст.) був зведений на кошти магнатів Буцацьких-Язловецьких. Замок був побудований відповідно до особливостей рельєфу, мав форму витягнутого п'ятикутника з чотирикутною вежею у вигляді ромба. В 15 ст. замок було добудовано, споруджена ще одна вежа з південного заходу, влаштований новий двір, майже вдвоє збільшено укріплення.

Замок у смт Скалат Підволочиського району відомий з 1630 року, його заклав головний ротмістр Кшиштоф Віхровський. Замок в плані наближений до квадратного, має чотири бійниці по кутах. П'ятикутні, подібні до бастионів вежі стояли на схилах глибокого рову, який оточував весь замок. У вежах було чотири яруси бійниць, в період Визвольної війни (1648-1657) замок зазнав руйнувань. У 1648 р. його обложили загони Максима Кривоноса і здобули фортецю. В 1651 р. замком вдруге оволоділи війська Богдана Хмельницького. Внаслідок цього замок було цілковито спустошено. У XVIII століття був добудований палацовий комплекс. В період Другої світової війни замок знов зазнав значних руйнувань. В середині XX століття було відреставровано кутові оборонні вежі. На сучасному етапі замок складається з чотирьох кутових веж, оборонних мурів, які збереглися лише до рівня внутрішнього подвір'я замку. З 2004 року споруда перебуває на балансі заповідника «Замки Тернопілля» [106, с.246.].

Крім національного заповідника, пам'ятки архітектури національного значення в області охороняють два державні: Бережанський та Кременецько-Почаївський. Майже всі об'єкти, які входять до їх складу, мають національне значення.

До складу Бережанського заповідника входять архітектурне оточення міста Бережани, а також Раївський палац, монастир в урочищі «Монастирок», костел в селі Біще, село Гутисько, гора Лисоня неподалік села Посухів та ін. Привабливою архітектурною пам'яткою Бережанського історико-культурного заповідника є Бережанський замок львівських магнатів Синявських (1554). Він був спланований в оборонно-житловому стилі. У XVII ст. у східній частині замку було добудовано палац. Сьогодні замок зруйнований, на його території знаходиться костел св. Трійці,

один із найкрасивіших в Тернопільській області. За три кілометри від міста Бережани розташований Раївський палац (XIX ст.), який слугував мисливською резиденцією магнатів Синявських.

До складу Кременецько-Почаївського історико-архітектурного заповідника входять споруди (XIV-XX стст.) у містах Кременець та Почаїв: руїни Кременецького замку (XVI ст.), Миколаївський собор (XVII-XVIII стст.), Кременецький Свято-Богоявленський монастир (XVIII-XX стст.) та комплекс Почаївської Свято-Успенської Лаври (XVIII-XX стст.). Кременецько-Почаївський історико-архітектурний заповідник найбільш відомий Білокриницьким палацом (XVI ст.) магната Андрія Збаразького. Споруда була реставрована у середині XX ст., тоді ж було закладено великий парк. У 1866 році генерал Олексій Воронін заснував у палаці ремісничу школу. Його тіло поховане біля закладеної школи. Тепер у приміщенні палацу діє лісотехнікум.

До реєстру нерухомих пам'яток архітектури України внесений Старий замок у місті Тернопіль, його було закладено у 1540 році. Замок розташований на схилі пагорба, тому має різноярусну будову: з боку ставу - два яруси, а з боку міста – три. У листопаді 1671 року Ульріх фон Вердум, подорожуючи Україною, описав місто Тернопіль, а також замок. Споруда значно пошкоджена під час двох світових воєн. Відновлено замок у середині XX століття, тоді ж обладнано спортивну базу. На сучасному етапі в приміщенні Тернопільського замку планують розмістити музей міста [86, с.123].

Замок Гольських у Чорткові (1610) було збудовано з оборонно-житловим призначенням. У дворі знаходилися палац та господарська частина, а ззовні стіни служили оборонними мурами: товщина сягала до одного метра, а висота - до 12 метрів. Від початку XX століття замок не піддавався реставрації. Сьогодні збереженими є фрагменти стін та дві оборонні башти [86, с.131]. У селі Долина Чортківського району збереглися залишки замку XVII століття забудови. На території замку цінною пам'яткою архітектури виступає оборонний Троїцький костел (1634) [86, с. 129].

Першим приватизованим в області вважається Ягільницький замок (1630), що у с. Нагірянкa Чортківського району. Зведений у формі трикутника за оборонними ознаками, він вважався одним із кращих на Поділлі. У 1817 році тут діяли тютюнові склади. У

2007 р. об'єкт був викуплений чернівецькими підприємцями для облаштування туристичного центру. Існує версія, що Ягільницька фортеця сполучена підземними ходами із Червоногородським замком (XVII ст.) біля с. Нирків у Заліщицькому районі. Ця твердиня постає сьогодні в руїнах – над річкою Джурин височіють дві занедбані вежі. З 1672 року до XIX століття замок поволі руйнувався, змінивши кількох власників. У 1820 році фортецю було перебудовано на розкішний палац магнатом Понінським та впродовж XX століття його було розграбовано. Серед палацових споруд в Заліщицькому районі відомі також палац Слонецького (XVIII ст.) у смт. Товсте, палац барона Бруністе (XIX ст.) у м. Заліщики та частково відновлений палац Борковського (XX ст.) у с. Городок. Такі замки, які постають у зруйнованому вигляді, мають меншу атрактивність, ніж ті пам'ятки загальнодержавного значення, які сьогодні реставруються або використовуються як туристичні атракції завдяки задовільному технічному стану. Таким чином, руїни замків у селах Окопи, Кудринці, Кривче, Висічка Борщівського району є менш атрактивними, ніж фортеці у сусідньому Буцацькому районі.

Унікальним в архітектурному плані є замок-корабель у с. Сидорів Гусятинського району: північно-західна вежа нагадує великий корабель на міліні. Враження доповнює річка Суходіл, що омиває фортецю. Час будівництва – приблизно XVII ст. Стіни фортеці мали товщину до 4 метрів, тут знаходиться багато нерозвіданих підземних ходів. На жаль, на сучасному етапі найкраще збереженою є «кормова» частина замку – решта його території зруйнована.

У Монастирисьькому районі вартим уваги є Коропецький палац графа Бадені (1864), зведений у готичному стилі та оздоблений кольоровим деревом. Ззовні палац має збережений вигляд, він оточений парком. Всередині приміщення не придатне для проведення господарської чи іншої діяльності та потребує реставрації.

На території Тернопільської області знаходиться велика кількість релігійних об'єктів, серед них – всесвітньовідомі духовні центри: греко-католицький у селі Зарваниця Теремовлянського району та православний у місті Почаїв Кременецького району, давні костели в смт. Гусятин, смт. Микулинці, селі Біще, старі

церкви в містах Бережани, Чортків, селах Збручанське, Скорики та ін.

Марійський духовний центр у селі Зарваниця є відомим серед греко-католицьких паломників завдяки чудотворній іконі Божої Матері, яка зберігається у церкві Пресвятої Трійці (1754 р.) з 1740 р. Паломники приїжджають як із України, так і з-за кордону. Церква Святої Трійці є найкращим зразком архітектурного стилю галицького бароко. Церкву на початку ХХ століття було відновлено після пошкоджень під час Другої світової війни.

В архітектурному комплексі духовного центру наймолодший храм – собор Зарваницької Матері Божої (2000), один із найбільших в Тернопільській області, 28 метрів заввишки. До архітектурного оточення також входять: дзвіниця із криптами для поховань церковнослужителів, вхідна брама з каплицею, Свято-Троїцький монастирський комплекс, дерев'яна церква монахів та співоче поле. Щорічно тут проводяться прощі для тисяч паломників (140 тис. осіб). Духовний центр віднесено до двадцяти найбільших Марійських центрів у Європі. На сучасному етапі планується будівництво готелю на території духовного центру. Цей проект збільшить потік туристів до населеного пункту.

Неподалік знаходиться село Заздрість, де народився кардинал УГКЦ Йосип Сліпий (17.02.1892 – 7.09.1984). В селі створено музей кардиналу, який часто відвідують паломники.

Свято-Успенська Почаївська лавра - друга за кількістю паломників в країні після Києво-Печерської (щорічно її відвідує близько 250 тис. осіб). Архітектурний ансамбль святині складають: Успенський собор (1771-1783), Троїцький собор (поч. ХХ ст.), Святі Ворота (1835), келії, архієрейський будинок та церква Всіх Святих (кін. ХVІІІ ст.). Дзвіниця Лаври (1861-1871) - третя в Україні за висотою (65 м) після дзвіниць Києво-Печерської лаври та Софіївського собору у Києві.

Наймолодшою спорудою святині є Троїцький собор, зведений у давньоруському стилі (1910-1913). Собор славиться мозаїчними панно художника М. Реріха. Зовнішні стіни храму декоровані кам'яною культовою символікою. Храм може вмістити одночасно до 6 тис. осіб. Одна з найстаріших споруд області – собор Святого Миколая (1636) у місті Кременець. При будівництві він був виконаний у ренесансному стилі, а з часом набув рис бароко.

Цінними архітектурними спорудами є ті, які виконані в готичному стилі (XIV – поч. XVII ст): монастир Бернардинів у смт. Гусятин (1610), Підгасцький костел (1634) та інші; ренесансному стилі (XVI – XVII ст.): Троїцький (1554.) та Миколаївський (1630-1683) костели у місті Бережани; бароковому стилі (кін. XVII ст.): Фарний костел (1749 – 1779) у місті Тернопіль, церква св. Покрови у місті Бучач (1764), монастир оо. Бернардинів у місті Збараж (1627) тощо [69].

Визначною пам'яткою архітектури є бароковий Костел Успіння Пресвятої Богородиці в місті Бучач (1761-1763). Галицький скульптор Іоан Пінзель вирізьбив у споруді вівтар. В радянські часи споруду використовували як склад, сьогодні костел відвідують віряни.

Ренесансний костел в селі Біще Бережанського району був зведений у XVI ст. Протягом двох світових воєн його було обстріляно та пограбовано. Відтоді споруда знаходиться у зруйнованому стані. Не діють сьогодні такі пам'ятки архітектури національного значення, як костел у селі Сидорів Гусятинського району (1726-1741), Петропавлівський костел (1871) у селі Турильче Борщівського району, костел (1899) у селі Біла Чортківського району [133, с. 64].

Пам'яткою архітектури, яка має національне значення, в місті Тернопіль є церква Воздвиження Чесного Хреста (кін. XVI ст.). Привабливими сакральними спорудами регіону вважаються також давні монастирі: оборонний монастир Кармелітів у місті Тербовля (1635-1640), руїни Василіанського монастиря в урочищі Монастирок неподалік міста Бучач, руїни Василіанського монастиря (XVI ст.) у селі Міжгір'я Борщівського району. Цікавим в архітектурному плані монастир оо. Бернардинів, який у XVII-XVIII ст.ст. був частиною оборонних валів міста Бережани.

Серед дерев'яних храмів виділяється церква Святого Миколая (1610) у місті Бережани. Вона вважається найдавнішою в регіоні серед дерев'яних споруд поряд із Успенською (1635) та Вознесенською (1717) церквами у місті Чортків.

Пам'ятка архітектури національного значення, яка внесена до реєстру ЮНЕСКО, – церква Івана Богослова (XVII ст.), збудована у селі Скорики Підволочиського району. Відомий в ній шестиярусний іконостас, виготовлений у стилі бароко. Легенди

розповідають, що під час Національно-визвольної боротьби (1649.) у церкві брало сповідь військо Богдана Хмельницького.

До суспільно-історичних туристичних ресурсів відносяться музейні установи та музеї. Деякі з них розміщені у спорудах - пам'ятках архітектури національного значення. Таким чином, пізнавальна цінність таких об'єктів поєднується із мистецькою та естетичною цінністю. Серед 75 музеїв та музейних закладів найбільше відвідувачів у таких як: Тернопільський краєзнавчий музей, Борщівський краєзнавчий музей, етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка у селі Велеснів Монастирського району, меморіальний музей-садиба Леся Курбаса (село Старий Скалат Підволочиського району), музеї, розташовані у ратуші міста Бережани, меморіальний музей Юліуша Словацького (м. Кременець), історико-меморіальні музеї «Зборівська битва», «Молотківська трагедія», Підгаєцький музей героїв УПА.

У процесі дослідження використано оцінку атрактивності усіх адміністративних районів на основі наявного суспільно-історичного потенціалу [29, с.187]. Виявлено, що найбільшу кількість балів отримали Тербовлянський, Тернопільський, Борщівський та Буцацький райони (табл. 2.6).

У бальній оцінці враховано рівень атрактивності суспільно-історичних об'єктів, їх територіальні поєднання із природними туристичними ресурсами, а також рівень розвитку туристичної інфраструктури (наявність закладів розміщення та харчування, транспортну доступність), що й зумовило найвищі показники у центральних районах області. Безумовно, атрактивні суспільно-історичні туристичні ресурси наявні і в усіх інших районах області. Наприклад, у Буцацькому районі нараховується 11 оборонних споруд та їх руїн, у Борщівському – 6. Крім цього, на території регіону є велика кількість релігійних споруд, серед них атрактивними для розвитку нових туристичних програм є костели, монастирі, стародавні церкви, дерев'яні храми. Найбільша кількість дерев'яних сакральних ресурсів – у Монастирському районі, який має середні показники атрактивності.

Таблиця 2.6

**Суспільно-історичні туристичні ресурси у районах
Тернопільської області, станом на початок 2012 р., в балах*
[29, с. 187]**

Район	Музейні установи	Археологічні туристичні ресурси	Пам'ятки архітектури, в т.ч.:			Пам'ятки історичних та культурних подій (кладовища, пам'ятники, меморіальні таблиці, фестивали)	Всього
			оборонні споруди	сакральні споруди	світські споруди		
Бережанський	17	18	3	50	30	70	188
Борщівський	20	40	8	116	45	119	348
Бучацький	16	18	6	71	42	75	228
Гусятинський	42	22	5	53	27	84	233
Заліщицький	16	29	4	80	75	140	344
Збаразький	32	20	5	73	36	97	263
Зборівський	12	6	1	78	3	159	259
Козівський	28	9	1	39	-	93	170
Кременецький	44	15	1	162	12	78	312
Лановецький	18	12	1	55	-	67	153
Монастирський	44	9	-	55	9	65	182
Підволочиський	20	4	2	73	21	123	243
Підгаєцький	8	6	2	50	36	57	159
Теребовлянський	26	15	9	149	42	84	325
Тернопільський	32	22	7	91	81	98	331
Чортківський	24	18	10	88	45	78	263
Шумський	20	22	2	56	9	69	178
Всього	419	285	67	1339	513	1556	4179

**Розраховано за даними Управління містобудування та архітектури Тернопільської обласної державної адміністрації*

Попри те, що Шумський район виявився найменш атрактивним за наявністю суспільно-історичного потенціалу, тут знаходяться такі туристичні ресурси, які мають унікальне значення для розвитку деяких видів туризму: табір УПА під відкритим небом у с. Іловиця, давньоруські поселення Стіжок та Антонівці та ін. Тому при створенні дієвих туристичних програм варто звернути увагу на атрактивність окремих поселень та їх транспортну доступність з можливістю залучення таких до інтенсивної туристичної діяльності.

2.3. Соціально-економічний рекреаційний потенціал

Соціально-економічні ресурси є важливим чинником розвитку рекреаційного господарства. Вони обумовлюють як використання природних та суспільно-історичних туристичних ресурсів, так і особливості розвитку допоміжних галузей, склад рекреантів та ін. До них відносяться рівень розвитку соціально-економічного комплексу регіону, рівень і якість життя населення, його віковий склад, особливості розселення, розвиток соціальної інфраструктури.

Господарський комплекс Тернопільської області відзначається переважанням у його структурі галузей агропромислового виробництва, значним зменшенням обсягів виробництва у всіх галузях і внаслідок цього – низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Депресивність економічних і соціальних процесів у регіоні накладає відбиток на стан розвитку і структуру рекреаційного господарства, на потреби у рекреаційних послугах і можливості їх задоволення. Низький рівень економічного розвитку зумовлює невисокий рівень соціальних показників, в т. ч. й тих, що впливають на розвиток рекреації.

За всіма показниками (Додаток Д), окрім рівня освіти та сукупних ресурсів, Тернопільська область характеризується низьким рівнем розвитку. Важливим індикатором соціального розвитку є обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 жителя, який в області становить чверть від середньоукраїнського показника. Це свідчить про значне відставання у розвитку сфери послуг і туризму, зокрема. Одним із найголовніших завдань для владних структур на сучасному етапі, постає створення приблизно рівноцінних умов життя людей на всій території. У зв'язку з цим необхідна оцінка сучасного соціально-економічного стану міської і сільської місцевості регіону.

Важливе значення для соціально-економічного добробуту населення має середній рівень зарплати, від якого також залежить кількість зацікавлених у працевлаштуванні в певному поселенні регіону. Найвищу заробітну плату одержують у м. Тернопіль (цей показник вищий за середньообласний на 14,1%). Це свідчить про значну диференціацію в рівнях доходів населення поселень області. Ще більші відмінності бачимо при аналізі інших індикаторів соціального розвитку (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Ранжування районів Тернопільської області за рівнем соціального розвитку, станом на 01.01.2010 р.*

Райони	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки, грн.	Рівень освіти на 1000 осіб у віці 6 і старше мають освіту	Забезпеченість населення житлом, у середньому на одного жителя; м ² загальної площі	Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями, на 1000 населення; шт.	Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу, тис..грн	Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення	Книжковий фонд бібліотек, примірників	Рівень безробіття, %	Сумарний ранг	Ранг
Бережанський	9	6	8	7	2	2	9	14	57	4
Борщівський	10	13	7	8	12	15	16	8	89	13
Буцацький	11	11	18	14	9	10	17	9	99	14
Гусятинський	5	15	10	12	8	9	12	17	88	12
Заліщицький	16	5	6	9	11	5	4	3	59	5
Збаразький	18	14	13	11	13	6	11	13	99	14
Зборівський	3	9	11	18	6	11	6	2	76	9
Козівський	6	8	12	17	17	17	8	15	100	15
Кременецький	7	16	5	3	7	14	14	16	82	10
Лановецький	14	17	9	10	15	12	2	10	89	13
Монастириський	15	12	2	5	16	7	1	7	65	7
Підволочиський	8	4	3	16	10	8	5	6	60	6
Підгаєцький	17	7	1	6	18	4	7	11	71	8
Теребовлянський	12	10	16	15	4	16	10	4	87	11
Тернопільський	4	2	4	2	3	13	18	1	47	2
Чортківський	2	3	15	13	5	3	13	2	56	3
Шумський	13	18	14	4	14	18	3	18	102	16
м.Тернопіль	1	1	17	1	1	1	15	5	42	1

*Складено авторами за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Зокрема, якщо за показниками заробітної плати та рівня освіти виділяються приблизно однакові групи (найвищий рівень розвитку у м. Тернополі, Тернопільському, Чортківському районах, а найнижчий – у Підгаєцькому та Шумському районах), то вже за показником забезпеченості населення поселень району житлом ситуація практично докорінно відрізняється (найвищі рівні забезпеченості характерні для поселень Підгаєцького, Підволочиського і Монастириського районів, тоді як найнижчі – для м. Тернополя, поселень Буцацького, Теремовлянського, Чортківського районів).

Значним стримуючим фактором для розвитку рекреації є недостатній рівень туристичної інфраструктури. Найбільшою проблемою наразі є відсутність належної кількості закладів, які обслуговують туристів: готелів, кемпінгів, кафетеріїв, ресторанів з одного боку, а з іншого - низький рівень обслуговування у тих закладах, які функціонують. Важливим соціально-економічним чинником розвитку туризму є населення регіону, яке виступає і як виробник рекреаційних послуг, і як їх споживач. Тому важливим є всебічне вивчення населення, що проживає на території Тернопільської області та впливає на виробництво, якість та споживання послуг рекреаційного господарства.

Туризм на сучасному етапі визнано пріоритетною галузю господарства регіону, тому туристична діяльність може стати важливим чинником соціально-економічного росту регіону, надання додаткових робочих місць для місцевого населення, що є особливо актуальним сьогодні (табл. 2.8). Дані таблиці вказують на тенденцію до зменшення кількості безробітного населення в останні роки. Це, імовірно, пов'язано із розвитком сфери послуг регіону, забезпечення додаткових робочих місць за рахунок відкриття нових закладів рекреації, відпочинку та ін.

Важливим показником у вивченні населення регіону є людність населених пунктів, вона є основою їх демографічного потенціалу. Від цього залежить формування обсягів і структури такої підсистеми рекреаційного комплексу, як «рекреанти». Вона обумовлюється як чисельністю населення, так і його структурою (міське і сільське, віковою, освітньою, професійною). Доведено, що міське населення, що має вищі доходи і більше вільного часу, має й більші можливості для відпочинку, ніж сільське.

Таблиця 2.8

**Рівень зареєстрованого безробіття у районах
Тернопільської області, % ***

	2000	2003	2006	2007	2008	2010	2012
Усього по області	6,8	6,5	5,3	4,4	5,1	2,6	2,4
Бережанський	6,5	6,2	5,2	5,7	6,8	3,4	3,6
Борщівський	3,2	6,5	8,0	6,1	7,5	2,9	2,9
Бучацький	10,4	9,0	6,9	4,8	5,3	3,2	3,0
Гусятинський	7,4	8,6	7,5	7,4	7,8	4,8	4,9
Заліщицький	2,9	4,8	4,4	3,9	4,6	1,6	1,4
Збаразький	8,5	10,4	4,4	3,9	6,2	2,9	2,8
Зборівський	4,3	9,3	10,2	6,7	7,5	3,4	3,0
Козівський	6,0	9,4	5,5	6,0	6,0	3,6	3,2
Кременецький	7,8	11,8	9,2	8,1	9,8	4,6	3,6
Лановецький	5,7	11,2	7,5	6,1	7,0	3,2	3,7
Монастириський	6,6	10,2	5,1	5,1	5,8	2,0	2,1
Підволочиський	2,8	5,0	3,7	3,1	4,5	2,3	2,5
Підгаєцький	3,7	10,0	6,9	6,5	5,7	3,5	2,5
Теребовлянський	3,7	5,1	3,9	2,9	4,4	2,0	1,7
Тернопільський	10,0	3,6	2,5	2,1	2,5	1,6	1,3
Чортківський	6,1	3,3	2,6	2,3	2,4	1,6	1,3
Шумський	2,9	11,0	9,3	8,8	10,0	4,4	3,8

** Складено авторами за даними Головного управління статистики у Тернопільській області*

На території Тернопільської області, що має найнижчі показники урбанізації, переважає сільське населення (рис. 2.2). Воно проживає у 1021 населеному пункті, переважна більшість з яких - малі і середні села, які можуть бути основою для сільського зеленого туризму за умови належного благоустрою сільських садиб. Водночас потреба у таких садибах в нашій області невелика, бо міське населення - переважно недавні вихідці із сіл, де в них ще залишились хати для відпочинку і дачного господарства.

Середня людність сільських поселень регіону коливається від 377,2 осіб (Зборівський район) до 960,3 осіб (Тернопільський район), становлячи в середньому в області – 595,7 осіб. Зниження середньої людності сільських поселень (у 1970 р. цей показник був максимальним і становив 911,8 осіб) відображає загальну тенденцію зменшення кількості сільського населення Тернопільської області.

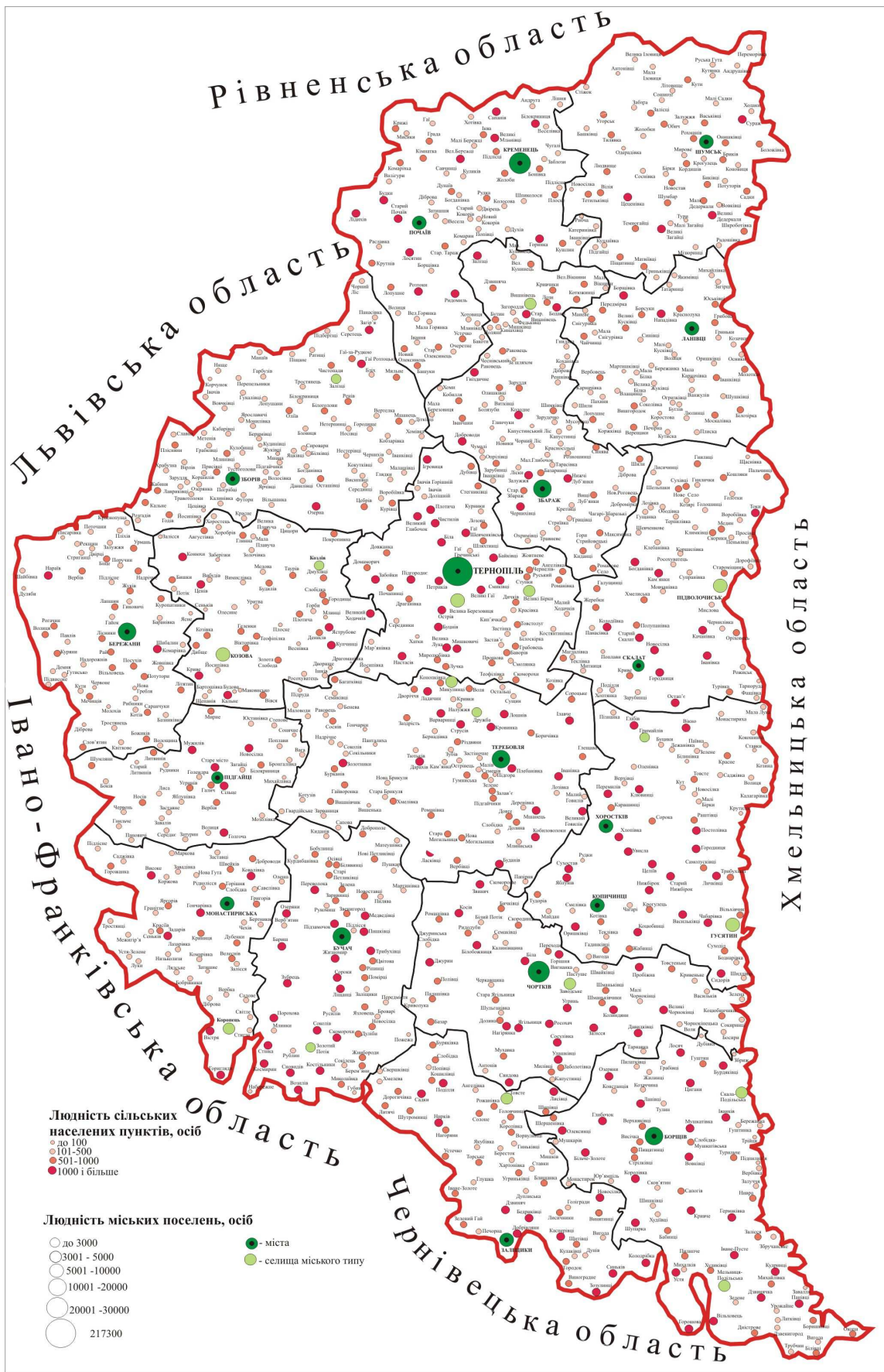

Рис. 2.2. Людність поселень Тернопільської області станом на 01.01.2012 р. [48]

Зменшення людності в сільських поселеннях зумовлене сучасними демографічними процесами, передусім зменшенням народжуваності і збільшенням смертності, старінням населення, а також через міграційні відтоки значної частки міських і сільських жителів. Якщо у 1991 р. на кожну 1000 жителів в області народжувалось 14,0, а помирало 13,6 осіб, то вже у 2012 р. – відповідно 10,9 і 14,4 осіб. Із посиленням впливу соціально-економічної кризи у країні на території області велика кількість працездатного населення виїхала за кордон, у сільській місцевості переважають жителі похилого віку. Це негативно впливає на функціонування різноманітних видів рекреаційно-туристичної діяльності, оскільки в ній, як правило, задіяна молодь.

На території Тернопільської області є 35 міських поселень, але тільки місто Тернопіль відноситься до великих. Більшість з них мають людність до 15 тис. осіб, а решта – до 10 тис. жителів. У таких поселеннях люди також мають присадибні ділянки, особисті господарства. Низький рівень доходів через обмеженість сфери прикладання праці є обмежувальним чинником потреб рекреаційної сфери, у ній важливою складовою є самодіяльний туризм, який не потребує значних коштів.

У міських поселеннях Тернопільської області станом на 01.01.2012 р. проживало 474,9 тис. осіб, що становить 44,0% від усього населення. Починаючи від 1998 р. чисельність міського населення почала неухильно зменшуватись (на 7,5% від максимального рівня 512,8 тис. осіб у 1998 р.), як і його частка від усього населення області (з 1999 до 2012 р. - на 0,7%). Це здійснює негативний вплив на всі сторони рекреаційного господарства, а особливо на обсяги і склад відпочивальників, співвідношення між видами рекреаційної діяльності. Дослідження демографічних процесів на території Тернопільської області свідчить, що для нього тепер характерними є низька народжуваність, висока смертність, висока мобільність населення. Вони зумовлюють погіршення статево-вікової структури населення, його старіння, депопуляцію (табл. 2.9).

Ці демографічні проблеми потребують першочергової уваги з боку науковців і управлінців, позаяк зумовлюють зменшення фізичного обсягу демографічного потенціалу як окремих поселень, так і регіону загалом. Це, в свою чергу, є чинником, який негативно позначається на розвитку рекреаційної сфери.

Таблиця 2.9

Кількість наявного населення у Тернопільській області*

Рік	Усього, тис. осіб	У тому числі		До загальної кількості населення,%	
		міське	сільське	міське	сільське
1991	1175,1	494,1	681,0	42,0	58,0
1996	1175,4	512,0	663,4	43,6	56,4
2001	1149,9	495,3	654,6	43,1	56,9
2002	1142,4	485,6	656,8	42,5	57,5
2003	1134,2	483,6	650,6	42,6	57,4
2004	1126,6	481,6	645,0	42,7	57,3
2005	1119,6	478,5	641,1	42,7	57,3
2006	1112,1	476,9	635,2	42,9	57,1
2007	1105,4	475,5	629,9	43,0	57,0
2008	1098,6	474,3	624,3	43,2	56,8
2009	1093,3	474,0	619,3	43,4	56,6
2012	1085,5	474,9	655,1	44,0	56,0

**Складено за даними Головного управління статистики у Тернопільській області*

Територіальні особливості розвитку окремих складових соціального розвитку поселень Тернопільської області дають можливість виділити райони, що характеризуються деякими відмінностями у розвитку соціальної сфери (в т. ч. і рекреаційної). В результаті проведеного ранжування за рівнем забезпеченості населення різними видами послуг встановлено такі групи районів (рис.2.3) :

з найвищим в області рівнем соціального розвитку (м. Тернопіль, Тернопільський та Чортківський райони);

з середнім рівнем соціального розвитку (Бережанський, Заліщицький, Підволочиський, Монастириський, Підгаєцький, Зборівський, Кременецький, Терехівський, Гусятинський, Зборівський райони);

з найнижчим в області рівнем соціального розвитку (Борщівський, Бучацький, Збаразький, Козівський та Шумський райони).

Окремо виділяється м. Тернопіль, де рівень соціального розвитку є найвищим за основними показниками доходів та витрат населення. Проте недостатня забезпеченість населення міста житлом, закладами охорони здоров'я та культури знижують його рейтинг за соціальним розвитком. Це негативно впливає на розвиток усіх галузей господарства, і рекреаційного у тому числі.

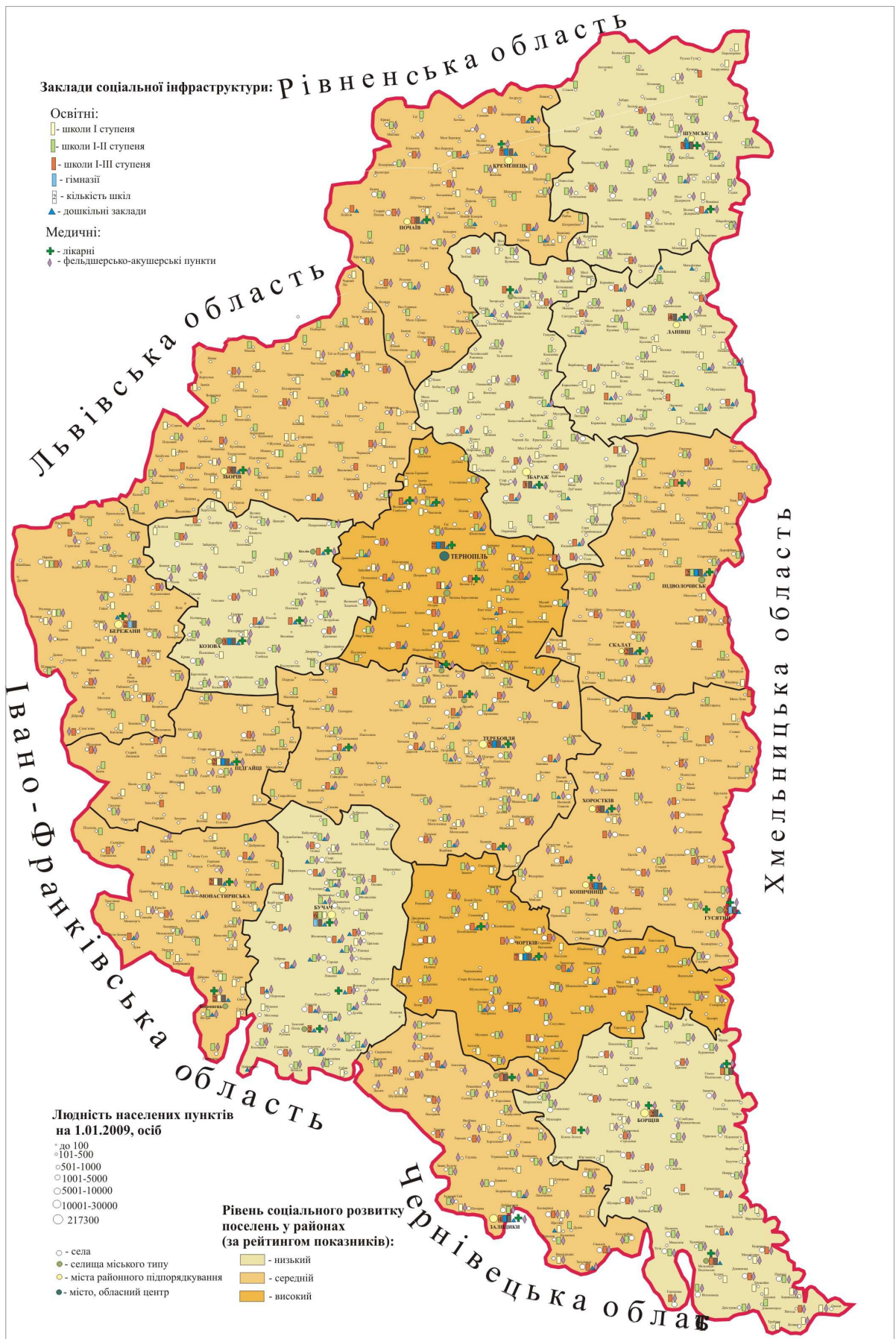

Рис. 2.3. Соціальна інфраструктура у поселеннях Тернопільської області

До важливих соціально-економічних чинників розвитку туризму належить транспортна інфраструктура. Зовнішні та внутрішні пасажироперевезення здійснюються автомобільним, залізничним та авіаційним видами транспорту. Провідне місце серед них в Тернопільській області займає автомобільний транспорт. У 2010 р. транспортна мережа області включала 4976 км автодоріг із твердим покриттям, щільність автошляхів - 361 км доріг із твердим покриттям у розрахунку на 1000 км² території (в Україні - 280 км на 1000 км² території).

Автомагістралі, які мають міжнародне значення, – це: Дубно – Кременець – Тернопіль – Заліщики – Чернівці; Львів – Зборів – Тернопіль – Підволочиськ – Хмельницький. Автомагістралі державного значення забезпечують транспортні перевезення в середині області та поза її межами. Це: Тернопіль – Броди, Тернопіль – Стрий, Кам'янець-Подільський – Чортків – Івано-Франківськ, Почаїв – Бережани – Монастириська (їх загальна довжина становить 683,5 км). Більшість доріг місцевого значення має зношене дорожнє покриття і потребує ремонту, особливо у сільських населених пунктах (Лановецький, Гусятинський, Кременецький райони знаходяться у найгіршому стані, на їх території частка доріг з твердим покриттям не перевищує 85%) [42, с. 158].

Залізничний транспорт у структурі пасажироперевезень займає друге місце після автомобільного. Загальна довжина експлуатованих залізничних колій в області становить 564,1 км. Щільність залізничних шляхів сполучення становить 41 км на 1000 км² (в Україні – 36 км). Найбільша забезпеченість залізничними коліями спостерігається у центральній частині області, а найменша – у північній. Найважливішими залізницями, які перетинають територію Тернопільської області, є Київ – Жмеринка – Тернопіль – Львів, Тернопіль – Чернівці. Ці транспортні гілки відіграють важливу роль сполучаючи область із іншими регіонами країни. Понад 70% перевезень здійснюється залізницею Київ – Підволочиськ – Тернопіль – Зборів – Львів. Внутрішні перевезення здійснюють залізниці Тернопіль – Рогатин, Тернопіль – Іване-Пусте, Тернопіль – Ланівці, Чортків – Мельниця-Подільська. Відсутність залізничних шляхів у Шумському, Підгаєцькому, Монастириському районах області перекривається за рахунок автомобільного транспорту, але деяке

зменшення туристичних потоків до них зумовлене відсутністю якісного дорожнього покриття до багатьох сіл. Тому важливим питанням розвитку туристичної інфраструктури є відновлення зруйнованих залізничних колій (наприклад, лінії Потутори – Підгайці, яка дасть змогу здійснювати транспортні сполучення із Прикарпаттям через залізницю Потутори – Бережани – Рогатин) та побудова нових залізничних ліній, які б дозволили проводити перевезення туристів залізничними коліями до районних центрів згаданих вище адміністративних районів (рис. 2.4, табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям у районах Тернопільської області*
(км на 1000 км території)**

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2012
Усього по області	363,6	363,9	361,0	361,2	360,6	361,0	360,6
Бережанський	397,4	396,3	374,8	372,3	372,3	372,3	372,3
Борщівський	402,3	401,4	395,1	395,6	395,6	395,7	395,7
Бучацький	367,1	366,7	372,4	375,9	368,1	368,1	368,1
Гусятинський	307,7	307,7	306,3	306,9	306,3	306,3	307,0
Заліщицький	459,8	459,7	459,7	459,7	459,7	459,7	459,7
Збаразький	370,6	370,9	363,0	362,9	362,9	362,9	362,9
Зборівський	398,7	399,1	395,6	397,0	397,0	397,0	397,0
Козівський	326,5	332,7	332,7	332,7	332,7	332,7	339,9
Кременецький	357,5	357,5	357,5	357,5	357,5	357,5	357,5
Лановецький	369,5	380,1	380,1	379,6	379,6	379,6	379,6
Монастириський	402,2	402,2	402,2	402,2	401,8	401,8	394,1
Підволочиський	335,8	335,6	332,2	332,2	332,2	332,2	332,2
Підгаєцький	294,1	303,3	303,3	303,3	303,3	303,3	303,3
Теребовлянський	326,5	326,7	322,9	322,9	323,4	321,4	318,9
Тернопільський	371,1	363,3	363,3	363,5	365,4	365,4	365,4
Чортківський	369,5	366,7	359,5	359,5	365,0	364,3	359,0
Шумський	361,0	347,9	347,9	347,9	347,9	347,9	347,9

* Складено за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Щодо водного транспорту, то основне значення у туристичних перевезеннях відіграє русло річки Дністер, де проводяться туристичні та спортивні сплави на байдарках та катамаранах I категорії складності.

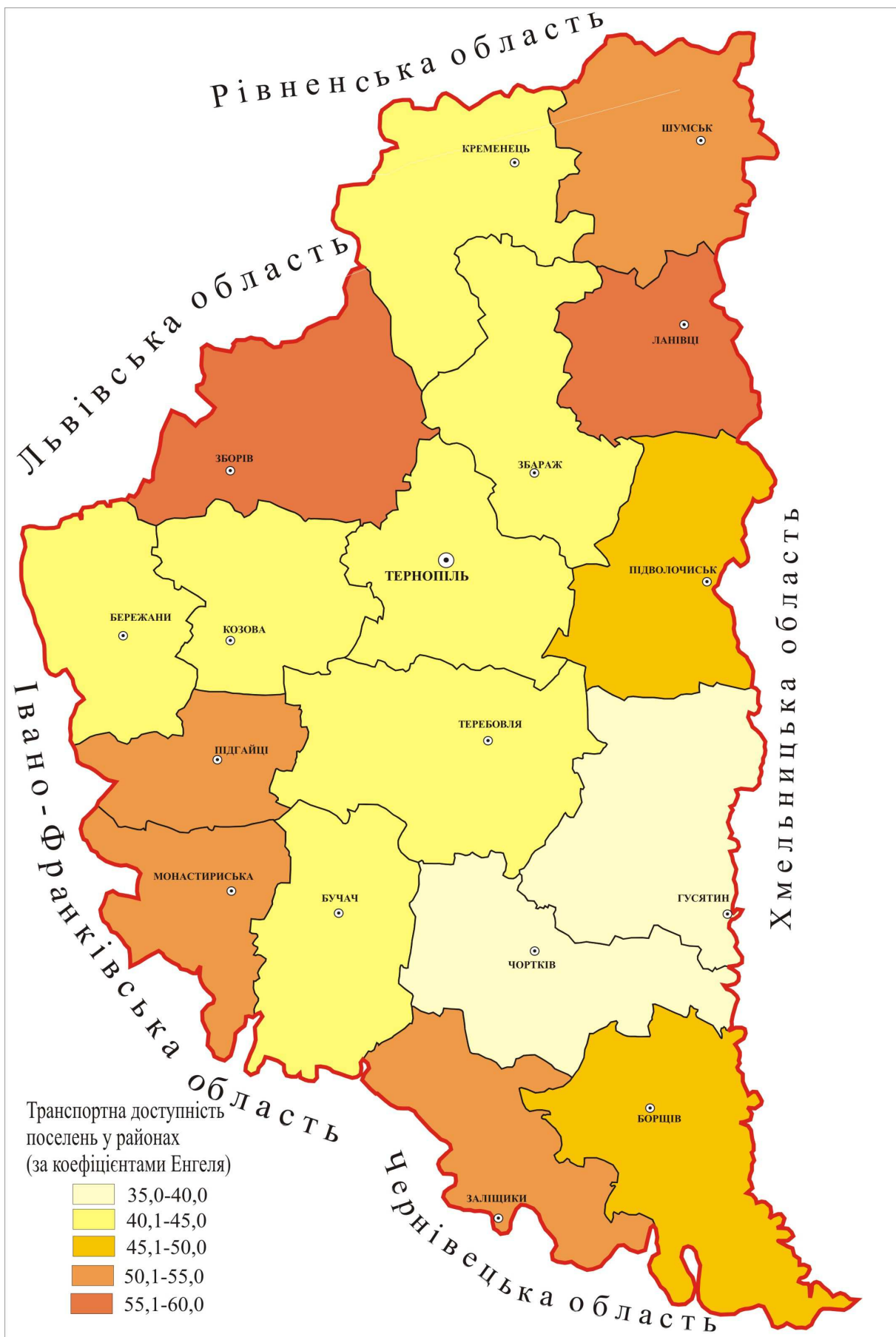

Рис.2.4. Транспортна доступність поселень Тернопільської області

Авіаційні перевезення в регіоні майже не функціонують. В м. Тернопіль діє аеропорт із пропускною здатністю 100 осіб/ год., два аеродроми функціонують у м. Борщів та смт Мельниця-Подільська, вертодром діє у селі Лопушне Кременецького району. Наразі дуже важливим питанням є відновлення руху на авіамаршрутах, що з'єднують Тернопіль із містами Київ, Львів, Харків та ін.

III. КОМПОНЕНТНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Загальна характеристика компонентно-функціональної структури рекреаційного господарства

Рекреаційно-туристична галузь господарства Тернопільської області має різноманітну видову структуру: в її межах розвиваються пізнавальний, релігійний, діловий, спортивний, екологічний, сільський зелений, лікувально-оздоровчий, етнічний та розважальний види туризму (рис 3.1). Завдяки туристичній діяльності відбувається туристичний рух населення – різновид тимчасової міграції населення з різною метою. Залежно від категорії осіб, які формують туристичний потік, останній може бути внутрішнім (в межах області, складеним внутрішніми туристами) та зовнішнім (складеним іноземними туристами – іноземним, складеним українською діаспорою, яка тимчасово приїжджає на Батьківщину – зарубіжним).

Внутрішні та зовнішні потоки відповідно формують внутрішній та зовнішній туризм. Зовнішній туризм може бути в'їзний (тимчасові міграції іноземних громадян на територію країни) та виїзний (тимчасові міграції громадян країни за кордон).

Упродовж 2012 р. у структурі туристичних потоків переважали внутрішні туристи (6,1 тис осіб). Загалом, у цьому році в області подорожувало близько 20 тис. осіб. За цей період туристичні послуги були надані 521 іноземному туристу, туристичними послугами для виїзду за кордон скористалося 6,1 тис. осіб – це на 0,5% більше, ніж у 2010 р. Молодь та діти частіше користувалися послугами внутрішнього туризму – частка туристів віком від 15 до 28 років становить 9 тис. осіб (67,7% від загальної кількості подорожуючих всередині області). У 2012 р. туристичні суб'єкти провели екскурсії для 13,9 тис. туристів [155].

Найбільш відвідуваними країнами вітчизняними туристами є Туреччина, Єгипет, Польща, Росія, Угорщина.

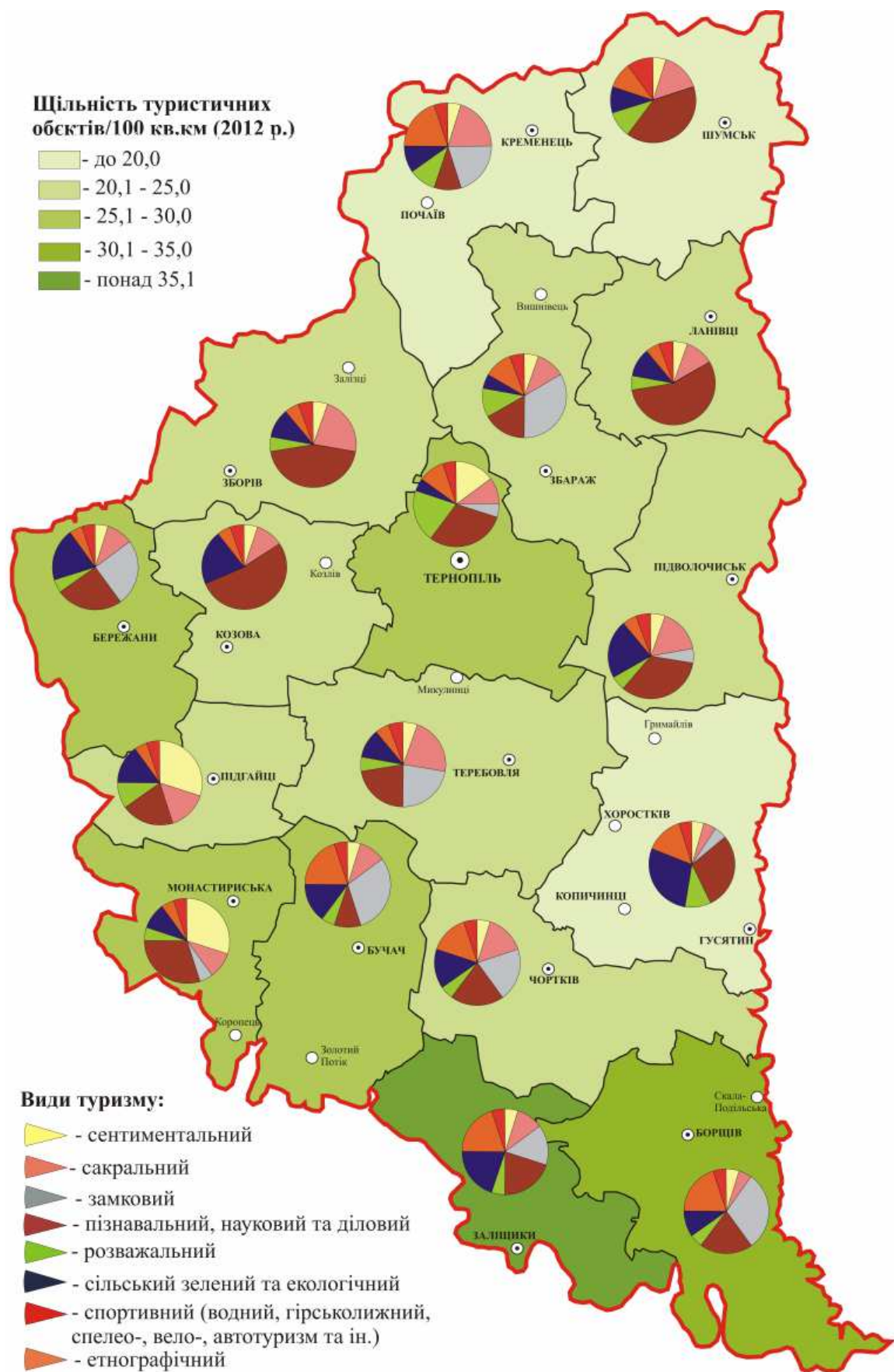

Рис. 3.1. Розвиток туризму у районах Тернопільської області

У структурі туристичних потоків найменшу частку становлять поїздки з метою занять спеціалізованими видами туризму, а також подорожі з лікувальною та оздоровчою метою (табл. 3.1, табл. 3.2.)

Таблиця 3.1

Розподіл туристів у Тернопільській області за категоріями та метою відвідування*

(осіб)

	2005	2006	2007	2008	2009	2012
Всього обслужено туристів	36798	35076	33092	32929	23095	20026
у тому числі з метою відвідування:						
службова, ділова, бізнес, навчання	5875	4480	128	309	184	133
дозвілля, відпочинок	25392	25890	27667	29464	22378	16914
лікування	28	22	13	59	11	16
спортивно-оздоровчий туризм	4108	3834	5149	2918	335	2600
інші	1395	850	135	179	187	363
Із загальної кількості туристів:						
Іноземні туристи	805	356	9	215	453	521
у тому числі з метою відвідування:						
службова, ділова, бізнес, навчання	333	35	2	-	-	-
дозвілля, відпочинок	396	278	7	198	453	502
лікування	-	-	-	-	-	-
спортивно-оздоровчий туризм	-	-	-	17	-	19
інші	76	43	-	-	-	-
Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	3618	4511	6855	7069	5804	6094

**Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області*

Окрему вікову категорію складають діти віком до 14 років, які не подорожують самостійно. Тому діяльність туристичних фірм не спрямована на цю вікову категорію, подібно до категорії осіб у віці понад 60 років (рис. 3.2) [155].

Таблиця 3.2

Розподіл туристів Тернопільської області за категоріями та метою відвідування*

Внутрішні туристи	2005	2006	2007	2008	2009	2012
Всього	32375	30209	26228	25028	16838	13411
Службова, ділова, бізнес, навчальна	5296	4250	2	96	90	10
Дозвілля, відпочинок	21856	21390	21087	21959	16397	10557
Лікування	26	22	13	45	11	14
Спортивно-оздоровчий туризм	4047	3814	5101	2875	315	2561
Інші	1150	733	25	53	25	269
Кількість екскурсантів (пізнавальний туризм)	21367	21820	19922	24724	16037	13719

**Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області*

Тим не менш, частка подорожуючих віком до 14 років становить 23 % (2012) від загальної кількості подорожуючих. Це пов'язано із тенденцією до масової організації екскурсійних турів для школярів за визначеною системою знижок та пільг.

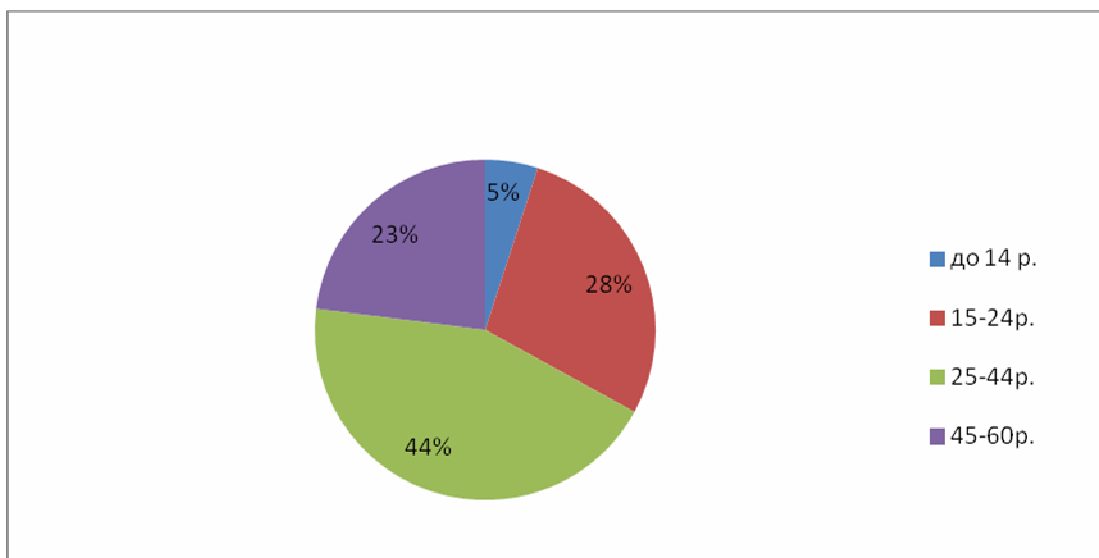

Рис. 3.2. Вікова структура туристичних потоків у Тернопільській області, станом на 01.01. 2012 р.

На обсяги туристичних потоків у регіоні значний вплив має наявність туристично-рекреаційних ресурсів, так і об'єктів туристичної інфраструктури (рис. 3.3).

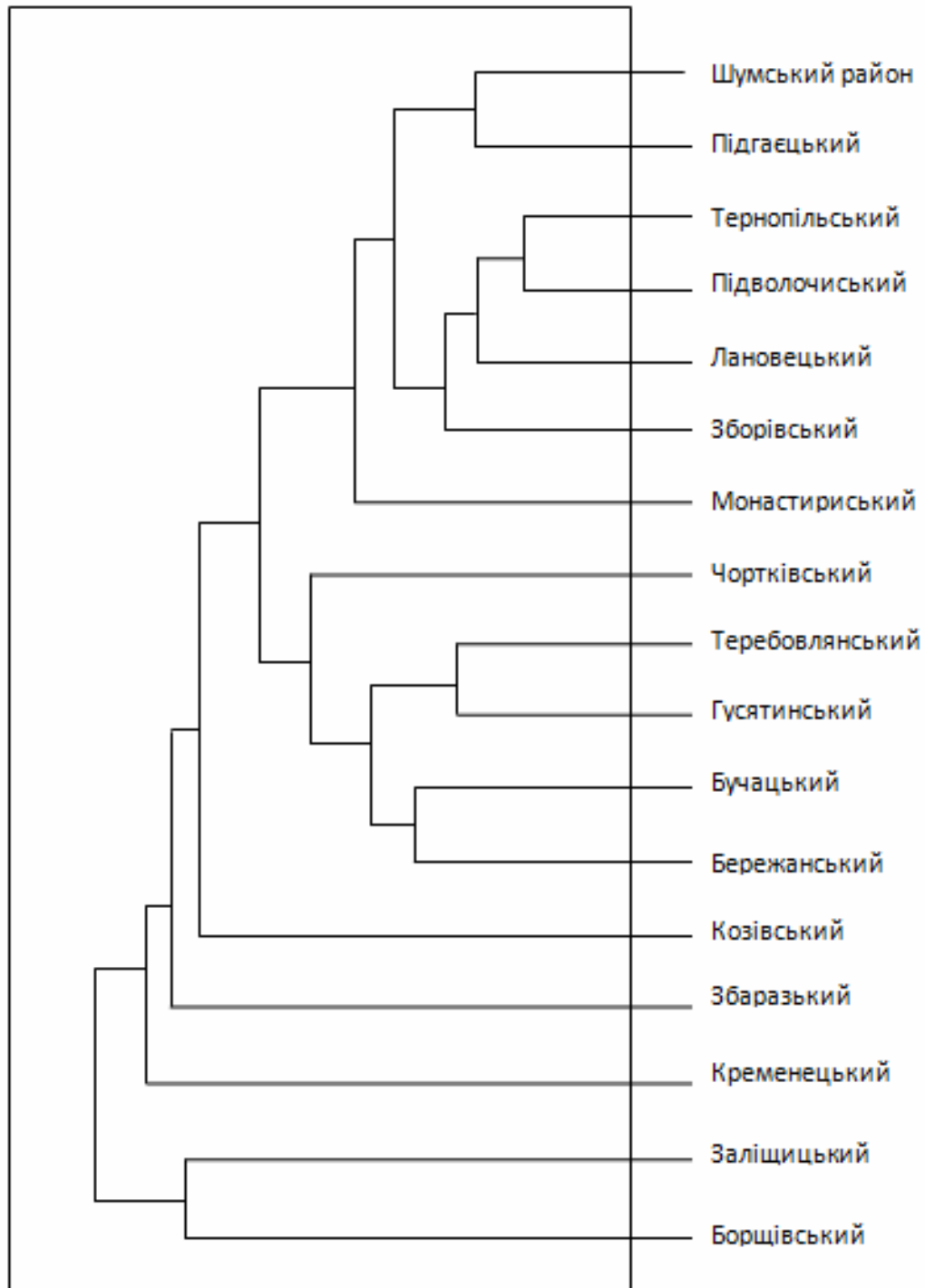

Рис.3.3. Графічна модель щільності туристичних об'єктів у районах Тернопільської області 2012 р.

За щільністю таких об'єктів адміністративні райони Тернопільської області можна поєднати у такі групи: Борщівсько-Заліщицька, яка характеризується високою щільністю природоохоронних територій, які мають національне значення, однаковим рівнем щільності санаторно-курортних закладів, торговельних закладів; за однаковим рівнем щільності готельних закладів та оздоровчих закладів виділяються Тербовлянський, Гусятинський, Бережанський та Бучацький райони; за відсутністю санаторно-курортних закладів, закладів розміщення належного рівня виділяється група, яка об'єднує в собі Шумський, Підгаєцький, Підволочиський та Лановецький райони (Додаток Е).

Тернопільська область територіально є однією із найменших в Україні, але на її території зосереджена велика кількість пам'яток культурної спадщини та природно-заповідного фонду. Тут поєднуються атрактивні природні, суспільно-історичні та соціально-економічні туристичні ресурси. Це дає змогу розвивати на її території різноманітні види рекреації. З огляду на це, туристична галузь, з одного боку, є потужним стимулом для наповнення бюджету, розвитку інфраструктури, покращення соціально-економічного становища населення, а з іншого – є стимулом відродження та збереження культурних пам'яток та історичних міст регіону.

За умови раціонального використання рекреаційного потенціалу в регіоні можуть розвиватися такі види рекреаційної діяльності, як: пізнавальний, замковий, етнічний, фестивальний, сакральний, зокрема паломницький, сентиментальний, музейний, сільський зелений туризм. Тому актуальним питанням на сучасному етапі є визначення найбільш оптимальних напрямків розвитку рекреаційної діяльності на основі раціонального використання рекреаційних ресурсів.

Розвиток міжнародного туризму має велике значення для регіону. Міжнародний туризм у світі входить до числа трьох найбільших галузей поступаючись нафтопереробній промисловості й автомобілебудуванню, питома вага яких у світовому експорті – 15% і 9,6%, відповідно.

Пріоритетним напрямком міжнародного туризму є в'їзний туризм, який виконує ряд важливих функцій:

— є джерелом валютних надходжень до міських та обласних бюджетів;

- є засобом для забезпечення зайнятості;
- розширює внески у платіжний баланс країни;
- сприяє диверсифікації економіки, створюючи галузі, обслуговуючі сферу туризму.

За статистикою ВТО, кожен іноземний турист витрачає на території тієї чи іншої країни у межах 200-300 доларів [144, с. 261-263].

Тому для розвитку в'їзного туризму в Тернопільській області необхідно використовувати досвід зарубіжних країн спрямований на створення позитивного іміджу регіону, який привабливий для туризму. Важливо створити конкурентноспроможні програми в'їзного туризму.

3.1.1. Лікувально-оздоровча рекреація.

У системі рекреаційно-туристичної діяльності важливе місце займає туризм, у процесі якого здійснюється оздоровлення, відпочинок людини. Відомий вітчизняний вчений у галузі туризму М. Крачило називає його курортно-лікувальним туризмом [61].

Курортно-лікувальний туризм складається із таких підвидів, які залежать від мети подорожі: лікувального, лікувально-курортного, відпочинково-оздоровчого, спортивно-оздоровчого.

На території Тернопільської області поширеним є лікувально-курортний туризм. Це різновид як індивідуального, так і групового відпочинку, що припускає проходження певних лікувальних та відновних процедур, він передбачає досягнення наступних цілей: відпочинок, рекреація, лікування, оздоровлення. Курортно-оздоровчий туризм формується за наявності таких чинників, як бальнеологічні ресурси (мінеральні води, полоїди, клімат, озокерит). Важливим є екологічний чинник: розвиток курортно-оздоровчого туризму є прямо пропорційним до стану забруднення навколишнього середовища. Саме стан природних компонентів є визначним регулятором кількості туристичних потоків до місцевих оздоровчих закладів.

Курортно-оздоровчий туризм є туристичною атракцією Гусятинського району. Санаторій «Збруч», районна водолікарня у селищі Гусятин функціонують на основі використання лікувальних властивостей мінеральної води «Новозбручанська», яка, за результатами досліджень Одеського інституту

курортології, має лікувальні властивості, що у декілька раз перевищують властивості трускавецької води «Нафтуся».

Санаторій «Збруч» діє з 1980 р. як бальнеологічний, місткість лікувально-оздоровчого комплексу розрахована на 200 осіб, заклад має медпункт, їдальню та кінозал. У бальнеологічному комплексі функціонує ванне відділення, басейн, сауна, зал ЛФК, інгаляторій, фітобар, кабінети озокеритолікування, ектросвітлолікування, лікувального масажу, кишкових зрошень, стоматологічний кабінет. До спальних корпусів входять 3 одноповерхові будинки, 10 сімейних котеджів з одно, дво та трикімнатними номерами, двоповерховий котедж.

У Гусятинській водолікарні використовують два типи мінеральних вод: «Новозбручанська» та «Рапа». Показаннями для внутрішнього вживання мінеральної води «Новозбручанська» є урологічні, гастроентерологічні захворювання та хвороби опорно-рухового апарату. Водолікарня обслуговує до 800 пацієнтів щорічно.

За 2010 рік у санаторії «Збруч» було оздоровлено 1957 осіб, серед яких: 27,1% – чоловіки, 48,6% – жінки, 24,3% – діти, що майже удвічі більше, аніж у 2005 році (рис. 3.4).

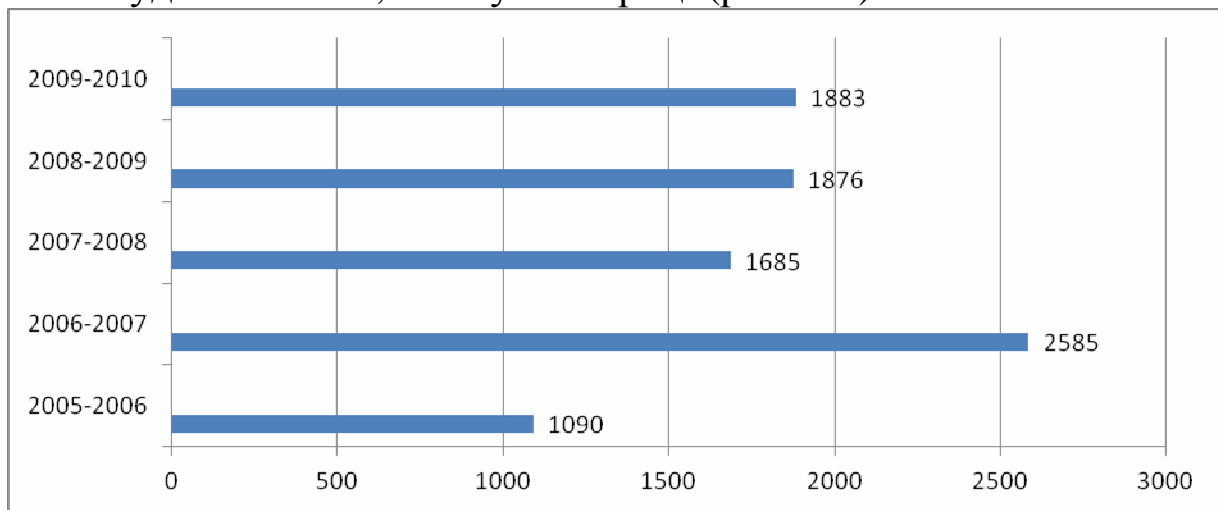

Рис. 3.4. Динаміка кількості відпочиваючих у санаторії «Збруч».

У селищі добре розвинена інфраструктура: діють заклади харчування (ресторани «Збруч», «Надзбруччя», «Симфонія», кафе «Золота рибка»), заклади розміщення (готель «Збруч», відпочинковий комплекс «Симфонія», садиба сільського туризму на 4 кімнати), кінотеатри, спортивні зали. До об'єктів транспортної інфраструктури відносяться залізнична станція,

автовокзал, які знаходяться на відстані 0,5 та 0,6 км від санаторію відповідно.

Зважаючи на таку статистику, можна виділити основні напрямки роботи оздоровчого центру. Це: оздоровчий туризм (відвідування курортних місць), освітній туризм (організація шкільних екскурсій до населеного пункту), екологічний туризм (який здійснюється на основі функціонування природного заповідника «Медобори»), сільський зелений туризм (центри сільського зеленого туризму функціонують у селах Личківці, Самолусківці, місті Гримайлів та смт. Гусятин), релігійний (паломництво рунвірів до гори Богіт), пізнавальний, спортивний (сплави по річці Збруч, велотури за маршрутом Гусятин – Сидорів – Жабинці – Колиндяни – Дача Галілея – Чортків, екстремальні спелеопоходи до печер «Христинка» та «Перлина»), етнотуризм (фестивалі у с. Чагарі та смт. Гусятин. У смт. Гусятин є достатній потенціал для розвитку не лише оздоровчо-лікувального, а й інших видів туризму, які варто поєднувати для досягнення максимального естетичного, оздоровчого, фінансового ефекту.

Проте, туристичний потенціал санаторно-курортної зони та прилеглих територій використовується неефективно на сучасному етапі, оскільки низьким є рівень забезпеченості автомобільних доріг туристичною, інформаційною структурою (відсутність рекламних щитів та єдиної системи маркування автошляхів щодо туристичних об'єктів), відсутня достатня кількість закладів обслуговування – готелів, мотелів, кафетеріїв. На мінеральних водах типу «Мацеста» та «Моршинська» функціонує санаторій «Медобори» у с. Конопківка Тереховлянського району. Він вважається одним із кращих лікувально-оздоровчих закладів України. Санаторій був заснований більш, як два століття тому бароном Яном Конопко. Серед бальнеологічних ресурсів оздоровниці – сульфатно-гідрокарбонатні пелоїди. Тут діють також такі види оздоровлення, як пивотерапія, апітерапія (на основі продуктів бджільництва та бджолої отрути), іпотерапія (верхова їзда) та болюсотерапія (лікування блакитною глиною). У санаторії лікують захворювання опорно-рухового апарату, нервової системи, кишково-шлункового тракту, серцево-судинної системи, шкіри. Санаторій розміщений серед мальовничих ландшафтів. Тут є ліс та став, де водиться риба. Тому в

населеному пункті оздоровчий туризм можна поєднувати із сільським зеленим, сімейним, спортивним видами.

У с. Мшанець Зборівського району діє офтальмологічний санаторій «Барвінок», який функціонує на основі кліматичних ресурсів. Серед процедур поширена аеротерапія. Неподалік санаторію розташоване м. Кременець (г. Бона, руїни фортеці), м. Почаїв (Свято-Успенська лавра), м. Збараж (замок), смт. Залізці (замок). На відстані 3 км від санаторію – річка Серет та штучні ставки, придатні для відпочинкової діяльності [198].

У Заліщицькому палаці баронів Бруніцьких (перебудовано 1831 з мисливського двірця в стилі ампір) сьогодні діє відділення районної лікарні. У місті Заліщики діє також дитячий ревматологічний санаторій. Позаяк місто розташоване у меандрі річки Дністер серед мальовничих пейзажів, то місцевий оздоровчий заклад має усі перспективи для розвитку на його території та околицях активної рекреаційно-туристичної діяльності.

Заліщицький обласний комунальний дитячий санаторій, заснований у 1947 р., до 1985 р. працював як протитуберкульозний санаторій, а в 2000 р. став обласним комунальним дитячим санаторієм. Лікувальний заклад має місткість на 100 осіб. Тут функціонує центр медичної реабілітації дітей-інвалідів, кабінети ЛФК, масажний, фізіотерапевтичний, бальнеологічний; є сауна та басейн. Окрім цього, у санаторії є соляна печера.

Для відпочивальників регулярно проводять екскурсії по місту, які включають огляд мальовничих ландшафтів (старовинний заповідний парк над річкою Дністер (так званий Нижній, де зростає понад 40 видів дерев)) та архітектурного оточення міста (церкви Покрови Пресвятої Богородиці (1873), Пресвятого Серця Христового (2002), костел святого Станіслава (1763), палац Бруніцьких (XIX ст.), будинок польського товариства «Сокіл» (1903), руїни ратуші).

Важливим напрямком оздоровчого туризму є дитячий оздоровчий туризм. В області функціонують дитячі оздоровчі установи на основі використання природних ресурсів. Серед них – стаціонарний заміський оздоровчий табір -пансіонат «Лісова пісня» у м. Борщів, дитячий оздоровчий комплекс «Збруч» у смт. Скала-Подільська Борщівського району, оздоровчий

комплекс «Лісовий» та оздоровчий табір «Лісовий дзвіночок» у с. Скоморохи Бучацького району, оздоровчий табір «Ромашка» у с. Нирків Заліщицького району, оздоровчий табір «Сокіл» у с. Чорний Ліс Збаразького району, оздоровчий табір «Лісова казка» у с. Борщівка Лановецького району, оздоровчий табір «Веселка» у с. Колодіївка Підволочиського району, оздоровчі табори «Промінь» у с. Долина, «Зорепад» у с. Струсів Терехівського району, дитячий санаторій «Веселка» у с. Підгородне Тернопільського району, оздоровчий табір «Гайдарівець» у с. Кутянка Шумського району та інші.

Табір «Лісова казка» у Лановецькому районі діє з 1985 року на березі мальовничого озера серед дубово-соснового лісу. Установа пропонує оздоровлення дітей та організовує вишколи допризовників. Місткість табору у літній час – до 450 місць на 21 день. Оздоровчі властивості води, озоноване повітря та мальовничі ландшафти – основні рекреаційні ресурси, на основі яких відбувається оздоровлення дітей різного шкільного віку [199].

Оздоровчий табір у Шумському районі розташований серед лісів, на березі мальовничого озера (19 будиночків). У закладі оздоровлюються діти від 7 до 16 років. Місткість табору – до 170 осіб. Тут щодня проводяться різноманітні спортивні змагання й конкурси, концерти та самодіяльні виступи. Табір діє з 1995 року.

Дитячий оздоровчий заклад «Ромашка» у с. Нирків є дуже привабливим для туристів. Він складається із 9 кам'яних будинків, обсаджених ялинами, квітами. Різноманітні ігрища, тематичні вечори проводяться у літньому майданчику, є площадка для урочистих подій та волейбольний майданчик. Заклад розрахований на одночасне оздоровлення 100 осіб [201].

Зважаючи на багатий природно-ресурсний потенціал регіону, можна стверджувати, що оздоровчих закладів на його території недостатньо. Крім цього, вони мають невелику рекреаційну місткість, що стримує масовий потік відпочиваючих до них. Недостатня також проінформованість місцевого населення щодо діяльності таких закладів, що негативно впливає на розвиток дитячого туризму на території області. За умови раціонального підходу до розвитку дитячого та юнацького туризму, він може стати прибутковим видом діяльності для регіону.

3.1.2. Спортивний туризм

Багатий природний потенціал Тернопільської області сприяє розвитку різних форм спортивного туризму, який має за мету спортивне удосконалення в подоланні природних перешкод. Це означає удосконалення всього комплексу знань, умінь і навичок, фізичної підготовленості, необхідних для безпечного пересування людини по місцевості. Для реалізації спортивної мети здійснюють подорожі, насичені природними перешкодами, що дає змогу класифікувати їх як спортивні походи [19].

Найпривабливішим районом для проведення спортивних походів є Придністров'я. У каньйоноподібних долинах річок (Дністер, нижні течії Стрипи та Збруча) проводяться сплави. Часто такі походи доповнюються пізнавальними екскурсіями. Серед туристичних фірм області до проведення таких походів активно залучається Тернопільський спортивно-туристичний клуб, який функціонує з 2004 року. Метою діяльності Клубу є: розвиток та пропагування різних видів спортивного туризму та активного способу життя; виховання патріотизму в учасників клубу; пропагування здорового способу життя; розвиток екологічної культури. У активі клубу – спелео, гірський, водний, велосипедний та пішохідний види туризму на території області та Західного регіону [200].

Організація регулярно проводить походи до печер Млинки та Угринь, що у с. Залісся Чортківського району, сплави на туристичних катамаранах (наприклад, із с. Нижнів Івано-Франківської області до с. Устечко Заліщицького району Тернопільської області). Часто під час походів учасники клубу проводять добровільні акції з очищення навколишньої території від сміття, що виховує екологічну культуру та любов до природи.

На території області можна проводити як літні, так і зимові види спортивного туризму. Популярним є вид туризму, який не залежить від сезону року – це спелеотуризм. Один з найбільш популярних форм активного (екстремального) туризму, що передбачає одно та багатоденні подорожі підземними лабіринтами і знайомство з красою феєричних натічних форм печер [67]. Як правило, у печерах встановлений стабільний температурний режим – 7-9°C протягом року. Щоправда, взимку туристичні потоки до об'єктів спелеотуризму зменшуються за рахунок погіршення стану шляхів сполучення, що ведуть до них. Зі ста

відомих печер області для туристів легалізована зараз лише печера Кришталева біля села Кривче Борщівського району. Тут проводиться масовий туризм для осіб різного віку та туристичних груп. Печера обладнана освітленням, вона легка для проходження.

Для екстремального спелеотуризму атрактивною є печера Млинки у селі Залісся Чортківського району. Її популяризацією займається спортивний спелеоклуб «Кристал». Поблизу печери – будиночок для відпочиваючих (до печери проводяться 2-3-денні екскурсії). Подорож у лабіринтах печери проводиться у супроводі досвідченого спелеолога, оскільки ходи печери надзвичайно складні для самостійного проходження. Пересуватися у печері можна протягом 3-5 годин при наявності відповідного спорядження - засобів освітлення та захисних касок, зручного одягу та гумового взуття. Цікавим у печері є сталагмітовий зал, у центрі якого – кілька сталагмітів (виростів із дна печери), сталактитів (виростів зі стелі печери), які утворюються протягом довгого періоду.

Найдовша у світі гіпсова печера «Оптимістична» (240,5 км – довжина розвіданих ходів) – унікальний спелеоресурс. Сьогодні тут проводяться наукові експедиції, які передбачають довготривале перебування під землею (протягом 5-7 днів), адаптацію до підземного мікроклімату печери. У печері є всі умови для готування їжі та відпочинку. Сьогодні у печері діє музей глиняних скульптур, у якому представлені різноманітні витвори з ліпнини. Сюди треба просуватися протягом майже двох годин. Такий музей став додатковою атракцією для спелеолюбителів [202].

У регіоні проводяться літні види спортивного туризму: водний, велосипедний, пішохідний. Щодо велосипедного туризму, він розвинений у Тернопільській області недостатньо, що пов'язано із рядом проблем, серед яких: відсутність велодоріжок, дорожніх знаків, місць для транспортування велосипедів у транспорті та офіційних веломаршрутів. Найпопулярнішими місцями велотуристів є район Кременецького горбогір'я, Медоборів та Придністров'я, які відзначаються неоднорідною горбистою місцевістю, яка підсилює враження від мандрівки. Тернопільським обласним інформаційно-краєзнавчим туристичним центром у 2011 р. запропоновано офіційний веломаршрут «Устечко - Нирків» у процесі розробки

туристичного кластеру «Дністровський каньйон». Таким чином, у потязі «Тернопіль – Іване-Пусте» встановлено спеціальні місця для перевезення велосипедів. У с. Устечко Заліщицького району діятиме пункт прокату велосипедів.

Водний туризм набуває все більшої популярності щороку. Водний туризм – один з різновидів туризму, в основі якого є подолання маршруту водною поверхнею [166, 334 с.]. У водному спорті найбільш поширеними є два напрямки сплаву: рафтинг (сплав на 8-12-ти місних спортивних човнах) та каякінг (сплав на одномісній байдарці). Туристичні сплави як комерційний продукт у Тернопільській області пропонують такі туристичні суб'єкти: Тернопільський обласний спортивний туристичний клуб, клуби «Файні мандри», «Мандруймо разом», агенції «Галінтур», «Компас», «ЕкстрімТур», «Дикий тур», «Оksamит КЛ» та інші. Як правило, водним туризмом на території області займаються у період від квітня по жовтень (після скресання криги на водоймах і до зниження температури води і повітря восени).

На звивистій течії річки Дністер проводять сплави на спортивних катамаранах. Популярним серед любителів водного туризму є Дністровський каньйон – один із найбільших у Європі, який простягається від м. Нижнів Івано-Франківської області до с. Трубчин Борщівського району Тернопільської області. Окрім фізичного вдосконалення, водний туризм на річці Дністер дозволяє побачити природні та суспільно-історичні атракції на його берегах. Часто такі тури поєднують в собі пізнавальні елементи: на території Дністровського каньйону знаходяться атрактивні печерні храми у травертинах в с. Устечко, с. Стінка, с. Улашківці, костел і вежі замку поблизу с. Нирків, язичницький печерний храм у с. Монастирок, які часто туристи відвідують під час відпочинку на березі.

Популярними є маршрути «П'ять днів у казці» (від села Нижнів до села Устечко); «Тиждень у каньйоні» (с. Нижнів - м. Заліщики); «У країні фортець та водоспадів» (с. Лука – с. Устечко); «Дністровський квартет» (сmt. Коропець – с. Устечко) та інші [203]. Щодо берегів річки Дністер, то, крім очищення від сміття, тут слід виконувати заходи, які допоможуть зменшити фізичне навантаження на природні ландшафти (більшість із них має 2-3 стадії дигресії, що загрожує незворотним перетворенням

цих ландшафтів): заліснення берегів, обмеження «дикого» відпочинку та контроль за очищенням території.

У місті Тернопіль щорічно проводяться змагання з вітрильного спорту на ставі. В 2011 р. проводився Чемпіонат Європи з водно-моторного спорту, в якому брали участь, окрім українських, спортсмени з Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Австрії, Угорщини, Росії. У серпні 2012 р. тут відбувся Чемпіонат світу в класах JТ-250 та F-500, в якому взяло участь понад 60 спортсменів із 13 країн світу. Передував чемпіонату перший в Україні Чемпіонат з аквабайку. В літній період на Тернопільському ставі можна побачити спортивні байдарки, каное та вітрильні судна, на яких тренуються учасники веслувальної бази «Спартак», ДЮСШ «Буревісник», Тернопільського віндсерфінг клубу. Такі події суттєво збільшують обсяги туристичних потоків до міста та сприяють розвитку туристичної діяльності.

До зимових видів спортивного туризму відноситься гірськолижний туризм. Можливості регіону з розвитку цього виду туризму незначні через відсутність взимку тривалого снігового покриву. Здебільшого, лижний туризм поширений у районі Кременецьких гір, на території якого є оптимальні умови для встановлення лижних трас. У місті Кременець (поблизу Урочища Гниле озеро) діє санна траса – єдина в країні траса швидкісного спуску на санках, друга за значенням після гірськолижної траси у Ворохті (Івано-Франківська область). Споруджена траса у 70-их роках минулого століття із дерева. Офіційні зимові змагання тут проводяться у період із січня по лютий, коли дозволені максимальні навантаження на сніговий покрив. Крім цього, санні змагання на ній можна проводити і влітку завдяки унікальній технології будівництва траси.

3.1.3. Пізнавальний і діловий туризм

Поняття «діловий туризм» достатньо нове й вперше увійшло до класифікації туристичної діяльності в Європі та США в 70-х рр. двадцятого століття. Діловий туризм вимагає: політичну складову (візити, з'їзди, форуми, конференції); наукову (конгреси, семінари, експедиції); комерційну (виставки, ярмарки); фахову (відрядження та інше) [95, с. 261-263].

Позаяк територія Тернопілля має значну кількість оборонних споруд та їх руїн, варто зазначити, що у всіх її районах можна розвивати ті види туризму, які базуються на використанні таких об'єктів як історико-архітектурних та ландшафтно-композиційних туристичних атракцій. Такі ресурси є придатними для функціонування пізнавального туризму, а також для ділового туризму.

Термін "діловий туризм" виник у середині ХХ століття. Нині він належить до найприбутковіших видів туризму. Діловий туризм - це подорожі, пов'язані з виконанням фахових обов'язків з метою відвідування об'єктів, що належать підприємству або встановлюють для нього певний інтерес. Часто їх називають бізнес-подорожами [67]. Прояви ділового туризму – організація різних конференцій, семінарів, симпозіумів, виставок, ярмарків, а дехто з дослідників відносить до ділового туризму так званий «човниковий» туризм, який здійснюють дрібні оптові торговці задля закупок або продажу дрібних партій товарів.

Для проведення заходів ділового туризму варто використовувати приміщення цінних архітектурних пам'яток, що дозволить популяризувати їх серед населення. Місцями проведення ділового туризму мають стати місця, доступні для відвідування великої кількості людей. Наприклад, у місті Тернопіль щорічно проводиться Західноукраїнська туристична виставка-фестиваль, яка презентує туристичні атракції та новинки регіону. Для відвідання виставки збираються представники туристичних підприємств із Західної України з метою розширення знань у професійній діяльності. Діловий туризм розвивається також на території об'єктів, що належать національному заповіднику «Замки Тернопілля». Щороку у Збараській фортеці наукові співробітники заповідника організують наукові конференції, симпозіуми з метою обміну інформацією, яка стосується збереження, відновлення, популяризації замкових та інших архітектурних споруд, які мають історичну чи мистецьку цінність. Відвідують такі заходи фахівці у галузі архітектури, туризму, історії з різних районів Тернопільської області.

Пізнавальний туризм проводиться з метою розширення знань та уявлень щодо тих чи інших об'єктів, пам'яток соціального та природного змісту. В регіоні наявні усі перспективні для пізнавального туризму ресурси: суспільно-історичні, природні

об'єкти та явища. Проте, лише незначна частина з них використовується в організованому замковому туризмі області. Решта споруд пристосована під санаторні заклади, музеї, будинки творчості, складські приміщення, або ж взагалі не використовується через незадовільний технічний стан.

Стримують розвиток замкового туризму й інші фактори. Державних коштів, що виділяються на відновлення споруд, недостатньо, а питання залучення інвестиційних проектів до цього часу неузгоджене. Неврегульованим залишається і нормування права власності на деякі оборонні об'єкти (відсутній перелік об'єктів, які підлягають приватизації). Відсутній механізм взаємодії державних і недержавних структур у проведенні необхідних пам'яткоохоронних заходів. Крім цього, у понятійно-термінологічний апарат для широкого розуміння значення оборонних споруд не включено поняття «замковий туризм», що в деякій мірі применшує його значення у вивченні проблем використання туристичних ресурсів [37].

Проблема збереження замків може вирішуватися шляхом оренди і приватизації замків із зобов'язанням власників розвивати туристичну інфраструктуру на їх території або поступового створення на їх території музейних установ чи об'єднання всіх замків під опікою однієї державної структури. Найбільш прийнятним є комплексний підхід, що передбачає проведення всебічного обстеження замків, визначення їх технічного стану, режимів збереження, проведення комплексу проти аварійних заходів, реставрації та музеєфікації об'єктів, що мають особливу культурну чи естетичну цінність; пошук альтернативних джерел фінансування необхідних робіт, включення пам'яток до нових туристичних програм та ін. Для популяризації туристичних об'єктів на нових маршрутах необхідно, перш за все, встановити дороговкази на автошляхах.

Найбільш розвинений на сучасному етапі замковий туризм на території міста Збараж та його околиць. Цьому активно сприяють співробітники національного заповідника «Замки Тернопілля». У 2012 році науковим відділом заповідника було розроблено новий туристичний маршрут під назвою «Кам'яне кільце», який враховує огляд одинадцяти оборонних споруд у Тернопільському, Терехівському, Бучацькому, Чортківському (перший день мандрівки), Збаразькому, Кременецькому та Зборівському

районах (другий день мандрівки). Сьогодні науковими співробітниками заповідника розглядається новий туристичний проект «Шляхами Гедиміновичів», який включає огляд оборонних твердинь Західної України, які свого часу належали литовським князям Гедиміновичам та їх нащадкам – Коріатовичам, Ольгердовичам та іншим. Основою створення туристичного маршруту стала та обставина, що тривалий час значна територія Західної України і Тернопільської області, зокрема, належали до Великого князівства Литовського, тому багато споруд було зведено його правителями. Старший науковий співробітник НЗ «Замки Тернопілля» Р. Підставка вказує на чотири об'єкти-володіння литовських князів (замки у місті Збараж, селищах Вишнівець, Скала-Подільська і селі Язловець), які можуть увійти до маршруту «Шляхами Гедиміновичів» [113].

У майбутньому слід звернути увагу на розвиток інфраструктури у вже задіяних до туризму населених пунктах для того, що дозволить збільшити потік туристів до них завдяки задоволенню сучасних потреб та сподівань подорожуючих. Наприклад, в Бережанському замку сьогодні розроблено проект будівництва сучасного готельно-рекреаційного комплексу. За проектом передбачається у вежах і корпусах розмістити готельний заклад та приміщення ресторану; у північній вежі створити експозицію з історії замку, замкову каплицю використовувати як сакральний об'єкт.

Заслуговує на увагу ще ряд історико-архітектурних пам'яток області, що не входять до вказаних вище заповідників і знаходяться на балансі держави чи місцевих органів влади. Після відповідних консерваційно-реставраційних робіт вони можуть використовуватися як перспективні туристично-атракційні об'єкти. До їх числа можна віднести замок у с. Сидорів, Гусятинського району, замок в с. Кудринці та фортецю Святої Трійці у с.Окопи Борщівського району, замок у смт. Залізці, Зборівського району, палаци у с. Струсів, Теремовлянського та у смт. Коропець Монастириського районів і ряд інших. Виділення коштів на їх відбудову та реставрацію можливе лише за умови включення цих пам'яток до складу заповідників та їх музеєфікації.

Для розвитку різних видів туристичної діяльності на основі замкових споруд необхідно, в першу чергу, впорядкування території, розміщення рекламних стендів, використання

зруйнованих об'єктів, облаштування замкових підземель згідно із туристичними потребами, проведення анімаційних заходів, зокрема фестивалів (як у Збаразькому, Кременецькому, Бережанському, Тербовлянському замках).

Отже, на основі суспільно-історичних туристичних ресурсів перспективним є розвиток екскурсійного, зокрема музейного туризму. Особливо для проведення музейних екскурсій цікавими є Бережанський, Борщівський, Тернопільський райони. Наприклад, у місті Бережани можна оглянути краєзнавчий музей, музей книги, музей переслідуваної церкви та музей Б. Лепкого у приміщенні міської Ратуші, архітектурне оточення міста, замок. Туристична інфраструктура міста включає готельні заклади (готель «Едем») та харчування, воно лежить на відстані 68 км від міста Тернопіль. На північ від міста - село Жуків, у якому діє музей родини Лепких, садиба сільського зеленого туризму «У мальвах», що входить до складу Кластеру сільського туризму «Мальовнича Бережанщина» [22, с.66]. Поблизу міста розташовані також села Вербів (музей історії села), Розгадів, Біще, Краснопуца, у яких діють музейні установи.

Найбільш атрактивним сьогодні є Борщівський краєзнавчий музей. У с. Більче-Золоте, що за 18 км від райцентру, діє перший створений в країні підземний музей трипільської культури (печера Вертеба). Шлях пролягає через село Королівка (де є всесвітньовідома печера Оптимістична). Від міста Борщів можна прямувати по трасі обласного значення до меморіального музею художника Леопольда Левицького у с. Бурдяківці (за 25 км від міста).

Сприяє розвитку музейного туризму суспільно-історичний потенціал Кременецького району. У місті Кременець знаходиться центр історико-архітектурного заповідника, тут діє краєзнавчий музей, музей пам'яті жертв тоталітарних режимів, меморіальний музей Ю. Словацького). Місто забезпечене закладами розміщення та кафетеріями. Дорога, що веде до міста Тернопіль, є добре обладнаною. За 10 км від міста Кременець знаходиться село Великі Бережці, де діє меморіальний музей О. Неприцького-Грановського, за 20 км – місто Почаїв, за 9 км - село Плоске (музей історії села), за 7 км – село Білокриниця (музей історії села у приміщенні палацу), за 11 км та 15 км – села Шумського району Стіжок (краєзнавчий музей) та Антонівці (меморіальний музей –

табір УПА), за 35 км - місто Шумськ (краєзнавчий музей). Таким чином, найбільш активно задіяні у музейному туризмі сьогодні Тернопільський, Борщівський, Терехівський адміністративні райони.

3.1.4. Науковий туризм

Окрім пізнавальних музейних маршрутів в області перспективним є створення наукових маршрутів. Науковий туризм поділяється на наступні види:

- ознайомлювальний (туристам демонструються природні й антропогенні об'єкти та явища і даються кваліфіковані пояснення проблем їх дослідження);
- допоміжна участь (туристи беруть участь у наукових експедиціях як допоміжний персонал);
- самостійні дослідження туристів у співробітництві з науковим персоналом.

В області розвивається археологічний напрямок наукового туризму. Особливо придатною для цього процесу є Придністерська частина Тернопільської області. Цікавими для археологів є печерні храми, які можна відвідувати по маршруту: села Литячі (печера Відлюдника) - Устечко (залишки давньоруської церкви) - місто Заліщики - село Лисичники (мезолітична стоянка) – село Голігради (поселення голіградської культури).

Археологічні пам'ятки раннього залізного віку (VII ст. до н.е. – IV ст. н.е.) – залишки Троянових валів довжиною 26 км. Маршрут веде із півночі на південь вздовж річки Збруч: села Гермаківка, Залісся, Кудринці, Панівці, Боришківці, Вигода Борщівського району. Варто звернути увагу на стан доріг, які ведуть до археологічних знахідок. Поки що він є незадовільним, що зменшує туристичні можливості цього району.

У Гусятинському районі об'єктами археологічного туризму є села Личківці (давньоруська знахідка – Збруцький ідол Святовита), Городниця (Збруцький язичницький центр) та Крутилів, що знаходяться на відстані 10 км, 14 км та 29 км відповідно від смт. Гусятин. Археологічні знахідки, які мають національне значення (поселення черняхівської культури в с. Кобилля Збарзького району, палеолітична стоянка у с. Буглів Лановецького району, палеолітична стоянка у селищі Великий

Глибочок та могильник черняхівської культури в с. Чернилів-Руський Тернопільського району) варто включати в екскурсійні маршрути, що пролягають по території центральної частини області. Це сприятиме їх популяризації серед широкого кола відвідувачів.

У районі стартував проект будівництва культового центру з відомим Збруцьким ідолом, який приваблюватиме все більшу кількість прихильників археологічного туризму, а також рунвірів. Однак для активних капіталовкладень потрібне поєднання організаційних, фінансових та інших заходів та зусиль влади на різних рівнях – національному, регіональному та місцевому.

Сьогодні в Тернопільській області активно практикується залучення інноваційних засобів розвитку туристичної діяльності. Створення туристичних кластерів – найбільш прийнятний метод, який застосовують на території області. Туристичні кластери – це моделі територіального поєднання продуктивних сил, які задіяні у територіальних виробничих об'єднаннях, мають спільну мету – створення конкурентноздатного туристичного продукту та знаходяться на близькій відстані один від одного. У 2011 році Тернопільською обласною державною адміністрацією було створено туристично-рекреаційний кластер «Дністровський каньйон», метою якого є раціональне використання туристичних ресурсів на його території, розвиток рекламної діяльності, розвиток туристичної інфраструктури (створення рекреаційного комплексу в селі Устечко Заліщицького району [136, с. 7]).

Науковий екотуризм має місце у районі Придністров'я: під час польових досліджень студенти ТНПУ імені В. Гнатюка вивчають травертини та девонські відклади на унікальних травертинових відслоненнях Дністровського каньйону, рідкісні рослини дністровських «стінок» та ін.

3.1.5. Сакральний туризм

Найбільш перспективним у регіоні є розвиток релігійного (сакрального) туризму. Сакральний туризм відіграє велику роль у міжнародному туризмі. "Релігійний туризм, – зазначає московський дослідник Т. Христов, – це люди, які виїжджають за межі традиційного середовища проживання на термін не більше року для відвідування святих місць і центрів релігій". Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з

наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що спрямовуються до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища.

У сучасному релігійному туризмі можна виділити два напрямки:

- власне релігійний – паломництво (відвідання святих місць з метою поклоніння реліквіям) і місіонерство (здійснення подорожей з метою пропаганди того чи іншого віровчення);

- релігієзнавчий – пізнавальні (ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії, культурою) та наукові (для богословів, істориків, релігієзнавців) подорожі [67].

Релігійний туризм в Тернопільській області може розвиватися завдяки наявності на її території великої кількості сакральних об'єктів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Кількість збережених давніх сакральних споруд у Тернопільській області, станом на початок 2013 р. [29]

Назва району	Старі церкви	Костели	Монастирі	Печерні храми	Синагоги, усипальниці
Бережанський	33	4	1	-	-
Борщівський	64	32	2	2	4
Бучацький	44	12	2	8	1
Гусятинський	36	8	1	-	3
Заліщицький	50	12	2	5	2
Збаразький	43	3	3	-	2
Зборівський	29	7	-	-	-
Козівський	27	1	-	-	1
Кременецький	30	2	4	-	-
Ланівецький	42	1	-	-	1
Монастириський	39	7	1	-	-
Підволочиський	38	10	1	-	3
Підгаєцький	24	5	1	-	2
Теребовлянський	48	19	4	1	2
Тернопільський	45	9	4	-	-
Чортківський	42	18	2	-	2
Шумський	35	1	2	-	-
Всього	669	151	30	16	23

Пріоритетним напрямком в Тернопільській області є паломницький туризм. Паломницький туризм – різновид релігійного туризму, сукупність подорожей представників різних

релігій з паломницькою метою. Слово «паломництво» походить від слова «пальма»: християни, які здійснювали походи на Святу землю, привозили звідти пальмову гілку [179].

У центральній частині Тернопільської області атрактивним об'єктом паломницького туризму є Зарваницький духовний центр. Марійський духовний греко-католицький центр є відомим серед прочан завдяки чудотворній іконі Божої Матері, яка, за легендою, з'явилася тут монахові у 1740 році. Поклонитися їй приїжджають тисячі вірян з усього світу. Ікона знаходиться у бароковій церкві Пресвятої Трійці (1754 р.), яка вважається найкращим зразком галицького будівництва цього періоду. Храм було пошкоджено під час Першої світової війни, але в кінці ХХ століття його реставрували. Відродження паломницького центру почалося із прийняттям незалежності України. Наймолодша споруда – собор Зарваницької Матері Божої (2000), який вважається одним із найбільших в області, висота 28 метрів. Архітектурне оточення духовного центру складають: дзвіниця (висотою 75 метрів), двоповерхова вхідна брама з каплицею, Свято-Троїцький монастир, дерев'яна церква, співоче поле. Створення нового готельного та спортивно-оздоровчого комплексу місткістю 200 осіб дасть змогу розширити масштаби проведення прощ, що значно збільшить потік паломників та туристів до населеного пункту.

Протягом року спостерігається надмірне навантаження на сакральний об'єкт (що стосується і Почаївської лаври). Тому варто приділити увагу регулюванню туристичного навантаження на ці комплекси та оптимальному розподіленню надходжень туристичних потоків впродовж року. Основою для розвитку сакрального туризму на півночі області є Почаївська лавра, монастирі в селах Обич (1368) та Малі Загайці (1637) Шумського району, костели у селах Великі Дедеркали та Сураж, смт Шумськ, поєднані трасою обласного підпорядкування у задовільному стані.

Екскурсії по території Свято-Успенської Почаївської Лаври проводяться для туристів з усієї країни. Православна святиня відома своїм монастирем та іконою Почаївської Богоматері. Цінні архітектурні споруди – Свято-Успенський храм, зведений в 1771-1783 роках на тому місці, де Матір Божа залишила слід своєї стопи. Майже в центрі храму стоїть святковий кіот, звідки тече цілюща вода. На іконостасі встановлена чудотворна ікона.

Неподалік на території заповідника «Медобори» знаходиться гора Божа, на якій б'є джерело зі святою водою, яку прочани беруть додому. На деревах поблизу гори відвідувачі зав'язують стрічки, загадуючи бажання.

Православний духовний центр є найбільшим сакральним ресурсом Тернопільської області, який задіяний до внутрішнього та міжнародного туризму. Недоліком є те, що значна частина прибутків від туристичної діяльності не надходить до місцевого бюджету, що пов'язано із тим, що святиня юридично належить до московського патріархату. Це є також стримуючим чинником для туристичних ініціатив місцевої влади щодо Почаївської Лаври.

У південній частині Тернопільської області сакрально-пізнавальний маршрут можна провести на території Борщівського району за лінією: село Збручанське (церква Святого Миколая XIII ст.) – село Іване-Пусте (церква Івана Богослова 1775) – село Сапогів (Церква Святого Миколая 1777 р.) – село Дзвенигород (церква Діви Марії 1801) – село Висічка (замок, XVI ст., церква св. Миколая 1763р.) – село Королівка (печера Оптимістична) – село Монастирок (руїни Василіанського монастиря XVI ст.), Здвиженська церква XVII ст. та давньослов'янський печерний храм IX ст.

Сакральним об'єктом є також язичницька гора Богит у Гусятинському районі, до якої щороку навідуються паломники-рунвіри. Протягом трьох днів старовіри проводять символічні язичницькі обряди та вдумуються про буття біля підніжжя гори.

3.1.6. Сільський зелений та екологічний види туризму

У розвитку туристичної діяльності Тернопільської області важливу роль відіграють ті види туризму, які дозволяють залучати не лише певний вид туристичних ресурсів, а й їх поєднання, наприклад, природних та суспільно-історичних. Одним із таких видів, популярних на сучасному етапі, є сільський зелений туризм. Територія області має всі умови для розвитку всіх форм сільського зеленого туризму. Сільський зелений туризм – це проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт [67].

Часто із поняттям «сільський зелений туризм» ототожнюють поняття «екотуризм», оскільки обидва напрямки спрямовані на

збереження природно-територіальних комплексів. Здійснення екологічного туризму зводиться до організації туризму на природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Такі території властиві національним та ландшафтним паркам, де здійснюються без шкоди екології подорожі та відпочинок на природі. У науково-популярній літературі з'явилося нове поняття - екоагротуризм. Воно поєднує використання агроосель, як об'єктів розміщення туристів, які беруть участь у сільському зеленому туризмі, з використанням екотуристичних програм. На думку дослідників, сільський зелений туризм відрізняється від екотуризму основною метою – відповідним використанням вільного часу: сільський туризм – це вид проведення вільного часу як стаціонарного відпочинку у сільській місцевості з невеликими радіальними маршрутами, а екотуризм – проведення вільного часу на маршруті, під час якого люди знайомляться з природними чи історико-культурними пам'ятками території [67].

Основним завданням для суб'єктів сільського зеленого туризму є створення належних умов для відпочинку та розповсюдження інформації про садиби сільського зеленого туризму [27, с.135]. Найбільш відомі садиби сільського зеленого туризму: «Вікторія» в с. Нирків Заліщицького району, «У музиканта-ковалю», в смт Коропець Монастириського району, «Наша спелеохата» у с. Залісся Чортківського району, «Мальви» у с. Жуків Бережанського району. Останній об'єкт входить до складу Кластеру сільського зеленого туризму «Мальовнича Бережанщина», який діє на території Бережанського району з 2007 року. Основними завданнями кластеру є: сприяння розвитку туризму в сільській місцевості Бережанського району; участь в розробці програм та проектів розвитку сільського туризму; організація і проведення заходів, які популяризують села Бережанщини як рекреаційну зону; формування культури в галузі сільського туризму; поширення набутого досвіду, організація виставок, ярмарок, конференцій, семінарів, фестивалів та інших культурно-масових заходів [23]

Загалом, на території Тернопільської області виділяються три групи осель:

— сільські садиби, які знаходяться у безпосередній близькості до річок з усіма властивими їм видами відпочинку (наприклад,

садиба «У музиканта-ковалю», що в с.мт. Коропець Монастириського району);

— садиби поблизу печер та лісових масивів, для яких пріоритетним є обслуговування учасників спортивного та спелеотуризму (садиба «Наша спелеохата» у с. Залісся Чортківського району);

— агрооселі в селах, розташованих поблизу пам'яток природи та архітектури (садиба «Вікторія» в селі Нирків) [3, с. 208].

Агрооселі у межах регіону не розраховані на розвиток в'їзного туризму, оскільки не пропонують належного рівня умов відпочинку та сучасної інфраструктури. Тому для популяризації відпочинку в селі серед іноземних туристів важливим завданням є надання привабливого художньо-естетичного вигляду споруд, благоустрій садиб, ремонт доріг, що ведуть до них. Так, показник розвиненості транспортної мережі в області дуже низький, порівняно із середнім по Україні [5, с.122]. Не менш важливим є також встановлення необхідної кількості дороговказів на шляху до відпочинкових садиб.

На сучасному етапі заклади розміщення сільського зеленого туризму не надають послуг та умов для відпочинку вибагливих туристів з-за кордону, тому це стримує розвиток в'їзного туризму. Тому важливим завданням сьогодні є надання естетичного вигляду спорудам, акцентування уваги на колориті місцевого оточення, благоустрій доріг, що ведуть до садиб.

Екотуризм – відносно молоде явище в туристичній індустрії, воно вперше було загадане у 80-их роках ХХ століття у наукових працях швейцарських дослідників. Основна мета екологічного туризму – турбота про навколишнє середовище, яке використовують із туристичною метою. Більша частина природних ресурсів, які представляють інтерес для туризму, знаходиться на природоохоронних територіях, представлених заповідниками, національними природними парками. Вважається, що екотуризм – це стійкий природно-орієнтований туризм і рекреація. Під стійкістю в даному випадку розуміється позитивний баланс екологічних, соціокультурних, і економічних наслідків туристичної діяльності [40, с. 148-149].

Для розвитку екотуризму придатною є вся територія Тернопільської області, особливо Придністров'я, Кременецьке горбогір'я Товарового кряжу, Опілля, яка характеризується

унікальними ландшафтами та своєрідним рельєфом. Оптимальною формою проведення екологічного туризму є створення мережі екологічних стежок. Вирішальними умовами для вибору місця проведення екостежки є привабливість, доступність та інформативність. Наразі однією з найбільш оптимальних для рекреації екостежок є стежка «Червона гора». Маршрут починається у с. Сокілець Буцацького району, що за 22 км від райцентру та за 92 км від міста Тернопіль. Тобто, до села зручно дістатися від обласного центру по асфальтованій дорозі за 2 години. У стежці максимально можливо відображені геологічні, ландшафтні, ботанічні та історичні особливості території. Основним інструментом в цьому плані виступають стенди та вказівники, які мають високу здатність задовольняти пізнавальний інтерес відвідувачів. Територія екостежки активно відвідується у весняно-літній період. Зазвичай, екостежку відвідують учасники сплавів по річці Дністер, піші туристи та веломандрівники, а також місцеві жителі з довколишніх населених пунктів.

При плануванні екостежки доцільно розрахувати допустиме рекреаційне навантаження на неї. В середньому у будні екостежку відвідує близько 10 осіб на день, а у вихідні це число збільшується у 5-6 разів. Сумарна кількість рекреантів на тиждень в середньому становить 210 осіб. Отже, в літню пору року кількість рекреантів досягає приблизно 3570 осіб. Наявне навантаження свідчить про те, що моніторинг потрібно проводити тричі на рік: до початку туристичного сезону – у квітні, у липні – в розпал туристичного сезону та у вересні – по закінченні туристичного сезону. Залежно від результату проведеного моніторингу можна здійснювати щорічне коригування допустимого рекреаційного навантаження на стежку та здійснювати заходи по благоустрою і підвищенню стежки до навантажень [4].

Отже, створення екологічних стежок дозволить оптимізувати та впорядкувати туристичні потоки, регулювати рекреаційне використання території з унікальними природними умовами, сприятиме вихованню екологічної культури у відвідувачів.

3.1.7. Етнічний туризм

Важливим видом туристичної діяльності сьогодні стає етнічний туризм. Це специфічний вид людської діяльності, який

мотивується прагненням до пізнання краєзнавчих ресурсів, ознайомлення з цінностями етнографічних груп у місцях їх компактного проживання на території краю [67].

Ресурсами етнотуризму виступають пам'ятки, які залишили по собі різноманітні етнічні групи на території регіону: сакральні об'єкти, цвинтарі, поховання воїнів іноземних країн, меморіали чи місця масової загибелі іноземних громадян, місця проживання відомих людей, архітектурні споруди, етнічні фестивалі чи інші масові заходи.

Етнотуризм спонукає жителів до глибшого вивчення культури та історії свого народу, його звичаїв і традицій. Тому на сучасному етапі розвитку етнотуризму важливе значення набуває дослідження історії та культури етнічних груп, які населяють територію Тернопільської області. В системі етнічного туризму є спільні риси із релігійним туризмом, що є особливим зацікавленням для туристів з-за кордону та представників діаспори. Тому етнічний туризм має всі підстави для розвитку як міжнародний вид туризму. Розвиток міжнародного, зокрема в'їзного туризму, стимулює фінансові надходження до місцевих бюджетів населених пунктів регіону. Тому сьогодні важливо розвивати цей напрямок. Про це свідчить наступна статистика: у 2011 році Тернопільську область відвідало 33092 осіб, що становить 1,2% від кількості туристів на території країни; з них лише 9% становлять іноземні туристи [155].

Найбільш цікавими для в'їзного туризму є оборонні споруди та їх руїни на території області, які раніше належали польським магнатам (Потоцьким, Конецпольським, Калиновським, Сапегам, Синявським): у містах Теремовля, Бучач, Кременець, Бережани, селі Язловець та ін., а також оборонні костели XV-XVI ст. забудови, які знаходяться на території Бучацького, Бережанського, Зборівського та Теремовлянського районів: у м. Чортків, с. Біще Бережанського району, м. Бережани, м. Підгайці, смт. Скала-Подільська Борщівського району, м. Борщів, смт. Микулинці Теремовлянського району.

Найбільш атрактивними для польських туристів є місто Збараж (Збаразька фортеця) та с. Язловець Бучацького району (фортеця, на території якої діє римо-католицький монастир, а також польське кладовище).

Охороняються державою деякі поховання видатних уродженців Польщі: у селі Вірлів Зборівського району – могила скрипаля Кароля Ліпінського, у місті Бережани є могила учасника польського національно-визвольного повстання проти російського царизму Якуба Шиманського (1863-1864), у м. Заліщики – поховання учасників польського повстання Мар'яна Лядунського, Людовіка Островського, у м. Кременець – могила матері польського поета Юліуша Словацького. У селі Михайлівка та смт. Мельниця-Подільська Борщівського району є окремі польські кладовища.

До Другої світової війни у містах області проживала велика кількість осіб єврейської національності. Найчисельнішою була єврейська громада у Кременці (39% від всього міського населення) та Гусятині (41%). Місця масових страт євреїв німцями присутні практично в кожному населеному пункті регіону. Найбільша кількість єврейських некрополів знаходиться на території Бережанського (12 тисяч) й Підгаєцького (10 тисяч) районів та міста Тернопіль (сотні тисяч). В задовільному стані сьогодні знаходяться єврейські поховання (кіркути) у селах Озеряни, Королівка, Скала-Подільська, Мельниця-Подільська Борщівського району, смт. Товсте Заліщицького району, у містах Тернопіль, Збараж, Ланівці, Підволочиськ та Підгайці. Місця гетто на території регіону розташовувалися у містах Кременець, Тернопіль, Підгайці, Зборів, Тереховля та ін. У м. Бережани зберігся єврейський некрополь, де постає пам'ятник із написом: «Етнічна пам'ятка єврейської культури». Щоправда, територія кладовища невпорядкована.

У м. Підгайці найстарішою збереженою спорудою є оборонна синагога (1627). Споруда зведена із каменю у формі куба з маленькими круглими віконцями. Збереглася сполучена будова із синагогою – міква (ритуальна лазня). Неподалік синагоги розміщений великий єврейський некрополь, де збереглися фрагменти давніх вхідних воріт та більше половини стародавніх надгробків. Найдавніший надгробок датується 1647 роком. Надгробки того періоду мають подібний вигляд – вони виконані у формі трикутного порталу та декоровані рослинними мотивами.

Отже, окрім єврейських некрополів, значний інтерес для іноземних туристів-євреїв становлять споруди іудейського віросповідання, які в незначній кількості збереглися на території

нашого краю. Дві синагоги збереглися у місті Чортків: «Головна» та «Нова». У другій, сьогодні діє станція юних техніків. Споруда виконана у формі літери «Т» у 1903 році. До неї раніше приїжджали молитися євреї з усієї Галичини, а також з-за кордону [29].

Крім того, на Поділлі (зокрема, на півдні Тернопільської області) на культуру українців мали вплив вірменські поселенці. Зараз вірмени Поділля вважаються частиною української нації. Територіально всі вірменські колонії відносяться до Придністров'я: вони зосереджувалися у містах Підгайці, Бережани, Бучач, смт. Язловець. Вірменська громада існувала також у містах Чортків, Бережани (XVII – XX ст.). В середині XX століття Бережанську вірмено-католицьку церкву перебудували на склад, знищивши інтер'єрне оздоблення та розграбувавши церкву. Сьогодні вона постає у відновленому стані та відкрита для відвідувачів [29].

Важливе значення у розвитку етнічного туризму відіграють національно-культурні товариства, які об'єднують представників етнічних меншин. На території області діють такі об'єднання: товариство відродження культури польської ім. Ю. Словацького у місті Кременець, польське товариство у смт. Старий Скалат Підволочиського району, польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича у місті Чортків, німецьке товариство «Відергебурт», обласна організація «Єврейська община», болгарське, вірменське та польське товариства у місті Тернопіль.

У Тернопільській області найбільш чисельним товариством серед національних меншин є «Єврейська община», яка об'єднує 718 осіб. Цей народ був досить чисельним на території нашого краю, починаючи з часів Київської Русі. Чисельність єврейських поселенців значно зменшилася під час Другої Світової війни. Вони були масово знищені в часи фашистської окупації, а частина з них емігрувала за кордон.

Чисельним товариством у місті Тернопіль є Польське, яке об'єднує представників однойменної національності. Польське населення з'явилося на території Тернопільської області у XVI ст. з посиленням влади Речі Посполитої на території Західної України, польське товариство діє також у місті Кременець.

До найменш чисельних національно-культурних товариств нашого краю відносяться болгарський благодійний культурно-

просвітницький клуб «Трендафіл» (с. Лозова Тернопільського району) та організація «Конгрес азербайджанців України».

Сьогодні у діяльності національно-культурних товариств виникає ряд проблем. Це, в першу чергу, відсутність власних приміщень, де можна було б проводити зібрання та спільні свята. Суттєвою перешкодою міжнародної діяльності товариств є проблеми із перетином кордону. Першочерговим завданням на сучасному етапі є вирішення питання про оренду приміщень, що сприятиме більш активним діям з боку національних меншин з метою підтримання соціально-культурних зв'язків із рідними країнами, що, в свою чергу, сприятиме розвитку міжнародного етнічного туризму. Важливим є також розширення культурних контактів між членами національно-культурних товариств у різних регіонах України.

3.1.8. Розважальний туризм

В сучасних умовах варто звернути особливу увагу на розвиток розважального туризму, який є популярним серед молоді та людей середнього віку. До розважального туризму варто віднести фестивальний туризм, відвідування кінопалаців, розважальних центрів.

Центральна частина області має потужний потенціал для проведення фестивалів як різновиду розважального туризму. Фестивалі, а також ярмарки – це масові заходи, які організовуються з метою звернення уваги широкого кола людей до певного явища чи події. Такі заходи віднедавна набувають в області все більшої популярності, вони є перспективними для розвитку не лише розважального туризму, а й для пригородного туризму та етнотуризму. Тернопільський, Збаразький та Гусятинський адміністративні райони – райони проведення значної кількості щорічних фестивальних святкувань. Найбільша їх кількість щорічно відбувається в місті Тернопіль («Кришталевий жайвір», «Тернопільські обереги», «ДжураФест», «JazzBez» та ін.). Широковідомі також кулінарний фестиваль «Вареник-фест», який щорічно відбувається в м. Збараж, фестиваль «Забави у княжому місті» у м. Тербовля, «Купальська феєрія» в с. Чагарі Гусятинського району, святкування дня Івана Купала на горі Богіт поблизу с. Городниця Гусятинського району [29].

Місто Бережани (фестиваль «Бережанський замок»), село Посухів (є місцем проведення фестивалю «Дзвони Лисоні», присвяченого Українським січовим стрільцям) і є перспективними для інших видів фестивального туризму (табл. 3.4).

Таблиця 3.4.

Щорічні фестивальні заходи у Тернопільській області*

Район	Населений пункт	Фестивальний захід	Рік започаткування
1	2	3	4
Бережанський	м. Бережани	«Фестиваль Бережанського замку»	2009
	с. Посухів	«Дзвони Лисоні»	2006
Борщівський	м. Борщів	«В Борщівському краї цвітуть вишиванки»; «Борщ'їв»	2007
	с. Горошова	«Горошівська Маланка»	1920
Бучацький	-	-	-
Гусятинський	сміт Гусятин	«Пісенні Медобори»	2003
	с. Чагарі	«Купальська феєрія»	2010
Заліщицький	м. Заліщики	«Дністрові зорі»	1994
	с. Нирків	«Червоне-фест»	2012
Збаразький	м. Збараж	«Мандруймо замками Тернопілля», «Вареник-Фест»	2011
		«Чорна ліра»	2004
	сміт Вишнівець	«Байда»	2001
Зборівський	сміт Залізці	«На хвилях Серету»	2010
Козівський	с. Конюхи	«На хвилях Корси»	2007
Кременецький	м. Кременець	«Стара фортеця»	2006
		«Кременецькі хоріві вечори»	2005
Лановецький	-	-	-
Монастирський	сміт Монастирська	«Дзвони Лемківщини»	1999
	сміт Коропець	«КоропФест»	2008
Підволочиський	-	-	-
Підгаєцький	-	-	-
Теребовлянський	м. Теребовля	«Забави у княжому місті»	2008

Продовження таблиці 3.4.

1	2	3	4
Тернопільський	м. Тернопіль	«Кришталевий жайвір»	1999
		«Цвіт вишиванки»	2007
		Західноукраїнська туристична виставка-фестиваль	2009
		«Тернопільські обереги»	2010
		«Джура-фест»	2010
		«Jazz Bez»	2011
Чортківський	-	-	-
Шумський	с. Стіжок	«Братина»	2008

**Складено за даними Головного управління статистики в Тернопільській області*

Фестивальний рух у Тернопільській області активізувався у кінці 1990-их років ХХст. та на початку ХХІ століття. Популярними наразі є: Всеукраїнський фестиваль вишивки «В Борщівському краї цвітуть вишиванки», фестиваль лемківської культури «Дзвони Лемківщини». Перший в країні фестиваль, присвячений лемківській культурі, був організований лемківською громадою у 1999 р. в селі Гутисько Бережанського району, під назвою «Лемківська Ватра». Тепер фестиваль проводиться неподалік від смт. Монастирська.

Фестиваль «У Борщівському краї цвітуть вишиванки» збирає поціновувачів народного ремесла з різних регіонів України. У дводенній програмі фестивалю передбачений показ зразків стародавньої вишивки району, виконаних відомими українськими майстрами, тут проводяться заняття з вишивки, ознайомлення із культурою Борщівського району.

У програмі фестивалю проводяться також співочі і танцювальні шоу. У ході проведення фестивалю відбувається етнографічна конференція «Борщівська вишита сорочка» та фестиваль «Борщ'їв». Щороку це свято відвідують більше двох десятків тисяч українців, іноземців [36, с.17]. На фестивалі «Борщ'їв» представлено близько півсотні видів борщу, який готують у селах Борщівського району. У цей час облаштовують містечко народних ремесел, виставку вишиванок, сувенірні крамниці.

Цікавим є Маланка або Меланки – українське народне фольклорно-етнографічне свято фестивального характеру. Назва

походить від св. Меланії, день якої припадає на 13 січня. На Меланії всю ніч молодь у масках та костюмах (які більшість роблять власноруч) щедрує, ходить із «козою», водить переодягненого в Маланку парубка. На ньому традиційний жіночий одяг конкретної місцевості. У давнину рядження виконувало важливі релігійно-магічні функції, але з часом цей звичай перетворився на веселу розвагу, маскарад, український карнавал. Найгучніше на Тернопільщині Маланку проводять щорічно в селі Горошова Борщівського району. Кожна вулиця готує свою програму.

Проведення фестивалів, окрім пізнавальної, розважальної та естетичної функції, несе соціально-економічну: цей процес сприяє розвитку економіки малих поселень, приносячи прибутки від туристичних потоків та збільшуючи кількість робочих місць.

Так, у рамках програми розвитку селища у смт. Коропець Монастириського району проходить щорічний фестиваль рибної кухні «Короп - фест». Страви, представлені для частування, містять у собі м'ясо Коропа. Окрім цього, селище приваблює мальовничими лісистими пейзажами Дністровського каньйону, які надають естетичні враження відвідувачам населеного пункту.

Цікавим кулінарним фестивалем є «Вареник-фест», який проходить у місті Збараж. В його рамках проводяться різні конкурси: на найбільший зліплений вареник, на швидкість та кількість випитого пива, карооке з козацькими піснями, а також концертна програма. На території Збараського замку добре розвинута інфраструктура: діє ресторан «Легенда», є місце для паркування автомобілів, шляхи до замку облаштовані вказівками щодо його розміщення, на території замку під час фестивалю функціонують дитячий майданчик, наметове козацьке містечко, містечко майстрів народних ремесел.

Популярними є також музичні фестивалі. З 2012 року в с. Нирків Заліщицького району проводиться музичний фестиваль «Джурин-фест». Програма фестивалю розкриває культуру і побут сільської місцевості району через проведення ярмарки, виставки виробів народних майстрів, виступів фольклорних співаків, запалення святкового багаття. Фестиваль відвідують маже 30 тисяч туристів щороку. Фестиваль – вдалий підхід до популяризації унікального туристичного поселення із залишками давньоруської фортеці Червоногород (XII ст.), 16-тиметровим

водоспадом, Дівочими скелями. За умови розвитку туристичної інфраструктури – покращення стану доріг та створення закладів розміщення, село Нирків може стати одним із основних туристичних центрів регіону.

На сучасному етапі широке поширення отримав історичний фестивальний рух, який практикується з фестивалів на території давніх фортець у Збаражі, Вишнівці, Кременці. Метою організації таких дійсв є не лише бажання показати середньовічний уклад життя, як от зброю, одяг чи обладунки, бої, пісні, танці XVI-XVII ст., а й звернення уваги до стану оборонних споруд, спроба розкрити цю проблему для якомога ширшого кола людей. На фестиваль приїжджають гості не лише із сусідніх міст України, а й з інших країн.

До подібних заходів варто віднести вищезгаданий фестиваль «Байда» – всеукраїнський мистецько-розважальний захід, що проводиться щорічно на території середньовічних Збараської та Вишнівецької фортець. Зазвичай він триває два дні. Перший день фестивалю присвячений конкурсу козацької пісні, в якому беруть участь як відомі, так і молоді колективи з різних куточків країни. Під час проведення заходу діє виставка середньовічного одягу та містечко народних майстрів.

Молодіжний фестиваль готичної культури «Чорна ліра» проходить у м. Збараж з 2004 року. У програмі фестивалю – відомі виконавці андеграундної музики, дискотеки, поетичні конкурси, театральні виступи та перегляд фільмів, присвячених середньовічному періоду. Наймолодшим серед фестивалів середньовічної культури є фестиваль «Княжі забави», започаткований у м. Тербовля в 2008 році. Програма регіонального фестивалю є досить насиченою: вона включає в себе урочисту частину, виставки народних ремесел, козацькі розваги та ін.

Багато фестивальних заходів щороку проводиться в місті Тернопіль. Загалом, фестивальний рух в області приваблює все більшу кількість відвідувачів і приносить все більші прибутки до місцевих бюджетів. Проведення фестивалів сприяє популяризації потенційних туристичних ресурсів, в тому числі й оборонних споруд.

Проблемою фестивального туризму регіону є недостатня розрекламованість масових заходів. Наразі рекламою фестивалів

активно займається Тернопільський обласний інформаційно-краєзнавчий туристичний центр (у періодичному виданні «ТерноTravel» та на офіційному сайті організації висвітлена інформація про щорічні масові заходи на території області). Організаторам фестивалів варто залучати максимальну кількість популяризаторських засобів для фестивалів: листівки, брошури, реклама в інтерактивних джерелах чи по радіо.

Найкращі перспективи для розвитку фестивального туризму на основі оборонних споруд - на території Придністров'я: це фортеці чи їх руїни у селах Окопи, Кудринці, Висічка, Кривче, смт. Скала-Подільська Борщівського району, с. Язловець, м. Бучач, смт. Золотий Потік Бучацького району, смт. Товсте та м. Заліщики. Тут варто організувати щорічні фестивалі готичної культури, відтворення лицарських поєдинків. Поки що цей процес є нездійсненим через незадовільний стан збереження споруд, зокрема через загрозу подальшого руйнування внаслідок масового зібрання відпочиваючих на їх території.

3.2. Туристична інфраструктура

Для розвитку туризму важливу роль відіграє туристична інфраструктура. Це «сукупність підприємств, установ і закладів, діяльність яких спрямована на задоволення потреб людей, котрі беруть участь в оздоровленні або відпочинку, а також шляхів сполучення і транспорту та об'єктів розміщення туристів» [92, с. 54]. Сюди відноситься як транспортна мережа та її благоустрій, так і заклади розміщення та харчування, а також розважальні заклади регіону.

Найбільшою проблемою розвитку туристичної інфраструктури області є відсутність належних закладів комплексного обслуговування відвідувачів: готелів, мотелів, які забезпечують відвідувачів житлом та наданням сервісного обслуговування. Заклади розміщення повинні розташовуватися поблизу усіх атрактивних туристичних об'єктів регіону, які активно залучені до туристичних маршрутів, передусім у історичних містечках: Тербовля, Чортків, Шумськ, а також біля печер у районі Придністров'я. Кількість та якість обслуговування у закладах розміщення суттєво впливає на розвиток в'їзного туризму, який є одним із оптимальних шляхів наповнення бюджетів у населених

пунктах та регіоні, загалом. Протягом 2011 року було здійснено обслуговування 5,6 тис. іноземних туристів, найбільша частка обслужених туристів припадає на Тернопільський та Борщівський райони (52,3 %) [155].

На початку 2012 р. на території Тернопільської області функціонувало 68 готельних закладів (за кількістю номерів вони відносяться до малих готельних закладів, (рис. 3.5), серед яких 50% – готелі, решта – мотелі, туристичні бази, студентські літні табори, гуртожитки та агросадиби (40 об'єктів). Найбільша кількість закладів функціонує в обласному центрі (26,3 % від загальної кількості), у Бучацькому та Борщівському (по 10,8 %) районах. Відсутність закладів розміщення у Підгаєцькому районі зменшує його туристичну спроможність.

За якістю сервісу більшість готелів області – двозіркові та однозіркові, є лише один тризірковий готель «Тернопіль» в місті Тернопіль. Наявність закладів харчування є у 28,9% готельних закладів регіону (заклади розміщення у Бережанському, Заліщицькому, Терехівському та Шумському районах не забезпечені ресторанными установами). Місцями для стоянки автомобілів забезпечені готелі на території Тернопільського та Борщівського районів. Низькі показники якості обслуговування у готелях негативно впливають на рівень туристичної інфраструктури у регіоні. Більшість із готелів зведена, у населених пунктах, які мають зручне транспортне розташування, за останнє десятиліття (від 2000 року було збудовано 42 заклади розміщення на території області).

Доходи від готельної справи збільшилися у 6,5 разів, порівняно із 2000 роком. Тому й фінансові інвестиції в розвиток готельної справи регіону постійно збільшуються.

Зокрема, у 2012 р. в області відкрилося 6 нових готелів: ресторанно-готельний комплекс «Надія» у м. Бережани, готель «Візит» у м. Бучач, туристично-відпочинковий комплекс «МішиН – СІТІ» в с. Добрівляни Заліщицького району, бар-готель «Едельвейс» у м. Збараж, готель «Старе місто» у м. Кременець, готельно-ресторанний комплекс «Джентельмен» у м. Тернопіль. У найближчому майбутньому відчиняться готелі у смт. Монастирська, м. Кременець та в с. Окопи Борщівського району.

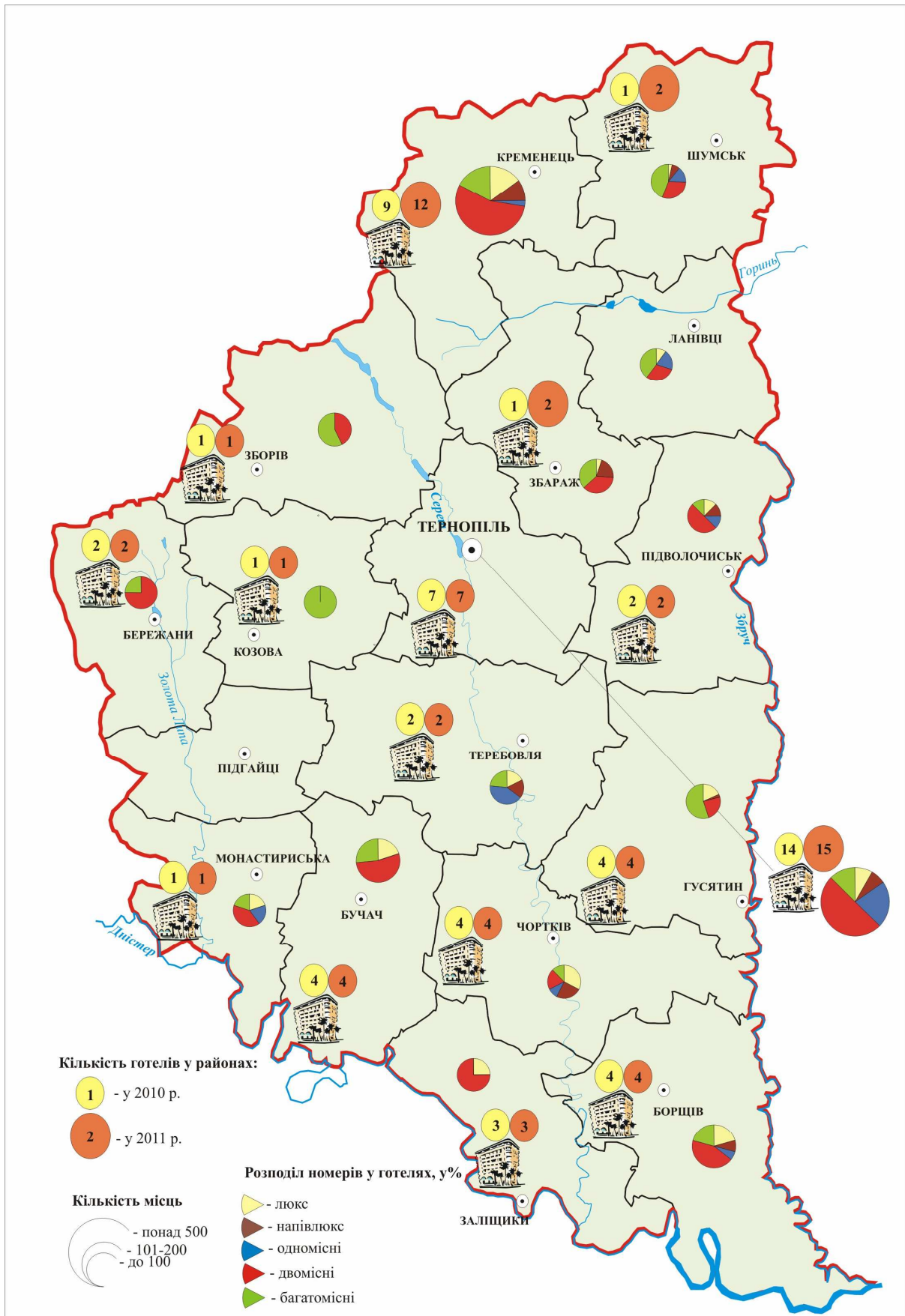

Рис.3.5. Забезпеченість районів Тернопільської області закладами розміщення

Важливою умовою повноцінної туристичної діяльності є наявність закладів харчування в населеному пункті. У 2012 р. забезпеченість населення області становила близько 8 ресторанних закладів на 10 тисяч осіб у містах та 11 – у селах. Кількість об'єктів ресторанного господарства в області у 2012 р. становила 916 одиниць, що на 9,3 % більше, ніж у 2000 р. (табл. 3.5).

Потребує вирішення питання використання під заклади туристичної інфраструктури архітектурних споруд з одночасним збереженням їх статусу. Управління містобудування та архітектури обласної державної адміністрації підготувало пропозиції до програми використання чотирнадцяти замків та дерев'яних релігійних споруд під музейні заклади, майстерні, заклади розміщення та харчування.

Таблиця 3.5

**Мережа підприємств ресторанного господарства
у Тернопільській області***

	2000	2005	2007	2008	2009	2012
Кількість об'єктів ресторанного господарства, од.						
У тому числі:	880	618	917	886	933	916
у міських поселеннях	506	327	305	294	281	265
у сільських поселеннях	374	291	612	592	652	651
Кількість місць в об'єктах ресторанного господарства, тис. місць.						
У тому числі:	39,3	30,1	50,0	50,1	52,7	53,2
у міських поселеннях	26,7	18,9	19,5	20,2	20,2	19,9
у сільських поселеннях	12,6	11,2	30,5	29,9	32,5	33,3

**Розраховано за даними Головного управління статистики у Тернопільській області*

Втілення в життя цього проекту залежить від капіталонадходжень. На жаль, цей процес є майже нездійсненим через те, що вимагає значних затрат, окупність яких не є миттєвою. В області немає такої кількості підприємців, які готові вкласти кошти у такі масштабні заходи, а державних коштів на програми такого типу не виділяють (для будівництва ресторанів чи готелів потрібна наявність підприємця). Але, як свідчить міжнародний досвід, саме такі підприємства могли б дати

істотний поштовх розвитку галузі та створенню додаткової кількості робочих місць. Проблема власності стоїть і перед діяльністю санаторно-курортних закладів області: (табл.3.6, рис. 3.6).

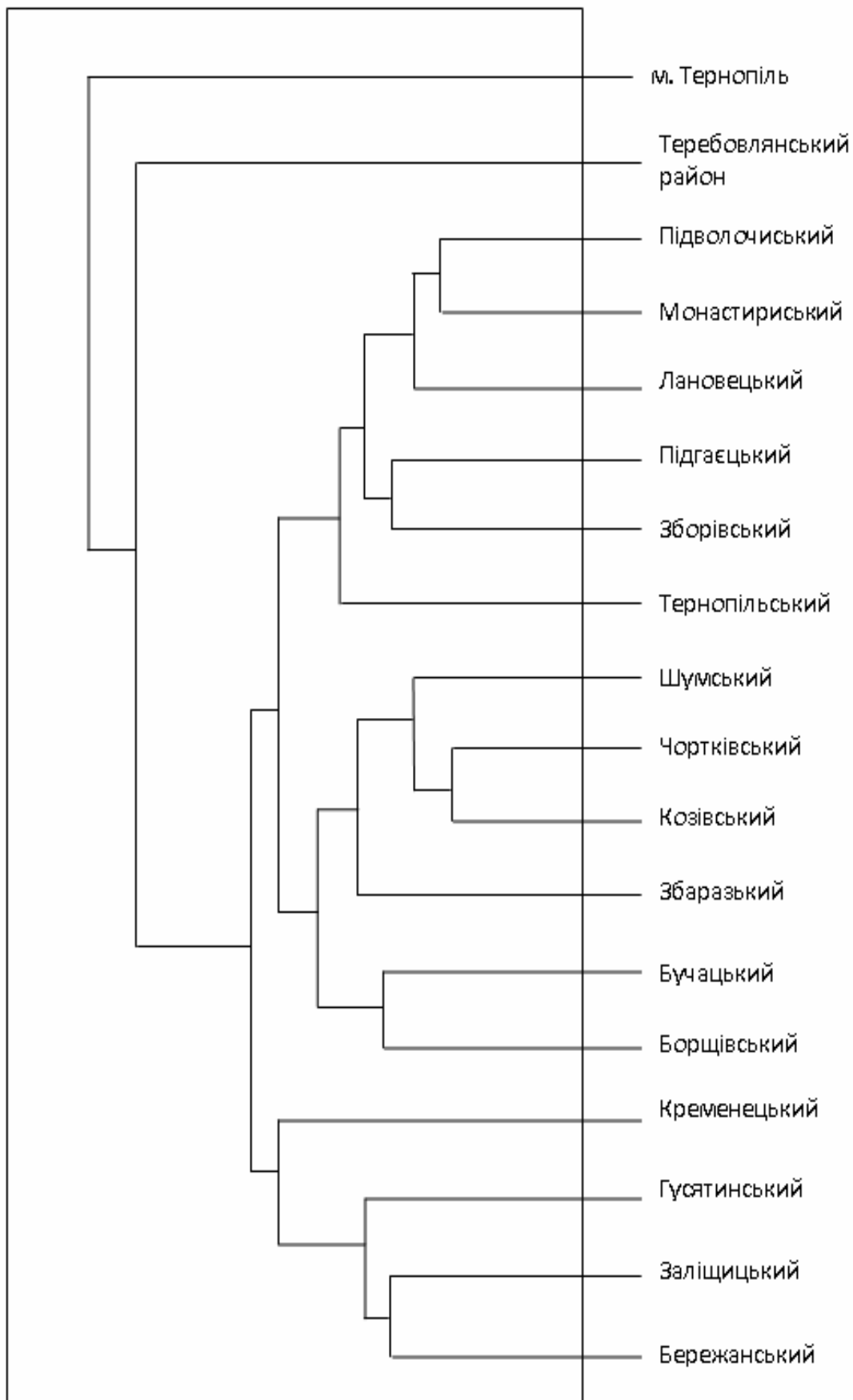
Таблиця 3.6

**Заклади розміщення у районах області та м. Тернопіль,
станом на 01.01. 2012 року***

№ з/п	Район	Готелі, мотелі, к-ть місць	Санаторії к-ть місць	Турбази к-ть місць	Пансіонати (в т.ч. дитячі табори)/ к-ть місць	Всього к-ть місць
1.	Бережанський	2/18		-	-	18
2.	Борщівський	4/161	-	-	2/350	511
3.	Бучацький	3/126	-	1/100	2/540	766
4.	Гусятинський	4/96	1/200	-	-	296
5.	Заліщицький	4/63	1/100	1/130	1/120	433
6.	Збаразький	2/70	-	-	1/90	160
7.	Зборівський	1/20	1/250	-	-	270
8.	Козівський	1/30	-	-	-	30
9.	Кременецький	12/732	-	-	-	732
10.	Лановецький	2/12	-	1/20	1/150	182
11.	Монастириський	1/9	-	-	-	9
12.	Підволочиський	2/16	-	-	1/150	166
13.	Підгаєцький	-	-	-	-	
14.	Теребовлянський	2/80	2/500		3/790	1370
15.	Тернопільський	7/286	1/200	-	-	486
16.	Чортківський	4/92	-	-	-	92
17.	Шумський	2/38	-	-	1/160	198
18.	м. Тернопіль	15/674	-	-	-	674
	ВСЬОГО:					6393

**Розраховано за даними Головного управління статистики у Тернопільській області*

У санаторії «Збруч» (сmt. Гусятин) не використовується повністю потенціал території; у санаторії «Медобори» (с. Конопківка Теребовлянського району) приміщення недобудоване та руйнується через неможливість залучення інвесторів (питання власності тут неврегульоване належним чином). Бази відпочинку в с. Скоморохи використовуються тільки у літній період.

3.6. Графічна модель забезпеченості районів Тернопільської області та м. Тернополя закладами туризму та місцями в них, 2012 р.

До визначальних послуг туристичної інфраструктури належать транспортні, якість яких залежать від рівня розвитку транспортної мережі та її облаштування, ці дані подані у додатку И.

Тернопільська область – унікальна за транспортним транзитним потенціалом. Географічний центр Західної України, перехрестя основних євразійських транспортних коридорів страждають саме через катастрофічний стан автомагістралей. Тільки для елементарного наведення порядку в дорожньому господарстві (поточного та капітального ремонту шляхів) Тернопільщина потребує мінімальних 2,4 млрд. грн.

Діяльність туристичних підприємств має важливе значення для розвитку туризму в Тернопільській області. За даними управління з питань туризму Тернопільської ОДА на території області провадять діяльність 123 туристичних підприємства: 23 туроператори і 100 турагентів і їх кількість щорічно зростає.

За 2009-2012 роки підприємства, що займаються туристичною діяльністю, надали послуги близько двом мільйонам осіб, у тому числі з внутрішнього туризму 600 тисячам осіб та 200 тисячам осіб з іноземного туризму. Екскурсійні послуги були надані 700 тис. осіб [155; 156].

Для розвитку етнотуризму важливе значення має такий вид туристичної інфраструктури, як виготовлення сувенірів, які відображають колорит певного регіону чи населеного пункту. В межах області цей процес налагоджений у населених пунктах вздовж міжнародних автомагістралей, а також у містах.

Аналіз стану розвитку туристичної інфраструктури Тернопільської області вказує на те, що нині важливим є не тільки нарощування потужностей інфраструктурних об'єктів, а й розширення асортименту послуг та підвищення якості обслуговування. Рівень забезпечення районів об'єктами туристичної інфраструктури дуже неоднаковий (Додаток К). Так, за забезпеченістю населення місцями в готелях виділяються м. Тернопіль, Терехівський і Бучацький райони, найнижчі показники – у Козівському і Бережанському районах. Ще низька в області забезпеченість місцями у закладах санаторного лікування та відпочинку, закладами сфери культури, тільки об'єктами харчування передусім ресторанного господарства, вона висока.

За загальним рівнем забезпеченості об'єктами туристичної інфраструктури за допомогою методів багатовимірної аналізу можна виділити такі типи районів:

1 тип – з найвищими показниками забезпеченості всіма видами закладів туристичної інфраструктури Тербовлянський район, м. Тернопіль;

2 тип – райони із середнім або низьким рівнем забезпечення закладами рекреаційної інфраструктури

2а). з середнім рівнем забезпечення об'єктами розміщення, харчування і відпочинку – Бережанський, Заліщицький, Густинський, Кременецький райони.

2б). з середнім рівнем забезпечення закладами рекреації, відсутністю закладів санаторного лікування і відпочинку – Буцацький, Борщівський, Збараський, Чортківський, Шумський, Козівський райони.

2в). з низьким рівнем забезпечення закладами рекреації і місцями в них, відсутністю закладів розміщення, або санаторно-курортного лікування – решта районів.

У кожному з цих типів районів є різні можливості для розвитку рекреації, але у всіх вони стримуються станом туристичної інфраструктури. Вона потребує поліпшення у всіх адміністративних районах області.

IV. ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

4.1. Рекреаційне районування

У розвитку рекреаційної галузі Тернопільської області важливе значення має раціональне використання наявного рекреаційно-туристичного потенціалу. Зважаючи на той факт, що видовий склад рекреаційних ресурсів регіону є дуже різноманітний та розміщений нерівномірно, варто виділити окремі рекреаційні райони, які характеризуються певними концентраціями туристичних ресурсів і дозволить спростити уявлення про можливості розвитку різних видів туристичної діяльності на території області.

Як видно із таблиці 4.1, найвищий рекреаційний потенціал мають Тернопільський, Заліщицький, Бучацький, Борщівський, Кременецький, Терехівський та Чортківський адміністративні райони. Вони вирізняються з-поміж інших високою концентрацією як природних, так і суспільно-історичних туристичних ресурсів, а також доброю транспортною доступністю до них. Це дозволяє розвивати на їх території майже всі види туризму за умови розвитку туристичної інфраструктури.

Значно нижчим балом оцінено рекреаційний потенціал Козівського, Лановецького, Монастириського, Шумського районів. Це пояснюється наявністю меншої різноманітності видового складу рекреаційних ресурсів, монотонністю ландшафтів, поганим транспортним сполученням до населених пунктів районів, низьким рівнем туристичної інфраструктури.

У процесі дослідження нами виділено чотири рекреаційні райони: Північний, Центральний, Західний та Південний (рис. 4.1).

Важливим завданням сьогодні є з'ясування сучасного стану використання рекреаційного потенціалу кожного туристичного району для виявлення максимальних умов для розвитку рекреаційної галузі.

Таблиця 4.1

**Оцінка рекреаційного потенціалу Тернопільської області,
станом на 01.01. 2013 р., в балах***

Район	Суспільно-історичні туристичні ресурси	Природні туристичні ресурси	Інтегральна оцінка	Площа, км ²	Кількість населення, осіб
Бережанський	188	33	211	640	43509
Борщівський	348	56	414	1 004	72920
Бучацький	228	60	288	802	63995
Гусятинський	233	52	285	1015	62539
Заліщицький	344	62	406	687	48378
Збаразький	263	70	333	863	58893
Зборівський	259	51	310	976	43796
Козівський	170	42	212	697	39523
Кременецький	312	67	379	915	69243
Лановецький	153	30	183	632	30646
Монастириський	182	31	213	558	30521
Підволочиський	243	34	277	898	43793
Підгаєцький	159	33	192	542	19902
Теребовлянський	325	60	385	1132	67050
Тернопільський	331	77	408	800	280258
Чортківський	263	46	309	903	76383
Шумський	178	17	195	786	34244
Всього	4179	821	5000	13800	1085593

**Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області*

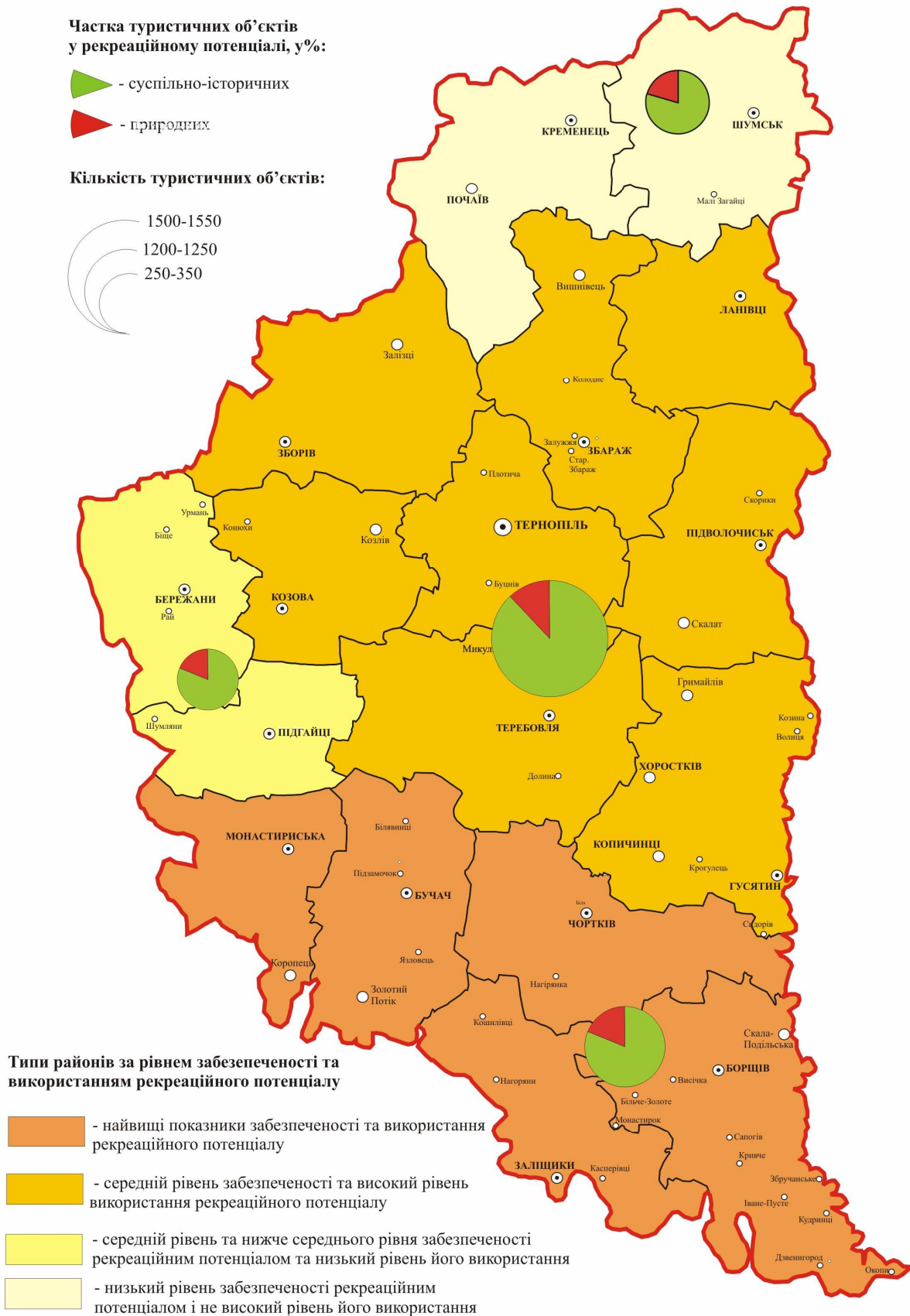

Рис. 4.1. Рекреаційне районування Тернопільської області

4.1.1. Південний рекреаційний район.

Високим рівнем забезпеченості туристичними ресурсами виділяється Південний рекреаційний район, який охоплює межі Чортківського, Монастириського, Заліщицького, Буцацького та Борщівського адміністративних районів (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Оцінка рекреаційного потенціалу районів Тернопільської області*

Райони	Суспільно-історичні туристичні ресурси	Природні туристичні ресурси	Інтегральна оцінка
Південний рекреаційний район	1365	232	1630
Борщівський	348	33	414
Буцацький	228	60	288
Заліщицький	344	62	406
Монастириський	182	31	213
Чортківський	263	46	309
Центральний рекреаційний район	1977	416	2393
Гусятинський	233	52	285
Збаразький	263	70	333
Зборівський	259	51	310
Козівський	170	42	212
Лановецький	153	30	183
Підволочиський	243	34	277
Тернопільський	331	77	408
Теребовлянський	325	60	385
Західний рекреаційний район	347	66	403
Бережанський	188	33	211
Підгаєцький	159	33	192
Північний рекреаційний район	490	84	574
Кременецький	312	67	379
Шумський	178	17	195
Всього	4179	799	5000

**Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області*

Район має найвищі показники з-поміж інших за кількістю та щільністю туристичних ресурсів, за площею поступається Центральному рекреаційному району, тим не менш, щільність

туристичних ресурсів у ньому є дещо вищою. За кількістю суспільно-історичних та природних ресурсів тут виділяється Борщівський район.

Аналіз таблиці 4.2 показує, що найвищий інтегральний показник бальної оцінки рекреаційного потенціалу мають Центральний та Південний рекреаційні райони, це свідчить про високі рекреаційні можливості цих районів. Серед видового складу суспільно-історичних ресурсів тут переважають архітектурні пам'ятки та подієві ресурси; важливими природними туристичними ресурсами є об'єкти та території, які входять до складу національного природного парку «Дністровський каньйон». Тому пріоритетними напрямками тут є пізнавальний, археологічний, сакральний, фестивальний, екологічний, спортивний, в т.ч. екстремальний, види туризму.

Атрактивними для розвитку туристичної діяльності є південні частини Монастирського, Заліщицького, Бучацького, Борщівського районів. Не зважаючи на те, що на території Монастирського району значно менше цінних туристичних об'єктів, його варто віднести до меж Південного туристичного району, оскільки він лежить на близькій відстані від інших адміністративних районів, а також має транспортні зв'язки із Івано-Франківською та Чернівецькою областями. Таким чином, рекреаційні ресурси Монастирського району можуть бути включені до туристичних програм, які розвиваються на території Придністров'я.

Подібністю видового складу рекреаційних ресурсів до інших частин Південного туристичного району відзначається також Чортківський район. Особливої уваги тут заслуговують спелеоресурси (печери Млинки, Угринь та ін.), які використовуються для спелеотуризму, як і в Борщівському районі (печери Оптимістична, Кришталева).

Територія Придністров'я має всі умови для розвитку сільського зеленого туризму, зокрема для проживання в історичному середовищі та екотуризму. Найбільш атрактивні населені пункти району Придністров'я, які відзначаються поєднанням цінних суспільно-історичних та природних ресурсів, це: м. Борщів, м. Заліщики, м. Бучач, смт. Монастирська, смт. Скала-Подільська, смт. Мельниця-Подільська, смт. Золотий Потік, села Глибочок, Шершенівка, Збручанське, Устечко,

Дзвиняч, Підзамочок, Язловець, Дзвенигород, Озеряни, Висічка, Пищатинці, Сапогів, Кривче, Гермаківка, Іване-Пусте, Худиківці, Вигода, Окопи. Ці поселення активно задіяні на сьогодні у туристичній діяльності, тут проводяться пізнавальні, спортивні, спелеологічні, екологічні мандрівки (наприклад, до Гермаківського дендрологічного парку чи по заповідній території Дністровського каньйону).

Туристичним містом вважається місто Заліщики через унікальні природні умови та велику кількість суспільно-історичних ресурсів. Візиткою міста є палац баронів Бруницьких з костелом XVIII ст., у якому сьогодні діє лікарня. Серед архітектурних атракцій: монастир (1763), церква Покрови Пресвятої Діви Марії, 1873, перебудована синагога, ратуша XVII ст. На території міста знаходиться археологічна пам'ятка «Заліщики – Обоз» (поселення трипільської культури). У місті нараховується більше тридцяти пам'ятних монументів, присвячених історії краю та діяльності видатних людей; діє два музеї: краєзнавчий музей та літературно-меморіальний музей імені О. Маковея. Місто входить в територіальні рамки національного природного парку «Дністровський каньйон», воно омивається однією із мальовничих меандр річки Дністер. Відмежованість міста від решти території річкою та високими берегами зумовила унікальний клімат на його території, через що тут рекреаційний період довший, аніж в інших частинах регіону. До містечка можна дістатися автомобільним шляхом державного значення [29].

Зручне географічне положення має місто Чортків, воно належить до атрактивних туристичних міст регіону. В місті діє дві церкви із дерева – Успенська (1635) та Вознесенська (1717). Видатні сакральні споруди міста – монастир ордену Кармелітів (1686), костел св. Станіслава (1619-1909), церква св. Онуфрія (XVI ст.), дві синагоги (XVII і XIX ст.). Серед давніх оборонних споруд – замок Гольських (1610), який знаходиться у зруйнованому стані. В архітектурному оточенні міста виділяється міська ратуша, млин (XIX ст.), краєзнавчий музей. Поблизу міста знаходиться геологічне утворення – рідкісне відслонення девонського періоду, що носить назву Чортківська каталяпа. Місто Чортків є перспективним для розвитку пізнавального туризму. Найближчими туристичними об'єктами до міста є: замок

у с. Нагірянкa на відстані 10 км від райцентру, печера Млинки у с. Залісся, де регулярно проводяться спелеоекскурсії.

Окрім близького географічного положення до Дністровського каньйону, місто Бучач має й цінні архітектурні переваги: унікальні синагогу, ратушу, монастир оо. Василіан (XVIII ст.), Успенський костел (1763), Миколаївську церкву (1610), старі церкви XVII-XVIII стст.; руїни церкви в урочищі «Монастирок» (XVI ст.), руїни фортеці (XIV-XVI стст.), краєзнавчий музей, літературно-меморіальний музей В. Стуса. Місто Бучач та його околиці масово відвідуються екскурсантами, що цікавляться замковим туризмом. Найближчим замком в околицях міста є Підзамоцький замок (3 км від міста). За 18 км від міста – замок у смт. Золотий Потік. Центрами замкового туризму, окрім райцентру, є замки в селах Окопи, Кудринці, Кривче, Висічка, Підзамочок, Язловець, Новосілка, смт. Золотий Потік, смт. Скала-Подільська, м. Заліщики, смт. Товсте та с. Городок Заліщицького району.

Замки у смт. Скала-Подільська, смт. Золотий Потік, селах Язловець та Підзамочок Бучацького району, Кривче Борщівського району належать до національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля», тому вони частково відбудовуються та реставруються, що сприяє їх популяризації серед населення. Наразі проводиться реконструкція замку у Золотому Потоці. Замки у с. Язловець, смт. Золотий Потік та м. Бучач включені до міжнародного туристичного маршруту «Шляхами Гедимінів», який розроблений науковим відділом заповідника і включає огляд замкових споруд XIII - XIV століть на території Тернопільської, Волинської, Львівської областей, а також суміжних територій у Польщі та Білорусі [113].

Неподалік міста Бучач знаходиться село Підзамочок, де наявні унікальні суспільно-історичні ресурси: руїни замку (1600), церква Пресвятої Діви Марії (XIX ст.). У селі є два готелі. Екскурсії до села зазвичай включені в туристичні програми околиць райцентру. За 7 км від села – село Рукомиш, де можна побачити руїни монастиря (XIII ст.) із печерною церквою.

З огляду на наявність суспільно-історичного потенціалу, місто Борщів є привабливим населеним пунктом. Місто лежить поза основними туристичними шляхами регіону, що стримує розвиток масового туризму у ньому. У місті діє краєзнавчий музей, тут знаходяться руїни фортеці (XVII ст.), костел (1763); Миколаївська

(1763) та Успенська (1886) церкви. Поряд із архітектурними спорудами, тут можна побачити багато пам'ятників. Щорічно в місті проводиться фестиваль «В Борщівському краї цвітуть вишиванки». Туристи зупиняються у готелі «Затишок», що розташований на вул. Об'їзна. Та варто приділити увагу розвитку туристичної інфраструктури, покращенню транспортних зв'язків міста з іншими туристичними центрами Придністров'я – містами Кам'янець-Подільськ, Хотин.

Монастириськ можна вважати одним із центрів розвитку пізнавального та сентиментального видів туризму, позаяк містечко заселяє велика кількість лемків, які мають багату культурну спадщину: у поселенні діє музей лемківської культури та побуту, якому в 2001 році присвоєно статус «народного». Візитною карткою містечка є щорічний фестиваль лемківської культури та побуту «Дзвони Лемківщини». У місті є ряд архітектурних споруд, що є цікавими для пізнавальних маршрутів. Це: церкви Успіння Божої Матері (1751), Введення Пресвятої Діви Марії (1873), Воздвиження Чесного Хреста (1892). Через Монастириськ проходить автошлях Тернопіль-Івано-Франківськ, це сприяє транспортним зв'язкам Південного туристичного району із туристичними центрами за межами області.

Популярними є сплави річкою Дністер та нижніми течіями річок Серет та Збруч. Часто вони мають спортивно-пізнавальне значення: туристи відвідують у перервах між сплавами туристичні атракції прилеглих населених пунктів (села Стінка, Космирин, Набережне, Возилів). З 2011 р. тут реалізовується створення туристичного кластеру «Дністровський каньйон» за сприяння Тернопільської обласної державної адміністрації – планується звести готель та рекреаційний центр для масового відвідування поселення туристами з України та з-за кордону.

Село Нирків Заліщицького району відоме серед туристів завдяки унікальним природним ресурсам, які поєднуються із суспільно-історичною спадщиною давнього міста Червоногород, яке раніше знаходилося неподалік річки Джурин, де є штучний 16-метровий водоспад, один з найбільших рівнинних водоспадів у країні. Тут знаходяться залишки Червоногородського замку (XIV ст.), зруйнована гробниця Понінських та костел. Від села Нирків можна дістатися до палацу в с. Нагірянкa Чортківського району (24 км звідси), замку в с. Висічка Борщівського району (36

км) та до міста Бучач (52 км). У селі функціонує гостинна садиба «Вікторія», залучена до мережі закладів сільського зеленого туризму в регіоні.

Село Королівка Борщівського району вже включене до пізнавальних туристичних маршрутів. Відомою у селі є найдовша в світі гіпсова печера Оптимістична (довжиною 221 км). Село розташоване на відстані 12 км від міста Бучач, тому туристична інфраструктура міста обслуговує відвідувачів села Королівка.

У Південному туристичному районі вдале поєднання туристичних ресурсів спостерігається і в селі Залісся Чортківського району. Тут проходять спортивні спелеомандрівки до печери Млинки. Попри це, в селі є костел (1801) та церква св. Михаїла (1889), які приваблюють екскурсантів. У селі діє агросадиба «Наша спелеохата» місткістю на 28 осіб, призначена для обслуговування спелеолюбителів. Село розташоване за 17 км від міста Чортків, тому має зручне транспортне сполучення з районним центром та з іншими населеними пунктами регіону.

Цікавими археологічними ресурсами є залишки із часів Залізного віку – Траянові вали, які простягаються вздовж правого берега річки Збруч на території Борщівського району та закінчуються на території Хмельницької області. Туристичний маршрут під назвою «Гельштатська оборона» можна прокласти по лінії: Гермаківка – Залісся – Кудринці – Завалля – Панівці – Боришківці – Білівці – Окопи.

Таким чином, Південний туристичний район, має всі умови для розвитку туризму, зокрема археологічного.

4.1.2. Центральний рекреаційний район

Туристичний район, який є найбільшим за площею та відзначається гарною транспортною доступністю – Центральний (Тернопільський, Тербовлянський, Гусятинський, Підволочиський, Збаразький, Зборівський, Лановецький, Козівський адміністративні райони). Не зважаючи на той факт, що у Центральному районі знаходиться найбільша кількість як природних, так і суспільно-історичних туристичних ресурсів, за щільністю він поступається Південному туристичному району, що пояснюється меншою площею останнього (див. табл. 4.2).

Територію рекреаційного району перетинає унікальне геологічне утворення – Товтровий кряж, найвища частина якого –

Медобори - перетинає межі області від Кременецького горбогір'я через м. Збараж, м. Скалат Підволочиського району до смт. Гусятин пасмом завширшки від 6 до 12 км. У Медоборах був один із найбільших язичницьких релігійно-культурних комплексів – Збручцький культовий центр [16, с.16-29.].

Тут зосереджена велика кількість унікальних суспільно-історичних ресурсів, серед яких – сакральні, подієві, архітектурні, замкові об'єкти. Добре налагоджена туристична інфраструктура та транспортні зв'язки з іншими областями виступають стимулюючими чинниками для розвитку різних видів туристичної діяльності: сакрального, пізнавального, наукового, подієвого (фестивального, пригодницького), сільського зеленого, екотуризму та ін. Серед суспільно-історичних ресурсів найбільшу цінність в районі мають світські та оборонні споруди, тому перспективними видами туризму виступють замковий, а також розважальний туризм.

Усі замкові споруди мають зручне транспортне сполучення із Тернопільським замком, який наразі включений в Програму збереження замків Тернопільської області на 2010-2015 роки. Метою програми є розробка та здійснення адміністративно-правових, архітектурно-відновлювальних, фінансових та просвітницьких заходів щодо збереження та належного використання пам'яток архітектури [29].

Основним туристичним центром району та області виступає, безумовно, місто Тернопіль, яке має найзручніше транспортно-географічне положення, добре розвинену інфраструктуру (діє 68 готельних закладів та 916 закладів харчування, наявні усі види транспорту та зв'язку), а також володіє багатим туристичним потенціалом. Головною окрасою міста є Тернопільський став завдовжки до 3 км та завширшки до 0,87 км неподалік центру міста (таке явище, окрім Тернополя, притаманне лише кільком містам у світі). Максимальна глибина озера – 12 м, що значно більше, ніж у довоєнні часи. Під час Другої світової війни штучний став було майже повністю знищено, і лише у середині ХХ століття його було відновлено та збільшено розміри. Сьогодні Тернопільський став є місцем відпочинку населення, а також місцем проведення спортивних змагань та тренувань.

По озеру курсує водний транспорт – два теплоходи «Капітан Парій» та «Герой Танцоров», а також вітрильна яхта «Тернопіль»,

які обслуговують бажаючих у будні та вихідні в теплу пору року. Взимку став використовують для риболовлі місцеві жителі. Також проводяться різноманітні спортивні заходи (хокей, біатлон, катання на собачих упряжках, катання на ковзанах).

Рекреаційними територіями міста є озеленені зони – парки, яких налічується шість. Наймолодшим парком міста є парк «Топільче», насаджений на болотяній місцевості та офіційно відкритий у 1985 році. У парку є комплекс зоокутка, де вирощують оленів, лебедів, віслюків, кіз, фазанів та ін. Через парк протікає річка Серет, на якій часто проводяться спортивні змагання з греблі. В парку діють дитячі атракціони, є козацька фортеця, функціонує ресторан «Ноїв ковчег». У парку імені Шевченка найчастіше проводяться фестивалі, серед яких: щорічна Західноукраїнська туристична виставка-фестиваль. У парку Національного відродження діє перше створене в Україні Співоче поле, сцена якого розрахована на 1200 виконавців, де здійснюються концерти та фестивалі. Парк Загребелля охоплює дендропарк на масиві «Дружба», пляж, лісові насадження у селі Кутківці та інші землі. У парку встановлено функціональні зони: заповідну, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації (для розміщення готелів, ресторанів), господарську зону.

Найстарішим парком міста є парк Слави, заснований наприкінці XIX століття. На території парку знаходиться алея героям: меморіал загиблим воїнам під час Другої світової війни, де поховані чотири Герої Радянського Союзу – Живов, Танцоров, Карпенко, Максименко, а також 226 воїнів-визволителів. Тут також діє єдина в Тернополі дерев'яна церква, зведена на початку XXI століття. Найменшим парком є парк Вознесіння, насаджений на території пустиря у районі «БАМу», тут є насипано 2 кургани та розбито 4 клумби.

Серед архітектурних атракцій Тернополя доміnantним є Старий замок – оборонна споруда, зведена у 1548 році на березі річки Серет. Тоді ж було створено штучний став, призначений для оборони споруди від татарських загарбників. До архітектурного надбання міста належить ряд давніх храмів, які пройшли випробування воєнними часами та збереглися до наших днів: найдавніший храм – церква Воздвиження Чесного Хреста (XVI ст.) або Надставна, яка має оборонні ознаки, церква Різдва Христового (XVII ст.), яка зберегла свій первісний вигляд до

сучасності, церква Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії (1779), яка була зведена як костел монастиря Домініканців за ініціативи коронного гетьмана Речі Посполитої Йозефа Потоцького.

Окрасою міста є його пам'ятники та меморіальні дошки. Серед монументів вирізняються: І. Франку (1995), Я. Стецьку (1998), Б. Хмельницькому (1999), А. Шептицькому (2001), Й. Сліпому (2004), Д. Галицькому (2002). Серед нових монументів – С. Крушельницькій (2010), а також пам'ятники Д. Мулярчука сантехніку, людині-невидимці, стільцю Остапа Бендера. У меморіальних дошках на фасадах будівель увічнені події, імена діячів української культури: І. Франка (вул. К. Острозького), І. Франка та В. Стефаніка (вул. Й. Сліпого), М. Лисенка (вул. Гетьмана Сагайдачного), Лесю Курбасу (вул. Качали), В. Гнатюку (вул. В. Гнатюка), Ю. Опільському (вул. Камінна) та ін.

Більшість монументів, меморіальних дошок, старих споруд та музеїв (краєзнавчий, художній, картинна галерея) міста розташовані у центральній частині міста. Тому більшість туристичних мандрівок проводиться у цьому районі. За умови раціонального підходу до створення нового туристичного продукту та удосконалення вже наявних у місті, Тернопіль може стати важливим туристичним осередком в області та Західній Україні, поряд із містами Львів та Івано-Франківськ.

До туристичних центрів Центрального туристичного району відносяться село Зарваниця Тербовлянського району, м. Тербовля, м. Збараж, м. Копиченці м. Зборів, смт. Гусятин – населені пункти, які мають відомі туристичні атракції, відзначаються хорошою транспортною доступністю до обласного центру.

Найатрактивнішим селом в Тернопільській області є Зарваниця. Тут діє відомий у світі Марійський духовний центр. Туристичним селом у Тербовлянському районі є Буданів (20 км від міста Тербовля). До села проводяться екскурсійні мандрівки, які передбачають відвідування також Тербовлянського замку (21 км звідси), Чортківського замку (30 км звідси), залишки Микулинецького замку та руїни Янівського замку в с. Долина, яке знаходиться одразу біля села Буданів. Найближчі заклади розміщення та харчування знаходяться у райцентрі [29, с. 99].

Місто Тереховля – одне з найстаріших міст області (1097 р.). До цінних архітектурних пам'яток міста належать руїни замку (1631 р.), а також оборонна церква Св. Миколи (XVI століття, перебудована у 1735), костел і монастир Кармелітів, ратуша, синагога, низка пам'ятників, вони – основа для проведення екскурсійних маршрутів з пізнавальною метою.

У структурі Центрального району варто виділити певні райони за рекреаційною спеціалізацією, наприклад Тереховлянсько-Гусятинський курортно-оздоровчий підрайон. На території Гусятинського району діє санаторій «Збруч», а на території Тереховлянського району – санаторій «Медобори» на основі лікувальних вод та пелоїдів.

В Тереховлянському районі оздоровчими центрами виступають смт. Микулинці та с. Конопківка. У смт. Микулинці, яке відноситься до найдавніших поселень Київської Русі, збереглися залишки замку і палац графів Реїв (XVIII ст.). Є костел святої Трійці (1779), дві церкви святої Трійці (1902 і 2000), капличка (1999), «фігура» захисників від пожеж святому Флоріану (1797). За 6 км на схід від селища Микулинці розташований географічний центр Тернопільської області.

Село Конопківка відоме з XVII століття. Барон Ян Конопка заклав у 1821 р. поблизу сірководневих лікувальних джерел німецьку колонію, у 1829 р. збудував курортний комплекс (архітектори А. Енгліш і П. Тронікер), який складався з купального корпусу, житлового будинку на 100 кімнат, кухні, їдальні та більярдної кімнати. Пансіонат був обсаджений парком. На лікування приїжджали люди з Центральної Європи до 1890 р., тоді курорт згорів, а парк вирубали, колоністи виїхали. Відроджений санаторій у 1967 р., як Микулинецька обласна водогрязелікарня «Медобори». Конопківську воду досліджували німецький медик Г.-Г. Мосінг, хіміки, доктори медицини Бішер, Бухнер, Кайзер та інші.

До групи середньоатракативних міст належить смт. Гусятин, що має вигідне географічне положення. Районний центр розташований на березі річки Збруч, на території унікального природного утворення – Товтрового кряжу. На території Гусятинського району є природний заповідник «Медобори», де проводяться екомандрівки. Найбільш популярними на території заповідника є такі об'єкти: гора Богит та гора Гостра, печери

«Христинка», «Пуща відлюдника». Саме містечко Гусятин має такі визначні споруди: оборонна Онуфрієвська церква (XVI ст.) та оборонна синагога (XVI ст.), діючий костел оо. Бернардинів, які якісно доповнюють туристичний потенціал містечка та його околиць. Раніше у синагозі діяв красназнавчий музей та віднедавна приміщення синагоги пустує та руйнується. Місто спеціалізується на рекреації: брендом Гусятин є бальнеологічний санаторій «Збруч». Відстань від Гусятин до обласного центру становить 80 км (по автошляху обласного значення) [29].

Сьогодні курортні заклади не забезпечують сподівань відпочиваючих у повній мірі, тому основною проблемою курортно-оздоровчого туризму на цих територіях є розширення ємності курортних зон, покращення якості надання медичних, рекреаційних послуг, послуг із розміщення та харчування.

Окремо виділяються Лановецько-Підволочиський та Зборівсько-Козівський райони сільського зеленого та пізнавального туризму. Так, цінні історико-культурні ресурси має село Молотків Лановецького району. Серед них - меморіальний комплекс «Молотківська трагедія». Село розташоване на відстані 10 км від м. Ланівці, що дозволяє обслуговувати відвідувачів села закладами туристичної інфраструктури районного центру.

Цікавим для проведення пізнавального туризму є с. Токи Підволочиського району, яке лежить на правому березі річки Збруч. Серед архітектурних споруд - руїни замку (XVI ст.), церква Преображення Господнього (1902, сонячний годинник (1907). За 8 км від села розташоване с. Скорики, де знаходиться дерев'яна церква І. Богослова з унікальним іконостасом. На жаль, найближчі заклади туристичної інфраструктури знаходяться у смт. Підволочиськ, що за 20 км звідси [93, с. 46]. Підволочиськ має зручне транспортне положення (лежить на трасі Київ-Львів, через поселення проходить залізнична лінія). У містечку виділяються такі пам'ятки архітектури: Свято-Троїцький собор (1993-2008), костел, церква Пресвятої Трійці (1863), ратуша, вілла Громницьких, залишки синагоги. Порівняно незначна кількість пам'яток містечка компенсується транспортною доступністю та мальовничістю природних ландшафтів. Тому містечко варто включати до туристичних мандрівок Центрального туристичного району.

У Козівському районі відоме с. Денисів з XVI століття як частина великого міста Бродилів, яке включало сусіднє с. Купчинці. Тут діє три музеї, стара Миколаївська церква (1887), стара каплиця. Є насипна могила українським січовим стрільцям та козацька могила, споруджено низку пам'ятників у центрі: Й. Вітошинському (1992), Іванні Блажкевич (1989), Т. Федорів, М. Шарику, які проживали у селі, Т. Шевченку (1983), на честь проголошення незалежності України (1992). Село лежить на шляху від Тернополя до Зарваницького духовного центру й тому може бути включене до пізнавальних екскурсійних маршрутів.

На шляху Тернопіль – Львів лежить м. Зборів. У місті відомим є музей Зборівської битви, перед яким встановлено пам'ятник Богдану Хмельницькому, у місті збереглися пам'ятки архітектури – костел (1755), Преображенська церква (1749), міська ратуша (1878).

Варто звернути увагу на розвиток таких видів туризму в Тернопільсько-Збараському підрайоні. Атрактивними для проведення замкового туризму є м. Збараж та околиці, а також Тернопільський район. У смт. Вишнівець Збараського району, де збереглися залишки замку із палацом та родинною церквою магнатів Вишневецьких, варто відвідати також монастир Кармелітів, зведений Яремою Вишневецьким та давній козацький цвинтар [93, с. 49]. Загалом, містечко має зручне транспортне сполучення до розташованих неподалік туристичних об'єктів. Неподалік Вишнівця, за 16 км знаходиться с. Старий Олексинець, де можна оглянути залишки замку.

Подолавши відрізок 25 км на південь туристи потрапляють до центру міста Збараж. Місто володіє високими показниками атрактивності, відоме завдяки своєму замку, що є центром національного історико-архітектурного заповідника «Замки Тернопілля». До заповідника входять пам'ятки архітектури міста: синагога (1537), Спасо-Преображенська церква (1600, збудована на місці монастиря святого Онуфрія; нині - парафіяльна церква с. Залужжя), костел і монастир отців Бернардинів (1627), Успенська (1755) та Воскресенська (1764) церкви. У Збаражі споруджено пам'ятники: А.Міцкевичу (1898), Б.Хмельницькому (1954), І.Франку (1992), Меморіал слави воїнам, полеглим у німецько-радянській війні (1965). На міському цвинтарі поховані українські січові стрільці, жертви сталінських репресій

(перепоховання). Місто розташоване в межах унікального природного утворення Товтрового кряжу, мальовничі ландшафти якого посилюють туристичну атрактивність міста. За 3 км від міста розташоване с. Старий Збараж, де є руїни фортеці XIV-XVI ст [29].

Для розвитку пізнавального та археологічного (наукового) туризму можна виділити підрайон, який охоплює межі Тернопільського, Збаразького та Гусятинського адміністративних районів. Половина музейних установ (29 об'єктів із 54) району розміщена в межах цієї території.

Наприклад, с. Біла відоме меморіальним музеєм Соломії Крушельницької. Село розташоване поблизу обласного центру, що дозволяє проводити туристичні маршрути, які включають туристичний потенціал міста Тернопіль.

До населених пунктів, в яких вигідно поєднуються природно-ресурсний та історико-культурний туристичний потенціал, належать села Личківці та Городниця Гусятинського району, що знаходяться на території природного заповідника «Медобори». Відстань від с. Личківці до смт. Гусятин – 10 км. З-поміж архітектурних пам'яток села виділяються церква св. Миколая (1850) та костел Непорочного Зачаття Діви Марії (1706), водяний млин (XIX ст.) та залишки замку (XVII ст.) із палацом (XX ст.). Палац сьогодні реставрують для того, щоб розмістити у його приміщенні санаторій.

Село Вікно Гусятинського району має карстові озера – «вікнини», які мають чисту прозору воду, яка не замерзає взимку; заповідники «Скелі Івана Франка» та «Гостра гора», село розташоване за 5 км від смт. Гримайлів.

У Гусятинському районі відоме селище Гримайлів, батьківщина видатного фізика І. Пулюя. Йому присвячена меморіальна кімната (1995), споруджено пам'ятник. Окрім музею, містечко має синагогу (XIX ст.) та руїни замку (XIX ст.) із парком. Місто Гримайлів має зручне транспортне розташування, воно лежить на шляху Тернопіль - Кам'янець-Подільський. Недостатній рівень привабливості містечка пояснюється недостатнім рівнем розвитку інфраструктури: тут немає готелів чи інших закладів розміщення.

Місто Хоростків Гусятинського району відоме дендропарком. У Хоросткові є також архітектурні атракції: кінний манеж (1837),

два палаци (XVIII ст., 1837), костел (кін. XIX ст.), церква Положення Чесної Ризи Пресвятої Богородиці (1837). Через місто проходить залізнична колія, але закладів розміщення у ньому немає, що негативно впливає на обсяги туристопотоків до міста.

4.1.3. Західний рекреаційний район

В структурі туристичного районування виділяється Західний рекреаційний район. Він охоплює межі Бережанського та Підгаєцького району. Такий поділ було здійснено виходячи із того, що ці райони мають однорідний видовий склад рекреаційних ресурсів: вони входять у межі природного утворення Подільського горбогір'я (інакше - Опілля), а серед суспільно-історичних ресурсів переважають ті, які є основою для сакрального, подієвого та розважального туризму (частка сакральних об'єктів від загальної кількості суспільно-історичних ресурсів району становить 26%, а подієвих ресурсів – 60%).

Незважаючи на найменші кількісні показники туристичного потенціалу в області, за щільністю суспільно-історичних туристичних ресурсів Західний район несуттєво поступається атрактивному Центральному району, а за щільністю природних ресурсів значно перевищує показники Центрального району (див. табл. 4.1), таке становище зумовлене малою площею Західного туристичного району.

Щільність музейних установ у Західному районі найвища в області (1 музей на 100 км²), тому вони є перспективними для розвитку пізнавально-екскурсійної діяльності. Особливої уваги в Західному регіоні заслуговує м. Бережани як основний туристичний центр. Туристичними поселеннями можна вважати також с. Посухів (г. Лисоня), села Рай, Жуків та Вербів Бережанського району, м. Підгайці.

Місто Бережани - історичне місто, тут можна оглянути краєзнавчий музей, музей книги, музей переслідуваної церкви та музей Б. Лепкого, які розміщені у споруді міської Ратуші (1811), а також архітектурний ансамбль міста (споруди XVI-поч. XX століть), центральною спорудою якого є Бережанський замок. У місті діє готель «Едем», у центрі міста діють ресторани заклади «Анатоль» та «Заїжджий двір». Щодо природних умов, то місто цікаве тим, що знаходиться у західній частині Подільської височини, яку називають Опіллям. Недалеко від міста знаходиться

мальовничий став, що посилює рекреаційний потенціал міста для відвідувачів різного віку і занять. Таким чином, Бережани – одне із найбільш атрактивних для пізнавального туризму міст області. Неподалік нього знаходиться село Рай. Воно відоме палацово-парковим ансамблем (1709), водоспадами, джерелами та ставками [29].

Траса місцевого сполучення веде на північ від міста до с. Жуків, де варто оглянути музей родини Лепких. Незначна відстань до райцентру дозволяє туристичній інфраструктурі міста поширюватися на село, тут також діє садиба сільського зеленого туризму «У мальвах». Цей об'єкт входить до складу Кластеру сільського туризму «Мальовнича Бережанщина» [23].

Далі на північний захід від села – с. Вербів (музей історії села), повернувшись до с. Жуків та тримаючи напрям на північ, туристичний маршрут включатиме огляд музейної кімнати у с. Розгадів Зборівського району. Дорогою до с. Розгадів – с. Біще (оборонний костел, що входить до складу історико-архітектурного заповідника); від с. Розгадів на захід розміщене с. Краснопуща, відоме своїм монастирем оо. Василіан. Загалом, стан доріг дозволяє проводити маршрути у цьому напрямку.

На відстані 5 км на південь від районного центру розташоване с. Посухів. Поблизу села – гора Лисоня – свідок найкровопролитнішого бою між УСС та радянськими військами. Цікавим у природному плані є с. Гутисько. На його околицях – Голицький державний ботанічний заказник, печера «Опільська». Багато історико-культурних пам'яток у селі Жуків: музей родини Лепких, перший у світі пам'ятник Б. Лепкому, церква Івана Богослова із дерева (1803), перевезена із села Нараїв, село розташоване на відстані 8 км від райцентру.

4.1.4. Північний рекреаційний район

Охоплює межі Кременецького та Шумського районів. Він є найменш атрактивним в області, зважаючи на наявність туристичного потенціалу та транспортної доступності (див. табл. 4.2). Пріоритетним напрямком розвитку туризму в районі є археологічний. Села Стіжок та Антонівці, смт. Шумськ – давні населені пункти, на місці яких існували давньоруські городища. У с. Романів знайдено залишки життєдіяльності черняхівської культури, а у с. Бриків (4 км від смт. Шумське) знайдено

давньоруський археологічний комплекс. У напрямку на північний схід – с. Сураж, через яке в часи Київської Русі пролягав давній тракт з Острога на Кременець. Цікавим для археологічного туризму є Кременецький район. На горі Куличівка у м. Кременець знайдено палеолітичну стоянку, яка має світове значення [29].

Природний потенціал Північного туристичного району дозволяє розвивати на його території спортивний та оздоровчий види туризму. Зокрема, високу цінність мають заліснені території, у деревостані яких зустрічаються соснові породи, які мають лікувально-оздоровчі властивості. Тому у місцевостях серед лісу варто створювати юнацькі оздоровчі табори, санаторії на основі кліматичних та лісових ресурсів. Особливо цінним у плані оздоровчого туризму є Шумський район. На території сіл Антонівці, Велика Іловиця, Стіжок (у лісі поміж селами діє табір УПА «Волинь-Південь» під відкритим небом, де щороку проводять триденні історичні квести), Сураж, де є цікаві туристичні атракції, варто створювати оздоровчі заклади. За умови масового відвідування їх туристами будуть популяризуватися й прилеглі території та їх туристичні принади (табл. 4.3).

У Кременецькому районі виділяється Кременецьке горбогір'я, яке займає площу понад 20 тис. га. Третю частину лісів Кременецьких гір займають соснові, сприятливі для курортно-оздоровчої діяльності. Крім цього, Кременецькі гори – це потужний потенціал для розвитку зимових видів спортивного туризму, серед яких сьогодні розвивається санний та лижний спорт.

Атрактивним у межах Північного туристичного району є Кременецький підрайон, який має кращу транспортну доступність, аніж Шумський (через м. Кременець проходить траса міжнародного значення «Кишинів – Дубно»). Тут спостерігається значно вища концентрація суспільно-історичних та природних ресурсів, ніж у сусідньому Шумському районі транспортна інфраструктура сприяє переміщенню туристичних потоків як усередині області, так і з сусідніх областей.

Крім цього, у районі діє 11 музейних установ, серед яких найбільшу цінність мають об'єкти Кременецько-Почаївського історико-архітектурного заповідника у м. Кременець та м. Почаїв. Ці міста є найбільш атрактивними туристичними центрами у

районі. На цій території пріоритетним напрямком туристичної діяльності є пізнавальний туризм на основі оборонних та світських пам'яток архітектури, а також музейних закладів.

Таблиця 4.3

Туристичні райони Тернопільської області, станом на 01.01. 2013 р.*

Район	Площа,		Кількість населення		Кількість населених пунктів, в т.ч.:		Кількість туристичних ресурсів, в т. ч. :				Щільність туристичних ресурсів, од./ 100 км ² , в т.ч.:	
							суспільно-історичних		природних		суспільно-історичних	природних
	км ²	%	осіб	%	Міських	Сільських	об'єктів	%	об'єктів	%		
Південний	3954	28,6	292197	26,9	11	280	1001	34,8	237	43,4	25,3	5,9
Центральний	7013	50,8	626498	57,7	19	518	1387	48,3	183	33,6	19,7	2,6
Західний	1182	8,6	63411	5,8	2	92	229	8	57	10,5	19,4	4,8
Північний	1701	12,0	103487	9,6	3	128	257	8,9	68	12,5	15,1	0,5
Всього	13800	100	1085593	100	35	1018	2874	100	545	100	20,8	3,9

**Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області*

Співробітники заповідника проводять туристичні екскурсії до Замкової гори у м. Кременець, де знаходяться руїни замку, екскурсії містом, а також сакральні екскурсії від міста Кременець (Богоявленський монастир, Покровська церква) до Свято-Успенської Почаївської Лаври – центру паломництва православних вірян.

У м. Почаїв діє кілька закладів розміщення. Найближчим до святині є гостинний дім для паломників із поміркованими цінами за нічліг. У с. Діброва, що за 2 км від м. Почаїв у напрямку до м. Кременець, є готель «Почаївський світ» [29].

Особливої уваги заслуговує м. Почаїв, до якого здійснюють паломництво тисячі вірян з усієї країни, а також із Росії. Тому комплекс Свято-Успенської Почаївської Лаври – основа для розвитку паломницького туризму, який може стимулювати соціально-економічний розвиток міста за раціонального підходу до експлуатації святині. Окрім цього, у місті є два музеї: духовної культури та художньо-меморіальний музей І. Хворостецького, відвідування яких варто включати до екскурсійних маршрутів.

Туристично привабливим є м. Кременець, де діють готелі та ресторани, кафе, їдальні, призначені для рекреації та відпочинку туристів. Місто є привабливим для проведення пізнавальних турів: тут знаходиться центр Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника. До складу заповідника входять руїни Кременецької фортеці XIV ст., що знаходяться на горі Бона, абсолютна висота якої становить 397 м над рівнем моря. На місці фортеці щорічно проводиться фестиваль готичної культури «Стара фортеця». У північно-західній частині міста знаходиться ще один атрактивний природний об'єкт – гора Куличівка. Місто багате на сакральні споруди: Миколаївський собор, 1636, Богоявленський монастир, 1760, Костел св. Станіслава, XVI ст., Церква Воздвиження Чесного Хреста, XIX ст., церква св. Покрови (XIX ст.). Цікавими для туристів є музеї Кременця: краєзнавчий музей, музей тоталітарного режиму, будинок-музей Ю. Словацького.

Тернопільська обласна державна адміністрація у 2012 р. ухвалила інвестиційний проект «Кременецький тренувальний центр зимових видів спорту», який варто віднести до проектів національного значення. Основне завдання проекту створення на основі спортивної школи «Колос» та унікальної санної траси у м. Кременець центру підготовки збірних України із зимових видів спорту (табл. 4.4).

На вибір програми проекту вплинула наявність атрактивних рекреаційних ресурсів, на базі яких у 2009 р. в межах Кременецьких гір створено національний природний парк. На території якого сьогодні розвивається садибне господарство та готельний бізнес. Крім цього, місто має вигідне транспортне сполучення з обласним центром, із містами Дубно, Київ, Чоп, Луцьк. Це зумовлює перспективу для збільшення кількості туристів до міста, яке в майбутньому може бути «брендіване», як спортивно-оздоровчий туристичний центр.

Село Білокриниця лежить неподалік райцентру – за 5 км. Відомим є добре збережений Білокриницький палац із парком (XIX ст.), в приміщенні палацу діє краєзнавчий музей, у селі немає закладів розміщення та харчування [29].

Таблиця 4.4

**Напрямки удосконалення використання
туристично-рекреаційного потенціалу у туристичних районах
Тернопільської області**

<p align="center">Типи районів за рівнем забезпеченості та використання туристично- рекреаційного потенціалу (ТРП)</p>	<p align="center">Перспективні напрямки використання туристично-рекреаційного потенціалу</p>
<p>I. Найвищі показники забезпеченості та використання туристично-рекреаційного потенціалу (Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Монастириський, Чортківський райони)</p>	<p>Подальший розвиток транспортної, готельної, санаторно-курортної інфраструктури, підвищення її якості, зокрема надання туристичних послуг; створення нових туристичних програм із розвитку замкового, розважального (Монастириський, Бучацький, Заліщицький райони), сільського зеленого (Монастириський, Чортківський райони), спортивного, екологічного туризму на основі використання водних ресурсів Дністровського каньйону.</p>
<p>II. Середній рівень забезпеченості та високий рівень використання ТРП (Гусятинський, Збаразький, Зборівський, Козівський, Лановецький, Підволочиський, Тернопільський, Теремовлянський райони)</p>	<p>Покращення якості туристичної інфраструктури, зменшення фізичного навантаження на окремі туристичні території у м. Збараж, Тернопіль, селі Зарваниця через впровадження інноваційних методів розвитку туризму для рівномірного розподілу туристичних відвідувань об'єктів протягом певного періоду; розвиток сільського зеленого та пізнавального туризму у Лановецькому, Підволочиському, Козівському та Зборівському районах; археологічного, замкового туризму у Тернопільському та Збаразькому районах, оздоровчого, екологічного туризму у Теремовлянському та Гусятинському районах. Створення сприятливого інвестиційного клімату в сфері зимового туризму.</p>

Продовження таблиці 4.4.

III. Середній рівень та нижче середнього рівня забезпеченості туристично-рекреаційного потенціалу та низький рівень використання (Бережанський та Підгаєцький райони)	Покращення стану під'їзних доріг до туристичних центрів району; розвиток сільського зеленого та пізнавального туризму у районі на основі наявних природних та суспільно-історичних ресурсів, зокрема розширення структури, територіальних меж та завдань Кластеру сільського зеленого туризму «Мальовнича Бережанщина», використання замкових та музейних споруд для розвитку замкового, розважального пізнавального туризму, сакральних споруд району – для розвитку релігійного туризму.
IV. Низький рівень забезпеченості туристично-рекреаційного потенціалу (Кременецький та Шумський райони)	Активізація використання лісових насаджень для курортно-оздоровчої рекреації; розвиток археологічного туризму у Шумському районі, спортивного, курортно-оздоровчого, замкового та пізнавального – у Кременецькому районі; модернізація транспортної інфраструктури для збільшення обсягів туристичних потоків до туристичних ареалів.

Шумський район відрізняється від інших значною транспортно-географічною віддаленістю від обласного центру та головних автошляхів, а також наявністю в районі невеликої кількості туристичних ресурсів, які впливають на розвиток туризму. Позаяк за видовим складом наявних історико-культурних туристичних ресурсів малоатрактивний Шумський район тяжіє до Кременецького району, тому його рекреаційний потенціал варто залучати до екскурсій по території Північного туристичного району. Туристичними візитками Шумського району є села Стіжок, Антонівці, Сураж, Велика Іловиця, м. Шумськ.

Велике значення для туризму має с. Стіжок, яке згадується у 1240 р. як давньоруське городище Данилів. Тут щорічно проходить краєзнавчий фестиваль «Братина». Серед відомих архітектурних споруд – церква св. Трійці (1730) та Преображенська церква (1872). Діє також краєзнавчий музей.

Найближчі туристичні атракції до села – місто Кременець (11 км) та смт. Шумськ - 25 км.

Неподалік смт. Шумськ (3 км) розміщене с. Рохманів, де є дерев'яна церква св. Трійці (1730), старий із хрестами XIV ст. краєзнавчий музей. Невелика віддаленість від районного центру компенсує у селі відсутність налагодженої туристичної інфраструктури.

4.2. Основні напрямки оптимізації територіальної організації рекреаційного господарства.

Потужний природно-ресурсний, суспільно-історичний потенціал, його раціональне та повноцінне використання у Тернопільській області, є передумовами забезпечення її стабільного та стрімкого соціально-економічного розвитку. Основні передумови розвитку туристичної галузі області найбільш об'єктивно відображає SWOT-аналіз (табл.4.5).

Аналіз показує, що сильних сторін та можливостей для розвитку рекреаційної діяльності Тернопільської області є більше, аніж слабких сторін та загроз. Реалізація зазначених можливостей вимагає значних капіталовкладень та підтримки з боку держави. Проте, така стратегія дає змогу в майбутньому отримати позитивний соціально-економічний ефект у межах регіону та його окремих населених пунктів.

Зважаючи на той факт, що туризм впливає на понад 50 секторів економіки регіону, насамперед транспорт, торгівлю, будівництво, сільське господарство і є перспективним напрямком перебудови економіки, Тернопільською обласною державною адміністрацією у 2012 р. було схвалено проект Програми розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 роки [121].

Серед основних напрямків діяльності програми є (табл.4.6): удосконалення системи адміністративно-правового регулювання туризму; аудит та інвентаризація наявних туристичних ресурсів (для забезпечення удосконалення структури управління туристичною сферою на обласному рівні).

Управлінням з питань туризму спільно з Державним агентством туризму та курортів України впроваджено:

Таблиця 4.5

SWOT - аналіз туристичної галузі Тернопільської області*

<p>1. Сильні сторони Вигідне суспільно-географічне положення; Багатий природно-рекреаційний потенціал (лікувальні мінеральні води, лісові, ландшафтні, геоморфологічні) ресурси, природоохоронні території); унікальна суспільно-історична спадщина; популяризація фестивальних заходів як унікальних туристично-рекреаційних продуктів; комунікаційна доступність; наявність регіональних програм розвитку туризму в області; зростання конкуренції на ринку туристичних послуг; активна позиція населення щодо розвитку туристичної галузі області.</p>	<p>2. Слабкі сторони Недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури (низький рівень надання послуг у туристичних закладах; недостатня кількість закладів розміщення та харчування, невпорядкований стан автошляхів); низький рівень реклами та поінформованості населення щодо туристичних програм регіону; недостатній рівень кваліфікації працівників туристичної сфери; відсутність державних програм збереження та відновлення унікальних туристичних пам'яток; високий рівень дигресії популярних туристичних ресурсів і територій; низький рівень попиту на туристичний продукт з боку проведення на території регіону туристичних конференцій, виставок, ярмарок; створення туристичних кластерів; запозичення іноземного досвіду в процесі використання туристичних атракцій.</p>
<p>3. Можливості Використання географічного положення для збільшення міжобласних туристичних потоків; використання природного потенціалу для розвитку сільського зеленого, екологічного, водного, оздоровчолікувального відпочинку; залучення об'єктів історико-культурної спадщини до нових пізнавальних та розважальних туристично-рекреаційних проектів; облаштування закладів розміщення та відпочинку в місцях із туристичними атракціями; населення регіону через низький рівень доходів; низький рівень інвестиційної активності туристичної галузі. Впровадження новітніх технологій у процесі здійснення туризму та рекреації; облаштування транспортної інфраструктури дозволить збільшити кількість пасажироперевезень у межах області до об'єктів туризму; збільшення кількості готельних закладів та агросадиб дозволить здійснювати довготривалий відпочинок поблизу туристичних дестинацій; створення якісного туристичного продукту через зростання конкуренції на ринку туристичних послуг.</p>	<p>4. Загрози Недостатнє фінансування з державного бюджету нових туристичних програм; зменшення кількості іноземних туристів через недосконалість туристичної інфраструктури та низький рівень надання туристичних послуг; невідповідний рівень заробітної плати у туристичній сфері; руйнація архітектурних пам'яток у випадку їх запустіння; зменшення туристичних потоків через низький рівень маркетингу туристичної галузі регіону; надмірне використання вичерпних природно-рекреаційних ресурсів; недофінансування туристичних програм.</p>

* Розроблено авторами

Таблиця 4.6

**Характеристика окремих заходів програми та завдань
комунального підприємства Тернопільської ОДА
«Тернопільський обласний інформаційно-туристичний
красзнавчий центр» [121]**

<i>Заходи Програми</i>	<i>Завдання КП</i>
Організація участі у міжнародних, вітчизняних, туристичних виставкових та презентаційних заходах.	Проведення рекламно-інформаційної, виставкової та видавничої діяльності на замовлення Тернопільської обласної ради, місцевих органів виконавчої влади, за власною ініціативою і за участю суб'єктів туристичної діяльності та інших зацікавлених юридичних осіб.
Організація регіональних виставок, конференцій, фестивалів, семінарів та інших заходів.	Організація, участь або представництво на конференціях, семінарах, культурно-освітніх подіях, благодійних акціях, розвиток різних видів рекреаційно-туристичної діяльності.
Формування інвестиційної привабливості області. Сприяння у залученні іноземних і вітчизняних інвестиційних та кредитних коштів у розвиток матеріально-технічної бази.	Участь у розробленні привабливих інвестиційних проектів у галузі туризму та залучення закордонних інвестицій; діяльність із залучення та розміщення інвестицій
Підтримка туристичного іміджу області. Проведення рекламних турів для представників туристичних компаній, засобів масової інформації та інших зацікавлених організацій.	Розроблення та дистрибуція аудіовізуальних інформаційно - рекламних матеріалів, видання друкованих періодичних видань з метою створення позитивного привабливого іміджу області забезпечення проведення прес-турів для журналістів
Участь в інвестиційних форумах.	Участь у всеукраїнських та міжнародних економічних і політичних форумах, спрямованих на розвиток туристичної сфери
Створення видавничої бази з виготовлення рекламної продукції і сувенірів.	Виробництво, редакційна, видавницька і поліграфічна діяльність, торгівля поліграфічною продукцією; організація, виробництво та продаж сувенірів, товарів народних промислів і народного споживання, туристичного обладнання.

— процес паспортизації кожного туристичного об'єкту регіону й проведення обстеження туристичних потоків та аналізу діяльності суб'єктів туристичної галузі;

— формування інвестиційних пропозицій в регіоні (участь в інвестиційних форумах, у спільних проектах міжнародного співробітництва);

— розвиток пріоритетних напрямків туризму (районами пріоритетного розвитку туризму визнано національний природний парк «Дністровський каньйон», заповідник «Кременецькі гори», Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, національний історико-архітектурний заповідник «Замки Тернопілля», міста Тернопіль, Збараж, Бережани, Борщів, Теремовля, Бучач, курорти у смт. Гусятин та м. Микулинці, с. Зарваниця);

— розвиток туристичної інфраструктури (проведення інвентаризації закладів туристичної інфраструктури, облаштування місць для відпочинку в громадських місцях, пристосування під заклади розміщення та харчування історико-архітектурних споруд для використання у туристичній сфері);

— рекламно-інформаційна діяльність (участь у вітчизняних та міжнародних виставках, конференціях, присвячених туризму, популяризація туристичного потенціалу області, інформаційне забезпечення туристичної галузі області).

Напрямки розвитку туристичної діяльності визначалися з огляду на ряд проблем, які постають в регіоні. Однією з них є недосконалість системи збору статистичної інформації, що не дозволяє дати оцінку реальному стану розвитку туристичної галузі.

За даними Управління з питань туризму Тернопільської ОДА, кількість суб'єктів туристичної діяльності, що подають звіти, скорочується. Так, якщо за 2009 рік прозвітувало 120, то за 2011 – 87, за 2012 - 75 суб'єктів туристичної діяльності. Стримують розвиток туристичної галузі області неналежний стан сервісної інфраструктури, рівень розвитку індустрії відпочинку та розваг в області, а також невідповідність сучасним вимогам матеріально-технічної бази туристично-рекреаційних об'єктів.

Однією із гострих проблем в області є стан під'їзних шляхів до основних туристичних об'єктів. Так, із загальної кількості – 65 під'їзних шляхів до основних туристичних об'єктів, станом на

01.11.2012 р. капітального ремонту потребували шляхи по 5 напрямках, середнього та ямкового – 54, та не потребували ремонту тільки 6 з них.

За інформацією Служби автомобільних доріг – одного з виконавців заходів Програми – у 2009-2012 роках, капітальний ремонт, реконструкція доріг та їх будівництво в області не проводились, через відсутність фінансування. А незначні обсяги робіт з поточного ремонту та експлуатаційного утримання не спроможні модернізувати наявну дорожню мережу області і направлені лише на утримання її в проїжджому стані як в літній так і в зимовий періоди.

Гальмують розвиток туризму в області відсутність індустрії відпочинку та розваг (за винятком м. Тернопіль), недостатня кількість облаштованих місць короткочасного відпочинку туристів, незадовільний стан доріг, відсутність під'їздів до багатьох популярних туристичних об'єктів, незадовільний стан більшості пам'яток культурної спадщини. Районними державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування виділялись земельні ділянки для розбудови закладів сервісного обслуговування туристів та відпочинку.

Як наслідок, в області щорічно зростає кількість закладів розміщення. Так, якщо станом на 2009 р. в області діяло 40 готелів та інших закладів розміщення то станом на 2013 р. їх кількість збільшилась до 79. Зокрема, лише у 2012 р. в області відкрилося 6 нових готелів: ресторанно-готельний комплекс «Надія» у Бережанах на 12 місць, готель «Візит» у Бучачі на 11 місць, туристично-відпочинковий комплекс «МішиН – СІТІ» в с. Добровляни Заліщицького району на 35 місць, бар-готель «Едельвейс» у Збаражі на 12 місць, готель «Старе місто» у Кременці на 66 місць, готельно-ресторанний комплекс «Джентльмен» у Тернополі.

Готовими до експлуатації є ще 3 готелі у смт. Монастирська м. Кременець («Калина» та готель «Людмила») в с. Окопи Борщівського району, які зможуть приймати туристів найближчим часом.

Проте слід зазначити, що відкриття в області нових об'єктів готельного бізнесу здійснюється за рахунок інвестицій приватного бізнесу, що безумовно позитивно впливає на виконання заходів Програми. Проблемою є також брак заходів зі сторони органів

місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо використання наявного потенціалу природних лікувальних ресурсів окремих територій області, що не дозволяє залучити додаткові резерви до розвитку територій та, відповідно, наповнення місцевих бюджетів.

У відповідності до вимог Закону України «Про курорти» передбачено механізм створення та розвитку курортів, а саме: підготовка клопотань та подання цих клопотань про оголошення територій курортними, розгляд клопотань та їх погодження, розходження державної екологічної та санітарно-гігієнічної експертизи, прийняття рішень про оголошення природних територій курортними територіями.

В перелік курортних населених пунктів, які віднесені постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1996 р. № 15760 включено: смт. Гусятин Гусятинського району, с. Скоморохи Бучацького району, смт. Скала-Подільська Борщівського району та смт. Микулинці і с. Конопківка, Терехівського району. Однак, в досліджуваному періоді органами місцевого самоврядування зазначених територій не здійснювалась підготовка клопотання про надання територіям особливого статусу.

Лише Гусятинською райдержадміністрацією ще до 2008 р. було розроблено бізнес-план інвестиційного проекту «Розвиток курортного району «Гусятин» через впровадження інноваційної моделі використання конкурентних переваг бальнеологічного курорту». Однак, на сьогодні туристична діяльність тут не проводиться у рамках запланованого, цей факт можна пояснити браком коштів та недостатньою рекламною діяльністю курорту.

Крім того, у 2009 р. в рамках реалізації проекту «Впровадження новітніх механізмів функціонування рекреаційно-туристичного комплексу Гусятинського району для забезпечення сталого розвитку громад Гусятинською районною радою спільно з КП «Гусятинський інформаційно-туристичний центр» замовлено генеральний план забудови с. Калагарівка та курортного району «Калагарівка».

Стимує розвиток туристичної діяльності в регіоні недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами. Так, у складі більшості районних державних адміністрацій питаннями туризму займаються відділи культури та туризму. В області діє лише чотири туристично-інформаційні центри: у м. Тернопіль, м. Заліщики, смт. Гусятин та м. Борщів.

Загалом, протягом чотирьох років Програмою було виконано ряд завдань (табл. 4.7): здійснено рекламно-інформаційну діяльність з проведенням культурно-мистецьких заходів, виставок та заходів щодо інвестиційного та туристично-рекреаційного потенціалу області. Як видно з даних таблиці, на показники ефективності впливають окремі фактори організаційного характеру, тому вони є дещо нестабільними. Наприклад, у 2009 р. до проведення масових заходів включено організацію фестивалю «Зборівська битва», на проведення якого були додатково виділені кошти в сумі понад 190 тис. грн. з обласного бюджету.

Одночасно, кількість примірників придбаної презентаційної та відео рекламної продукції і сувенірів у 2010 р. порівняно із 2009 зменшилась майже на 60%. У 2011-2012 роках спостерігається зростання кількості примірників майже вдвічі.

При цьому спостерігається тенденція до зменшення в складі презентаційної продукції кількості придбаних книжок та сувенірів, та зростання кількості путівників як таких, що користуються більшим попитом.

На вартість проведення масових заходів вплинуло те, що у 2009-2010 роках для організації Західноукраїнської виставки-фестивалю оплачувалась оренда виставкової площі. З 2011 р. виставка проводиться на закуплених павільйонах під відкритим небом [121].

Важливим чинником розвитку туризму регіону є інвестиційний клімат у його межах. Тому важливим завданням сьогодні є розбудова напрямків інвестування туристичних атракцій. До 2015 року планується втілити в життя три інвестиційні туристичні проекти: створення курортного району «Гусятинський», Кременецького тренувального центру зимових видів спорту та розвиток навчально-спортивної бази олімпійської підготовки з біатлону у с. Підгороднє Тернопільського району. Особливо привабливим є район Кременеччини, сприятливий для будівництва гірськолижних трас для дітей та молоді. Місто Кременець знаходиться неподалік траси Київ - Чоп, а також на автошляху Тернопіль - Рівне - Луцьк. Його вигідне транспортно-географічне положення зумовлює перспективу розвитку рекреаційного господарства курортного використання, оскільки тут проходять туристичні маршрути до Почаївської лаври, Збарзького замку та Вишнівецького палацу, а також до туристичних принад Львівської та Волинської областей.

Таблиця 4.7

Аналіз виконання показників ефективності програм розвитку туризму в Тернопільській області за 2009-2012 роки [124]

Напрямки	2009 рік		2010 рік		2011 рік		2012 рік	
	Показник продукту, кількість (од.)	Показник ефективності, середні витрати на одиницю продукту, грн.	Показник продукту, кількість (од.)	Показник ефективності, середні витрати на одиницю продукту, грн.	Показник продукту, кількість (од.)	Показник ефективності, середні витрати на одиницю продукту, грн.	Показник продукту, кількість (од.)	Показник ефективності, середні витрати на одиницю продукту, грн.
Придбання презентаційної продукції та сувенірів (шт.)-всього, з них: книги сувеніри путівники	1400 2110 100 9650	20,17 51,36 35,0 12,24	4600 50 1025 00	7,69 35,00 35,00 5,76	6400 100 633	10,16 135 8,17	11075 75 11000	11,77 135 10,93
Прийнято участь у презентаційних виставкових заходах	8	25625	9	4755	12	11640	19	3205
Організація виставок, конференцій, семінарів та інших заходів	6	10879	7	6114	10	13970	18	3383
Проведення рекламних турів для представн. туристичних компаній та ЗМІ	2	28700	2	21350	5	3860	4	5175
Заходи сприяння в організації релігійного, паломницького туризму	1	4000	1	6600	1	2000	1	6000

Сприятливий інвестиційний клімат варто встановити у районі Дністровського каньйону, який має всі необхідні природні умови та ресурси для створення оздоровчо-курортного регіону, створення локальних туристично-рекреаційних центрів з розвиненою інфраструктурою у смт. Коропець, м. Заліщики та смт. Мельниця-Подільська, сприяло б комплексному використанню багатих туристичних ресурсів цього регіону [182, с. 300-302].

Оцінка туристичного потенціалу дала змогу прогнозувати оптимальні види туристичної діяльності у межах досліджуваного регіону. Таким чином, найбільш перспективними видами рекреації та туризму в області є: оздоровчий, спортивний (спелео- та водний туризм), сільський зелений, пізнавальний, науковий (археологічний), сакральний (паломницький), розважальний (фестивальний).

Так, на території Придністер`я (яка володіє найбільш атрактивним поєднанням природного та суспільно-історичного потенціалу) є великі перспективи для розвитку нових видів туризму, серед яких сільський зелений туризм, фестивальний туризм та пригодницький туризм. Потенційними об'єктами фестивального туризму виступають оборонні споруди у Бучачі, Язловці, Підзамочку, Окопах, Кудринцях, Висічці, Кривче, смт. Скала-Подільська. Тут можна проводити фестивалі середньовічної культури, відтворення лицарських боїв, за прикладом Кременецької та Збараської фортець, Бережанського замку. Поки що цей напрямок неможливий через зруйнований стан збереження цих споруд, а масове скупчення людей може призвести до ще більшої їх руйнації.

Населені пункти західної частини Тернопільської області є не менш привабливими для проведення розважального туризму. У Бережанському районі проводяться такі відомі фестивалі, як «Дзвони Лисоні» (с. Посухів), «Рурисько» та «Бережанський замок» (м. Бережани).

Найкращі перспективи має проведення фестивальних заходів, присвячених середньовіччю, на території оборонних споруд. Варто зазначити, що багато об'єктів є популярними серед туристів і часто відвідуваними, але дороги, які ведуть до споруд, а також самі споруди під тиском великих туристопотоків починають

руйнуватися, а, зважаючи на те, що суспільно-історичні ресурси, на відміну від більшості природних ресурсів, самі не здатні до відновлення, у наукових дослідженнях варто звернути увагу на визначення туристичних навантажень на такі споруди [25]. Це дасть змогу контролювати процес руйнування архітектурних споруд та здійснення заходів, які певним чином можуть зменшити навантаження на об'єкт у періоди найбільшого напливу туристів. Наприклад, у найбільш відвідуваному Збаразькому замку варто встановити спеціальні знаки орієнтування для двох чи більше екскурсійних груп, які одночасно знаходяться на території об'єкту, а також для зменшення фізичного навантаження під час проведення фестивалів слід використовувати прилеглу територію до замку, таким чином зменшуючи потік людей до самої фортеці.

Загалом, для розвитку розважального туризму в регіоні мають бути вирішені наступні завдання:

- формування законодавчої бази щодо розвитку туризму;
- проведення моніторингу місцевих історико-культурних об'єктів, їх внесення до списку Держреєстру нерухомих пам'яток України;

- дослідження та покращення туристичної інфраструктури в зоні перспективних об'єктів туристичних відвідувань;

- розробка нових туристичних маршрутів по маловідомих історичних містечках, де знаходяться руїни споруд чи залишки історичних міст;

- розвиток індустрії розваг;

- підключення до розвитку інфраструктури інвестиційних коштів;

- залучення студентської молоді до розробки і реалізації проектів розвитку туристичної галузі в області.

Важливим етапом розвитку фестивального туризму регіону є залучення інвестицій та введення інноваційних проектів під час проведення фестивалів. Зокрема, Тернопільська обласна державна адміністрація щорічно сприяє проведенню Західноукраїнської туристичної виставки-фестивалю в Тернополі.

Протягом 2012 р. туристично-рекреаційний потенціал області презентували у 15 спеціалізованих всеукраїнських, міжрегіональних та міжнародних туристичних виставках та форумах, які відвідало понад 10 тисяч осіб. Серед них: Всеукраїнська туристична виставка «Туризм. Спорт. Мисливство і

риболовля – 2012» (м. Харків), Міжнародна туристична виставка UITT-2012 (м. Київ), Туристична виставка «Відпочинок, туризм, курорт – 2012» (м. Запоріжжя), VII Міжнародний інвестиційний форум (м. Тернопіль), VI Західноукраїнська туристична виставка-фестиваль (м. Тернопіль), I Туристичний фестиваль «Київщина туристична» (м. Київ), Міжрегіональна туристична виставка «Писанкове Прикарпаття» (м. Івано-Франківськ) та інші.

До уваги візитерів виставкової експозиції нашої області для ознайомлення пропонувалася рекламно-презентаційна продукція архітектурно-історичних заповідників, оздоровчих закладів, закладів розміщення та харчування, туристичних суб'єктів, а також путівники, маршрути та туристичні карти Тернопільської області.

На сучасному етапі співробітниками Тернопільського обласного інформаційного туристично-краєзнавчого центру щороку складається календар фестивалів на рік. Найбільшу кількість фестивалів заплановано провести у літні місяці: у червні – це: фестиваль Бережанського замку у м. Бережани, «Братина» у с. Стіжок, «Червоне-фест» у с. Нирків; у липні: «Забави у княжому місті» в м. Теремовля, «Купальська феєрія» у с. Чагарі; у серпні: «Дзвони Лемківщини» у смт. Монастириська та «Дзвони Лисоні» у м. Бережани [204].

Однією з форм розважального туризму можна вважати проведення так званих «квестів» – розважальних заходів, у процесі яких пропонується виконання поставлених завдань за певний період часу із використанням карт чи картосхем. Такі розважальні заходи не є популяризованими наразі, однак є перспективним видом туристичної діяльності за умови проведення їх на атрактивних територіях. Таким чином, можна контролювати популяризацію окремих туристичних ресурсів, впроваджуючи до туристичної програми їх відвідування. Квест як форма туризму повинен мати певний тематичний напрямок, наприклад історичний. Маршрут повинен відповідати об'єктивним знаковим подіям певного часу і привести до логічного завершення. Для прикладу можна відобразити маршрут шляху війська Б. Хмельницького піз час національно-визвольної війни у XVII столітті: смт. Вишнівець – села Добриводи – Мшанець – Залізці – Оліїв – Худобинці – Млинівці – м. Зборів. Під час проведення квесту учасникам важливо надати інформацію про маршрут у

вигляді картографічних та літературних матеріалів, які відображають маршрут та ті події, які повинні бути відображені у ході проведення заходу (кульмінаційний момент – битву у м. Зборів козацького війська із польським - можна відтворити у вигляді гри із застосуванням зброї того часу).

Планування масових заходів та розповсюдження інформації про них має велике значення для розвитку розважального туризму регіону. Тому актуальним на сьогодні залишається питання про створення нових розважальних програм, а також вдосконалення вже наявних.

Широкі можливості для збільшення туристичних потоків має екскурсійний, зокрема музейний туризм. Наразі музейна мережа регіону недостатньо залучена до екскурсійного руху і надає послуги незначній кількості відвідувачів. виправити таку ситуацію можна, змінивши засоби менеджменту та маркетингу музейних закладів: налагодження співпраці із туристичними суб'єктами, поширення інформації про установи та їх екскурсійні можливості, створення нового музейного продукту.

Для впровадження нового музейного продукту необхідно запроваджувати додаткові музейні послуги для відвідувачів: створення зон для відпочинку, ігрових кімнат для дітей, закладів харчування поблизу музеїв. Сформувати унікальний туристичний продукт музею можна, створивши атракційні експозиції, зокрема рухомі, інтерактивні, анімовані. Для прикладу, у музеях історичного профілю можна облаштувати анімований екран, який розповідатиме про важливі історичні події краю із змінними зображеннями. Такий варіант прийнятний і для музеїв інших профілів. Наприклад, у музеї С. Крушельницької варто встановити програвач, який відтворюватиме відомі її пісні.

На базі музейних установ варто створювати туристично-інформаційні центри, які об'єднують представників туристичного бізнесу навколишньої території. В області вже існують такі туристично-інформаційні центри: «Заліщицьке туристичне бюро» (м. Заліщики, вул. Ст. Бандери, буд. 66), «Печери Борщівщини» (м. Борщів, вул. Шевченка, буд. 20А), «Гусятинський інформаційно-туристичний центр» (смт. Гусятин, вул. Шевченка, буд. 4), «Тернопільський обласний інформаційно-туристичний краєзнавчий центр» (м. Тернопіль, вул. Качали, буд. 3) [155].

Важливим є запровадження нових інформаційних технологій, що також забезпечить поширення інформації про установи серед широкого кола потенційних споживачів.

Як свідчить український досвід, широко популярними музейними установами є скансени (музеї просто неба). Популярними є всеукраїнський музей народної архітектури та побуту в м. Київ, регіональні – Переяслав-Хмельницький музей архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, музей народної архітектури та побуту у м. Львів «Шевченківський гай», скансен у м. Чернівці, обласний музей народної архітектури та побуту Прикарпаття у с. Крилос Івано-Франківської області [205]. В Тернопільській області наразі функціонує музей УПА під відкритим небом у с. Антонівці, за раціонального підходу до його популяризації на території музею можна буде приймати великі туристичні потоки, що забезпечить позитивний результат для розвитку туризму населеного пункту. Для забезпечення цього процесу варто приділити увагу стану автошляхів, які ведуть до музею, а також розширенню мережі закладів розміщення та харчування.

У вересні 2012 р. на території Збаразького замку було відкрито кінно-мистецький театр просто неба імені Байди Вишневецького, який діє як частина музейної установи НЗ «Замки Тернопілля». У місті Тернопіль планується створення музею сакрального мистецтва просто неба: у парк Топільче буде перевезено старі дерев'яні храми з усієї області, які засвідчують галицькі традиції дерев'яної архітектури [205]. Таким чином, населення матиме змогу вивчити традиції та культуру рідного краю з одного боку, а з іншого – цей процес дозволить запобігти руйнуванню старих споруд, які будуть музеєфіковані та реставровані.

Щодо розвитку туристичної інфраструктури (є автостоянка, заклади розміщення та харчування) у населених пунктах, де діють музеї, то виділяються наступні населені пункти: м. Тернопіль (краєзнавчий музей, художній музей, картинна галерея), м. Збараж (Збаразька фортеця), м. Бережани (краєзнавчий музей, музей книги, музей переслідуваної церкви, музей Б. Лепкого та ін.), м. Кременець (музей Ю. Словацького, краєзнавчий музей), м. Почаїв (музей І. Хворостецького), м. Бучач (краєзнавчий музей), м. Борщів (краєзнавчий музей), с. Біла (музей С. Крушельницької). Отже, як правило, туристичною інфраструктурою забезпечені

міські населені пункти або поселення, які лежать у близькій відстані від них. Більшість інших населених пунктів не забезпечені в достатній мірі закладами туристичної інфраструктури, що стримує процес їх популяризації. Особливу увагу варто приділити розвитку інфраструктури у віддалених від обласного центру поселеннях: селах Більче-Золоте Борщівського району (унікальний підземний музей трипільської культури), Денисів (краєзнавчий музей), Молотків (музей «Молотківська трагедія»), місті Копичинці (музей театрального мистецтва). Автошляхи, що ведуть до цих установ, мають задовільний стан, але у населених пунктах недостатня кількість або ж зовсім відсутні заклади харчування та заклади розміщення.

Перспективним напрямком рекреаційної діяльності регіону є лікувально-оздоровчий туризм. Відповідно до Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 р., туризм на її території має стати пріоритетним напрямком. Особливо актуальним є розвиток туризму в Центральному туристичному районі, зокрема варто звернути увагу на курортно-оздоровчий Тербовлянсько-Гусятинський підрайони. Щодо Гусятинського району, програмою передбачені наступні завдання:

- розроблення та видання схем розміщення туристичних об'єктів та пунктів сервісу, картосхем туристичних та екскурсійних маршрутів, путівників про район;
- створення в місті фотовітрини про природні та культурні пам'ятки краю та фотоцитів із рекламою лікувальних вод;
- впровадження нових туристичних маршрутів;
- створення відеофільму про Гусятинщину як курортно-рекреаційний регіон;
- вдосконалення санаторно-курортних і туристичних закладів, залучення об'єктів історико-культурної спадщини до туристичних програм;
- створення сучасної дорожньої інфраструктури на основних туристичних маршрутах;
- розвиток сільського туризму, створення сільських садиб, що прийматимуть туристів [122].

Важливим напрямком розвитку рекреаційної діяльності регіону є стимулювання зовнішнього, зокрема в'їзного туризму, що забезпечить стабільні фінансові надходження до обласного бюджету.

Загалом, з метою успішного розвитку усіх видів міжнародного туризму Тернопільська область увійшла у 2003 р. до ради з туризму Карпатського регіону (поряд із Львівською, Івано-Франківською, Чернівецькою та Закарпатською областями), яка сприяє популяризації рекреаційно-туристичного потенціалу західноукраїнських областей на світовому туристичному ринку.

Рада з туризму Карпатського регіону була утворена в серпні 2001 р. з метою підтримки розвитку галузі регіону. Основні напрямки діяльності ради включають об'єднання зусиль областей з розвитку туристичної галузі, аналіз діяльності туристичних підприємств, проведення навчальних семінарів; здійснення реклаमाції туристичних ресурсів регіону, моніторинг діяльності туризму. Понад сорок туристичних пропозицій ради у період за 10 років було представлено на міжнародних виставках в містах України та закордоном (у Мілані, Берліні, Познані, Лондоні, Києві, Донецьку) [207].

ВИСНОВКИ

Проведені авторами теоретичні і практичні дослідження рекреаційного господарства Тернопільської області, дозволили зробити такі висновки:

1. Рекреаційне господарство охоплює ряд галузей і видів економічної діяльності, що надає рекреаційні послуги. Як системне утворення воно має свою структуру, яка може розвиватися у функціонально-компонентному, функціонально-територіальному і організаційно-територіальному аспектах. Таке господарство формує в сучасних умовах рекреаційний комплекс, який охоплює рекреаційні ресурси, підприємства, що виробляють рекреаційні послуги, заклади відпочинку і оздоровлення, харчування і розміщення, транспорт, туристичні інформаційні центри, страхові організації. У наслідок локалізації рекреаційних ресурсів та підприємств рекреаційних послуг утворюються форми територіального зосередження – рекреаційні пункти, рекреаційні центри, рекреаційні райони, рекреаційні регіони.

2. Вивчення рекреаційного господарства регіону – складний процес, що передбачає застосування як загальнонаукових (аналіз, синтез, системний підхід та ін.), так і конкретно наукових методів – історико-географічного, статистичного, картографічного, районування, за їх допомогою можна здійснити всебічне дослідження сучасного стану розвитку рекреаційного господарства та його територіальної організації, здійснити прогнозування його розвитку у перспективі.

3. Рекреаційне господарство формується під впливом різноманітних чинників, основними з яких є рекреаційні ресурси – природні, історико-культурні, соціально-економічні. Провідна роль серед них у Тернопільській області належить природно-рекреаційним, до складу яких входять геологічні, геоморфологічні, кліматичні, водні, лісові, ландшафтні ресурси.

Серед геологічних і геоморфологічних об'єктів виділяються Дністровський каньйон, гіпсові печери (таких понад 100), травертинові скелі, відслонення геологічних порід, всі вони можуть бути об'єктами наукового, пізнавального та спортивного туризму.

Область має потужні запаси мінеральних вод, які можуть бути ресурсами для курортного господарства (смт. Микулинці,

Гусятин), що задовольнятиме рекреаційні потреби людей із всієї України та з-за кордону.

Придатними також для відпочинку людей в області є кліматичні умови, долини рік, ставки і водосховища (таких 25), водоспади на р. Стрипі, цілющі джерела, ландшафти Кременецького горбогір'я, Медоборів, Придністров'я, Бережанського опілля.

4. Рекреаційно-туристична галузь Тернопільської області має складну компонентно-функціональну структуру, в ній виділяються пізнавальний, сакральний, лікувально-оздоровчий, спортивний, сільський – зелений, розважальний та інші види туризму. Переважає внутрішній, пізнавальний туризм, ним охоплено щорічно в області понад 13,9 тис. осіб, з них переважна частка (68%) – молодь. Об'єктами пізнавального туризму є найбільше природні і історично культурні об'єкти загальнонаціонального значення, що розміщені у містах і селах з добрим транспортним сполученням.

Лікувально-оздоровчий туризм сформувався в Гусятинському та Тереховлянському районах (сmt.Гусятин, Микулинці, с. Конопківка) на базі освоєння родовищ мінеральних вод, у Заліщицькому, Борщівському, Буцацькому, Тернопільському районах на основі кліматичних і водних ресурсів. Однак можливості розвитку цього виду туризму ще обмежені недостатньо розвинутою курортною базою (7 санаторіїв), її оснащенням, вузькопрофільністю оздоровчих закладів та ін. Не використовуються належним чином і дитячі оздоровчі заклади через недостатню поінформованість населення, невелику рекреаційну місткість окремих з них.

У регіоні розвиваються деякі види спортивного туризму – пішохідний і велосипедний (на всій території області), водний (на р. Дністер і Тернопільському ставі), санний та лижний (м. Кременець), спелеологічний (Придністров'я), але ці види не набули ще масового характеру.

Найбільші потоки туристів у регіоні спостерігаються до паломницьких центрів – м. Почаїв, с. Зарваниця і г. Богіт, значні також туристичні потоки до інших релігійних святинь – давніх церков, костелів. Цей вид туризму є найбільш перспективним у області, однак необхідне регулювання туристичних потоків до

основних духовних центрів, передусім Почаєва, через надмірне рекреаційне навантаження на релігійні об'єкти.

Область має значні можливості для розвитку сільського зеленого туризму (мальовничі ландшафти, висока густота сільського населення, збережена самобутня культура мешканців), однак цей вид туризму тривалий час перебуває у зародковому стані (є декілька садиб, але їх діяльність зовсім невелика). Кластер сільського зеленого туризму, що у Бережанському районі, також не надає належних умов для відпочинку іноземних туристів у сільській місцевості і потребує активізації діяльності його складових. Певним чином впорядкувати діяльність екотуристів, що використовували заповідні об'єкти краю, можливе створення на території області так званих екологічних стежок, які вже сформовані у Медоборах, Придністров'ї і дозволяють регулювати рекреаційне навантаження на територіях з унікальними природними умовами.

У Тернопільській області де знаходиться третина оборонних споруд України, розвивається замковий туризм. Особливо активна діяльність у цьому напрямку здійснюється Національним Заповідником «Замки Тернопілля», працівники якого складають туристичні маршрути («Шляхами Гедеміновичів», «Кам'яне Кільце»), проводять наукові дослідження, конференції, облаштовують території замкових споруд. Одним із шляхів використання замків є історичні фестивалі, проживання туристів у історичному середовищі, створення музейних експозицій та інше.

Замки, а також польські цвинтарі, костели, місця проживання відомих людей є об'єктами міжнародного сентиментального (ностальгійного) туризму. Найбільше їх відвідують поляки, позаяк за часи панування панської Польщі тут залишилось багато пам'яток матеріальної і духовної культури. У цьому велика роль польського національного-культурного товариства.

Із кінця ХХ століття в області активізувався фестивальний туризм, що є популярним найбільше серед молоді і осіб середнього віку. Щорічно проводиться 25 фестивалів, серед них Всеукраїнський фестиваль «Дзвони Лемківщини», «У Борщівському краї цвітуть вишиванки» (м. Борщів), «Пісенні Медобори – мелодії краса» (сmt. Гусятин) та інші. Найбільше фестивалів проводиться у Тернополі, Збаражі, Бережанах, Борщівському районі, багато із них – на території старовинних

фортець. Для розвитку фестивального туризму необхідна більша розрекламованість цих заходів.

5. Важливою складовою рекреаційного господарства є рекреаційна інфраструктура. Рівень забезпечення закладами цієї галузі в області недостатній для ефективного функціонування рекреації. Нерівномірне розміщення закладів розміщення, низький рівень їх сервісу, відсутність у третини з них закладів харчування у більшості – автостоянок негативно позначається на розвитку туризму у регіоні. Потребує вирішення питання використання під заклади туристичної інфраструктури архітектурних споруд одночасним збереженням їх статусу.

На території області туристичну діяльність здійснюють понад 120 туристичних підприємств. На сьогодні важливим є не стільки нарощування обсягів перевезень, як розширення асортименту туристичних послуг, поліпшення якості туристичного обслуговування.

6. Поєднання різномірних видів рекреаційної діяльності на території Тернопільської області дозволило виділити чотири рекреаційних райони Південний, Центральний, Західний та Північний. У кожному з них зосереджено певний рекреаційний потенціал, існує різна щільність рекреаційних об'єктів та їх спеціалізація, сформувалися рекреаційні пункти і центри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Андрушків Б.М. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / Б.М. Андрушків та ін. – Тернопіль : Терно-Граф, 2008. – 976 с.
3. Актуальні питання рекламно-інформаційного забезпечення туристично-рекреаційної галузі у рамках проведення «Євро-2012» : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ТНТУ. – Тернопіль, 2011. – 220 с.
4. Бабюк Л. Розробка екологічної стежки «Червона гора» як засіб оптимізації рекреаційного використання території Дністровсько-Беремянського урочища / Л. Бабюк // Наукові записки. – Тернопіль, 2010. – № 2.
5. Баженов Л.В. Нариси історії Поділля / Баженов Л.В. та ін. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – 327 с.
6. Бармак М.В. Наш край – Тернопільщина: навч. посібник / М.В. Бармак, О.Я. Бармак. – Тернопіль : Астон, 1998. – 168 с.
7. Бойко М. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України / М. Бойко // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 222–229.
8. Бордун О. Теоретичні та прикладні засади дослідження міжобласних туристичних потоків України (на прикладі Тернопільської та Львівської областей) / О. Бордун // Історія Української географії. – Тернопіль, 2012. – № 26.
9. Борозняк В.С. Перспективи розвитку українського туризму / В.С. Борозняк // Бізнес. – 2005. – №15. – С. 15–16.

10. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : [монографія] / О.О. Бейдик. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 395 с.
11. Бейдик О.О. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму) / О.О. Бейдик. – К. : Київ. ун-т, 1993. – 56 с.
12. Бутусов Г. Аналіз туристичного ринку України / Г. Бутусов // Галицькі контракти. – 2006. – № 5. – С.8–10.
13. Бучко Ж. Естетична цінність ландшафту як передумова створення маршрутів екотуризму / Ж. Бучко, З. Гохмут // Матеріали 6 міжнар. наук. конференції «Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки» – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – С. 43–45.
14. Волік О. Культові споруди у травертинових скелях середнього Придністров'я та їх історичне значення / О. Волік, Й.Свинко // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – 2003. – № 2. – С. 162–167.
15. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / відп. ред. О.М. Маринич. – К. : УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1. – 416 с. ; 1990 – Т. 2 – 480 с. ; 1991 – Т. 3. – 480 с.
16. Геринович В. Наші Товтри / В. Геринович // Краєзнавство. – Х. – 1930. – № 1–5. – С. 16–29.
17. Гетьман В.І. Про рекреаційні навантаження на ландшафтні комплекси природно-заповідних території / В.І. Гетьман // Рідна природа. – 2003. – № 4. – С. 8–13.
18. Горобець Н.П. Нові технології в галузі туризму / Н.П. Горобець // Економіка і інформатизація. – 2006. – № 7. – С. 27–28.

19. Грабовський Ю. А. Спортивний туризм : навч. посібник / Ю.А. Грабовський, О.В. Скалій. – Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 2009. – 304 с.
20. Гнатів О.К. Проблеми розвитку вітчизняного туризму / О.К. Гнатів // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 23–25.
21. Данилейко В. Історія археологічних досліджень пам'ятки оборонно-фортифікаційного мистецтва – замку в с. Кривче Борщівського району Тернопільщини / В. Данилейко // Наукові записки національного заповідника «Замки Тернопілля» : наук. вид. – Збараж, 2011. – С. 66–67.
22. Дворська Л.А. Кластерна модель як фактор підвищення конкурентоспроможності сільського зеленого туризму / Л.А. Дворська // Еко- и агротуризм : перспективи розвитку на локальних територіях : междунар. науч.-практ. конф.: тезиси докл. (Барановичи, Респ. Беларусь, 22–23 апр. 2010 г.). – Барановичи : РИО БарГУ, 2010. – С. 65–68.
23. Дворська Л. Чинники розвитку сільського зеленого туризму в Тернопільській області / Л. Дворська // Туристичні ресурси як чинник розвитку території : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.-семінару, (Тернопіль, 9 груд. 2011 р.). – Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 197.
24. Деркачева Л.Н. Методические подходы к интегральному анализу климатических условий для рекреационных целей / Л.Н. Деркачева // Вестник МГУ. Серия 5. География. – 2000. – №3. – С. 124–130.
25. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.

26. Діагностика та багатопоказниковий аналіз туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб територіального планування / Ю. Зінько та ін. // Матеріали міжнар. наук. семінару «Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах». – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 380 с.
27. Дністровський каньйон – унікальна територія туризму : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16–18 трав. 2009 р.). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 240 с.
28. Дністрянський М.С. Географічні доктрини : критичний аналіз методологій : монографія / М.С. Дністрянський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 114 с.
29. Дударчук К.Д. Історико-культурні туристичні ресурси Тернопільської області: стан збереження та використання : [монографія] / К.Д. Дударчук. –Тернопіль : ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. – 200 с.
30. Дударчук К. Д. Фестивалі як вид подієвих туристичних ресурсів / К.Д. Дударчук // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Сер.: Географія. – Тернопіль : СМП «Тайп», 2011. – №1 (вип. 29). – С. 122–125.
31. Жупанський Я.І. Соціально-економічна картографія / Я.І. Жупанський, П.О. Сухий. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.
32. Заблоцький Б.В. Особливості організації і проведення практик студентів на базі об'єктів замкового туризму / Б.В. Заблоцький, Б.Т. Пушкар // Міжнародна наукова конференція «Замковий туризм Тернопілля: проблеми та перспективи» (Збараж, 4 трав. 2012 р.). – Тернопіль-Збараж, 2012.

33. Заїкина О.О Внесок туристичної галузі в подолання економічної кризи [Електронний ресурс] / О.О Заїкина. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
34. Закон України «Про туризм» № 324/1995 – ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 31. – С. 242.
35. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року № 1282–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
36. Закон України «Про приєднання України до конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» : за станом на 6 бер. 2008 р. [Електронний ресурс] // Законодавство України / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132-17>.
37. Замки та фортеці. Castles and fortresses: альбом / [упор. А.Л. Прибєга] – К. : Мистецтво, 2007. – 352 с.
38. Заставецька О.В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження : [монографія] / О.В. Заставецька. – Тернопіль, 1997. – 233 с.
39. Заставецька О.В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку / О.В. Заставецька. – Тернопіль, 1993. – 203 с.
40. Заставецька Л. Проблеми і перспективи організації екотурів в Україні / Л. Заставецька, О. Фіткайло // Матеріали III міжн. конф., присв. 10-ій річниці каф. геоекології (28–29 травня 2010 року). – Тернопіль : Підруч. і посіб. 2010. – С. 148–149.

41. Заставний Ф.Д. Географія України : навч. посіб. / Ф.Д. Заставний. – Львів. – Світ, 1994. – 472 с.
42. Здоров А.Б. Экономика туризма / А.Б. Здоров. – М. : Финансы и статистика. – 2004. – 272 с.
43. Зінько Ю.В. Стан та проблеми функціонування туристично-інформаційних центрів Західної України / Ю. В. Зінько // Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Туризм і рекреація: стратегія розвитку напередодні Євро-2012» (14 квітня 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 156.
44. Зорин И.В. Менеджмент туризма: туризм как вид деятельности / И.В.Зорин. – М. : Финансы и Статистика, 2001. – 288 с.
45. Игнатенко Н.Г. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез / Н.Г. Игнатенко, В.П. Руденко. – Львов : Вища шк., 1986. – 164 с.
46. Іванунік В.О. Оцінка рекреаційно-туристичної атрактивності території (на прикладі Чернівецької області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 "Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів" / В.О. Іванунік. – Чернівці, 2009. – 20 с.
47. Іванух Р.А. Рекреаційно-туристичний комплекс Поділля і проблеми його перспективного розвитку / Р.А. Іванух, А.Г. Кривець, А.Г. Охріменко // Регіональна економіка. – 1997. – № 4. – С. 85–94.
48. Ілляш І.Д. Соціально-економічний розвиток поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : [монографія] / І.Д. Ілляш, Д.В. Ткач. – Тернопіль : Вектор, 2013. – 204 с.

49. Качан Є.П., Кошіль А.Б. Регіональні особливості та резерви розвитку продуктивних сил середніх міст України // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Науковий журнал. – Тернопіль: Економічна думка, 2014. - Випуск 19.
50. Качанівський В.С. Концепція розвитку туризму в Україні / В.С. Качанівський. – Львів : Брама, 2006. – 317с.
51. Каплун І.Г. Сучасні шляхи оптимізації природокористування Подільських Товтр / І.Г. Каплун // Наукові записки ТНПУ. Сер. : Географія. – 2004. – № 2. – Ч. 2. – С. 275–279.
52. Квартальнов В.А. Теорія і практика туризму / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 672 с.
53. Квартальнов В.А. Туризм : учебник / В.А. Квартальнов – М. : Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
54. Кеплер Ф. Основы маркетинга / Ф. Кеплер. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 736 с.
55. Кирич Н.Б. Удосконалення методів програмування туристичної діяльності як засобу її активації (на прикладі рекреаціо-туристичного кластеру «Дністровський каньйон») / Н.Б. Кирич, В.А. Паляниця, О.Б. Погайдак // Туристичні ресурси як чинник розвитку території : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.-семінару (Тернопіль, 9-10 груд. 2011 р.) – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 216–219.
56. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні /В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 324 с.

57. Кілінська К.Й. Туристичні ресурси Карпато-Подільського регіону / К.Й. Кілінська // Вісник наукових досліджень. Серія : Туризм. – 2006. – Вип. 1. – С. 56–65.
58. Ковалишин Д. До питання про формування рельєфу і ландшафтів Подільських Товтр / Д. Ковалишин, І. Каплун // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія.– 1998. – № 2. – С. 38–42.
59. Коржунова Н.В. Концептуальні підходи щодо ефективного використання рекреаційного потенціалу України / Н.В. Коржунова // Матеріали регіон. наук.-практ. конф. «Туризм і рекреація. Стратегія розвитку напередодні Євро–2012» (14 квітня 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 74–78.
60. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери: наук. видання / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. – Львів: ІРД НАН України, 1999. – 78 с.
61. Крачило М.П. Географія туризму : посіб. / М.П. Крачило. – К. : Вища шк., 1987. – 208 с.
62. Крачило Н.П. Основы туризмовеждения / М.П. Крачило. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.
63. Круль В. Ретроспективна географія поселень Західної України : [монографія] / Володимир Круль. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
64. Кубійович В. З антропогенезу Нового Санча // Володимир Кубійович. Т. 1 : Наукові праці / Володимир Кубійович. – Париж ; Львів : Фенікс, 1996. – С. 464–506.
65. Кубійович В. Поділля / В. Кубійович // Енциклопедія Українознавства. Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові. – 1996. – С. 133–2135.

66. Кузик С. Зміст науки «Туризм» і «географія туризму» / С. Кузик // Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії. – Львів, 2006. – С. 168–176.
67. Кузик С.П. Географія туризму : навч. посіб. / С.П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
68. Кузик С.П. Оцінка туристичної придатності території Карпат / С.П. Кузик, З.О. Касянчук // Карпати. Український міст в Європу : проблеми і перспективи : тези доп. міжн. наук.-практ. конф. – Львів, 1993. – С. 100–103.
69. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід : [монографія] / Степан Кузик. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
70. Кузишин А.В. Сучасний стан сформованості туристичної інфраструктури в Західноукраїнських областях / А.В. Кузишин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – 2011. – № 2. – С. 122.
71. Зміст науки “Туризм” і “Географія туризму” / С. П. Кузик // зб. наук. праць на пошану Заслуженого проф. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка О. Шаблія “Теоретичні і методологічні проблеми суспільної географії”. – 2006. – С. 168–176.
72. Курило Н.П. Географія туризму / Н.П. Курило. – К. : Вища шк., 1987.
73. Левковська Л. Стан і перспективи розвитку туризму та готельного бізнесу в Україні / Л. Левковська // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 31–35.
74. Лозинський Р.М. Туризм і проблема збереження духовної спадщини України (у контексті проведення Євро–2012) / Р.М. Лозинський // Матеріали регіон. наук.-практ.

- конф. «Туризм і рекреація: стратегія розвитку напередодні Євро-2012». – Львів, 2010. – С. 102–106.
75. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2006.– 436 с.
76. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – 3-є вид., перероб та доп. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
77. Макарчук Н. Міжнародна діяльність Національного заповідника «Замки Тернопілля» / Н. Макарчук // Наукові записки НЗ «Замки Тернопілля». – 2010. – С. 48–55.
78. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К. : Вища шк., 2002. – 272 с.
79. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – С. 180–195.
80. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
81. Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія і практика : навч. посіб. / М.П. Мальська, В.В. Худо. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
82. Мариняк Я.О. Готельно-ресторанний бізнес в Тернопільській області: становлення та розвиток / Я.О. Мариняк // Вісник наукових досліджень. Серія : Туризм. – 2006. – Вип. 1. – С. 89–93.
83. Мариняк Я.О. Екологічний туризм в Україні: стан та перспективи розвитку / Я.О. Мариняк // Наукові записки ТДПУ. Серія : Географія. – 2004. – № 2. – С. 244–247.

84. Мацола В.І. Рекреаційно–туристичний комплекс України / В.І. Мацола – Львів. – 1997. – 259 с.
85. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки / Орест Ярославович Мацюк. – Львів : Центр Європи, 2009. – 200 с.
86. Медведєва К.В. Про методи оцінки регіонального історико-культурного потенціалу / К.В. Медведєва // Матеріали наук.-практ. конф. «Регіон-2011. Стратегія оптимального розвитку» (Харків, 10–11 листоп. 2011 р.). – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 75–78.
87. Мезенцев К.В. Туризм і рекреація в Харківській області: просторовий аналіз та соціальні пріоритети : [монографія] / К.В. Мезенцев, Л.М. Немець. – Х., 2012. – 180 с.
88. Мельниченко С.В. Розвиток сільського зеленого туризму як джерела отримання додаткових доходів особистих селянських господарств в Україні [Електронний ресурс] / С.В. Мельниченко // Все о туризме: туристическая библиотека. – Режим доступу : tourlib.net/turukr.htm.
89. Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности / за ред. В.А. Квартальнова. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 288 с.
90. Міжнародна діяльність Державної туристичної адміністрації України. Відділ міжнародних зв'язків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua/pages.asp.IdType=2>.
91. Москалюк К. Геоморфологічне районування Подільських Товтр / К. Москалюк // Наук. зап. ТДНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – 2007. – № 1. – С. 45–55.

92. Мохначук С.С. Системний підхід і географія / С.С. Мохначук // Економічна географія. – 1976. – Вип. 21. – С. 3–16.
93. Музеї України : довідник / Міністерство культури і мистецтв України. – К. : Задруга, 1999.
94. Мухина Л.И. Подходы к оценке условий рекреационной деятельности / Л.И. Мухина, Ю.А. Веденин, М.В. Зорін // Известия АН СССР. – 1974. – № 3. – С. 112–117. – (Серия «География»).
95. Нагара М. Діловий туризм в Україні: реалії / М. Нагара // Матеріали конференції. – Тернопіль : Форос, 2013 (16-18 квітня). – С. 261–263.
96. Наконечна Г.В. Інноваційний потенціал як актуальний чинник економічної безпеки регіону / Г.Н. Наконечна // Матеріали наук.-практ. конференції «Регіон-2011. Стратегія оптимального розвитку», (Харків, 10–11 листоп. 2011 р.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 155–157.
97. Народне мистецтво Тернопільщини : альбом / [упор. М. Білоус]. – Тернопіль : Тернограф, 2006. – 86 с.
98. Наукові записки національного заповідника «Замки Тернопілля» : наук. видання / [ред. кол. Олександр Раєнт, Віктор Печерський]. – Тернопіль : Видавн. відділ ТНПУ, 2011. – 241 с.
99. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : [наук. вид.] / Василь Кравців, Лідія Гринів, Микола Копач, Степан Кузик. – Львів : НАН України, ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.
100. Науменко Г.П. Проблеми розвитку внутрішнього туризму в Україні. Внутрішній туризм в Україні: окремі

аспекти : зб. наук. Статей / Г.П. Науменко. – К. – 2002. – 162 с.

101. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України) : [монографія] / Л.М. Немець. – Х. : Факт, 2003. – 383 с.
102. Николаенко Д.В. Рекреационная география / Д.В. Николаенко. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 288 с.
103. Новосад Н.О. Країнознавчі аспекти аналізу туристської привабливості регіонів України / Н.О. Новосад // Географія та туризм. – 2010. – №. 6. – С. 140–142.
104. Носирєв О. Інтеграція регіонів України до світового простору / О. Носирєв // Часопис соціально-економічної географії. – 2011. – Вип. 11 (2). – С. 149–158.
105. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования / М.С. Нудельман. – К. : Наукова думка, 1987. – 132 с.
106. Оконченко О.М. Перша лінія укріплень збараського замку і її відповідність з проектом уфортифікованого палацу Вінченца Скамоцці / О.М. Оконченко, І.В. Оконченко // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація». – Львів : Ін-т Укрзахідпроектреставрація», 2008. – № 18 – С. 246.
107. Охріменко А.Г. Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону / А.Г. Охріменко. – К., 2001. – 200 с.
108. Охріменко А.Г. Регіональні проблеми розвитку РТК Подільського регіону / А.Г. Охріменко. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – Вип. 3. – С. 99–102.
109. Охріменко А.Г. Особливості територіальної організації рекреаційно-туристичного комплексу Подільського регіону /

- А.Г. Охріменко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України». – К. : Київ. ун.-т ім. Т.Шевченка, 1999. – С. 35–36.
110. Пересічний М.І. Євро-2012 як соціально-економічний фактор розвитку готельного господарства в Україні / М.І. Пересічний // Матеріали регіон. наук.-практ. конф. «Туризм і рекреація: стратегія розвитку напередодні Євро-2012» (Львів, 14 квіт. 2010 р.). – Львів. – 2010. – С. 132–135.
111. Петренко І.М. Еколого-економічні основи формування та використання рекреаційних територій в умовах міських агломерацій : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. екон. наук : 08.08.01 "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / І. М. Петренко. – Суми, 2003. – 20 с.
112. Питуляк М.Р. Природні рекреаційні ресурси Тернопільщини, проблеми їх раціонального використання та охорони : навч. посіб. / М.Р. Питу-ляк. – Тернопіль, 1999. – 60 с.
113. Підставка Р. Науковий форум у Язловці / Р. Підставка // Тернопіль вечірній. – 2010. – № 51. – 17 листоп. – С. 6.
114. Пістун М.Д. Основні положення регіонального розвитку України : суспільно-географічний аспект / М.Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2008. – № 4. – С. 22–27.
115. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії / М.Д. Пістун. – К. : Вища шк., 1996. – 231 с.
116. Покоłodна М.М. Розвиток рекреаційної діяльності як засіб раціонального використання регіонального природно-ресурсного потенціалу територій та об'єктів природно-заповідного фонду / М.М. Покоłodна // Матеріали науково-

практичної конференції «Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку» – Х., 2011. – С. 301–303.

117. Послуги в Україні. Туризм. Готелі. Харчування (Законодавство, стандартизація, класифікація, сертифікація) : нормативні документи. – Львів, 1999.
118. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Програми розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004-2010 роках» від 12 травня 2004 р. № 612 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
119. Природні умови та ресурси Тернопільщини / за ред. М.Я. Сивого, Л.П. Царика. – Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2011. – 512 с.
120. Природа Тернопільської області / за ред. К.І. Геренчука. – Л. : Вища школа, 1979. – 167 с.
121. Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 роки.
122. Програма розвитку туризму Гусятинського району на 2010–2012 роки, затверджена рішенням Гусятинської районної ради від 21.07. – 2010. – № 410.
123. Програма перспективного розвитку рекреаційних зон в Україні від 22 вересня 1994// Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28.
124. Проект програми розвитку туризму.
125. Пустиннікова І.С. Вісімдесят три святині Тернопілля: путівник / І.С. Пустиннікова. – К. : Грані-Т, 2010. – 72 с.

126. Пушкар Б.Т. Роль природних чинників у формуванні рекреаційного господарства регіону / Б.Т. Пушкар // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Вип. 483: Географія. – Чернівці : Рута. 2010. – С. 96–99.
127. Пушкар Б.Т. Відпочинково-оздоровчий туризм в Придністровському регіоні / Б.Т. Пушкар, О.І. Пушкар // Всеукраїнська науково-практична конференція «Туристичні ресурси як чинник розвитку території» (Заліщики, 9–10 груд. 2011 р.). – Тернопіль-Заліщики, 2012.
128. Пушкар Б.Т. Рекреаційне господарство регіону та його особливості / Б.Т. Пушкар // Науковий вісник Тернопільського нац. педаг. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль. – 2010. – № 2 – С. 170–174.
129. Пушкар Б.Т. Природний туристичний потенціал Дністровського каньйону / Б.Т. Пушкар // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Дністровський каньйон – унікальна територія туризму» – Тернопіль, 2009. – С. 128.
130. Пушкар Б.Т. Методичні основи дослідження туристсько- рекреаційного комплексу регіону і його територіальної структури / Б.Т. Пушкар // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Географія.– Тернопіль. – 2006. – № 2 – С. 126–131.
131. Пушкар Б.Т. Основні напрямки вдосконалення компонентно-функціональної структури рекреаційного господарства регіону / Б.Т. Пушкар // Історія Української географії. – Тернопіль. – 2012.– № 2. – С. 128–132.
132. Пушкар Б.Т., Пушкар З.М. Аналіз рекреаційного господарства регіону: основні напрямки його оптимізації.//Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил

України. Науковий журнал. – Тернопіль: Економічна думка, - 2014. - Випуск 19. – С. 19 -29.

133. Районная планировка / В.В. Владимиров, Н.И. Наймарк, Г.В. Субботин и др. – М. : Стройиздат, 1986. – 325 с.
134. Редько Т.В. Суспільно-географічний вимір сприйняття туристичної привабливості регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / Т. В. Редько. – К., 2011. – 20 с.
135. Римар Л. Перспективи розвитку туристично-рекреаційних кластерів у Тернопільській області / Л. Римар // Матеріали всеукр. наук.-практ. конф.-семінару «Туристичні ресурси як чинник розвитку території». – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 7–8.
136. Ровенчак І.І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : [монографія] / І.І. Ровенчак. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 240 с.
137. Роль національно-культурних товариств у розвитку міжнародного туризму / О.В. Заставецька, К.Д. Дударчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – Тернопіль. – 2013. № 2 (35). – С. 96–100.
138. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України : у 3 част. : підручник / В.П. Руденко. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2010. – 552 с.
139. Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України / В.П. Руденко. – К. : Вища шк., 1993. – 180 с.

140. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України : підручник : у 3 ч. / В.П. Руденко. – К. : ВД «К.-М. Академія» ; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
141. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного використання : навч. посіб. / М.Й. Рутинський. – К. : Центр учбової літ-ри, 2007. – 432 с.
142. Рутинський М.Й. Музеєзнавство : навч. посіб. / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – К. : Знання. 2008. – 428 с.
143. Свинко Й. Розривні тектонічні порушення Товтрової гряди і їх відображення в сучасному рельєфі / Й. Свинко // Наукові зап. ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Геогр. – Тернопіль, 1998. – № 2. – С. 18–20.
144. Сеньків П. Стан та перспективи розвитку в'їзного туризму в Україні / П. Сеньків // Матеріали конференції. – Тернопіль : Форос, 2013 (16-18 квітня). – С. 261–263.
145. Сивий М.Я. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез / М.Я. Сивий. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2004. – 654 с.
146. Сивий М.Я. Мінерально-ресурсний потенціал Тернопільської області (сучасний стан і перспективи) / М.Я. Сивий, В.М. Кітура. – Тернопіль. – 1999. – 274 с.
147. Сировець С.Ю. Територіальна організація рекреаційно-туристичної діяльності в Столичному суспільно-географічному районі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / С. Ю. Сировець. – К., 2011. – 20 с.

148. Смаль І.В. Туристична індустрія України: сучасний стан і перспективи розвитку / І.В. Смаль // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 2004. – с. 116.
149. Смаль І.В. Рекреація і туризм : короткий тлумачний словник термінів і понять / І.В. Смаль. – Ніжин : Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2006. – 80 с.
150. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму / І.В. Смаль. – Ніжин : Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2004. – 264 с.
151. Смаль І.В. Туризм як форма господарського освоєння депресивних регіонів / І.В. Смаль // Географія. Економіка. Туризм : Регіональні студії : зб. наук. праць / [за ред. І. В. Смаля]. – Ніжин : Тов «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 277–285.
152. Смирнов І.Г. Про привабливість та логістичність рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму) / І.Г. Смирнов // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 4. – С. 106–114.
153. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності : підручник / Т.Г. Сокол ; за заг. ред. В.Ф. Орлова. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.
154. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2010 рік / Т.Г. Сокол ; за ред. В.Г. Кирича. – Тернопіль, 2011. – 457 с.
155. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік / Т.Г. Сокол ; за ред. В.Г. Кирича. – Тернопіль, 2012. – 457 с.

156. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.
157. Стафійчук В.І. Рекреологія / В.І. Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2006. – 264 с.
158. Стеченко Д.М. Особливості розвитку малого підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері / Д.М. Стеченко, А.Г. Охріменко // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К. : Ін.-т туризму ФПС України. – 1999. – Вип. 2. – С. 223–226.
159. Стеченко Д.М. Особливості створення туристичної привабливості регіону / Д.М. Стеченко, С.В. Скоробогатько, А.Г. Охріменко // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К. : Ін.-т туризму ФПС України. – 1999. – Вип. 2. – С. 58–70.
160. Створення та розвиток системи туристично-екскурсійних закладів в Україні : зб. наук. статей // З історії вітчизняного туризму. – К., 1997. – С. 43.
161. Стецько Н.П. Аналіз стану та перспективи розвитку галузі туризму Тернопільської області / Н.П. Стецько // Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Географія. – 2009. – № 1 (25). – С. 108–114.
162. Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / О.В. Стецюк. – Львів, 2006. – 20 с.
163. Стеченко Д.М. Передумови і напрями формування туристичного ринку в Україні / Д.М. Стеченко // Туризм : теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 10–12.

164. Сухий П.О. Розвиток сільського «зеленого» туризму в Чернівецькій області / П.О. Сухий, П.М. Брижак, М.Д. Заячук // Вісник наукових досліджень Галицького інституту ім. В'ячеслава Чорновола. Серія : Туризм. – Тернопіль : РВВ ГІ, 2006. – Вип. 2. – С. 163–165.
165. Сухий П.О. Деякі підходи до оцінки агроекологічного потенціалу України / П.О. Сухий // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – Тернопіль, 2004. – № 2.– С. 138–143.
166. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. — 334 с.
167. Теоретические основы рекреационной географии. – М. : Наука, 1975. – 224 с.
168. Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії : зб. наук. праць на пошану Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка Олега Шаблія / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 432 с.
169. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні : монографія / К. Кілінська [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 248 с.
170. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії : підр. для студентів географ. спец. вищих навч. закл. / О.Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2009. – 544 с.
171. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика / О.Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 631 с.

172. Травертинові скелі Середнього Придністров'я : посібник-путівник / Олена Волік, Йосип Свинко. – Тернопіль : Богдан, 2004.
173. Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / А.Г. Охрімеко. – К., 2001. – 18 с.
174. Україна туристична : регіони, райони та міста. Провідні підприємства. Особистості. Кн. 4. : іміджево-презентаційне видання / [упорядк. В. Бологова]. – К. : Укр. Видавн. консорціум, 2009. – 248 с.
175. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2009. – Т.22 (61).
176. Флінта Н.І. Оцінка діяльності готельної індустрії Тернопільської області / Н.І. Флінта // Матеріали всеукр. наук.-практ. конф.-семінару «Туристичні ресурси як чинник розвитку території» (Заліщики, 9–10 груд. 2011 р.). – Тернопіль, 2012. – С. 250–254.
177. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. / Н.В. Фоменко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 312 с.
178. Хелловей Дж. К. Туристичний бізнес / Дж. Кристофер Хелловей ; [пер. з англ.. Т. А. Чорної, А. А. Кожевнікової]. – К. : Знання, 2007. – 789 с.
179. Христов Т.Т. Религиозный туризм : учеб. пособ. / Т.Т. Христов. – М. : Академия, 2005. – 288 с.
180. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області) / Л.П.

- Царик, Г. Чернюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 188 с.
181. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія і практика. – Тернопіль : Навч.а книга – Богдан, 2001.
182. Царик Л.П. Пріоритетні інвестиційні проекти сталого розвитку обласного регіону / Л.П. Царик // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Організація діяльності підприємств тур. індустрії в умовах інтеграційних процесів». – Тернопіль. – С. 300–302.
183. Ціншен Ван Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії: сучасний підхід / Ван Ціншен, О.Г. Топчієв // Укр. геогр. журнал. – К., 2003. – № 1.
184. Чайка В. Збараський та інші пізньосередньовічні замки Тернопільщини як пам'яткоохоронні об'єкти / В. Чайка // Наукові записки НЗ «Замки Тернопілля». – Збараж, 2010. – С. 77–82.
185. Чеболда І.Ю. Оцінка природно-ресурсного потенціалу області / І.Ю. Чеболда // Природні умови та ресурси Тернопільщини – Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2011. – С. 379–385.
186. Чепурда Л.М. Сучасні тенденції та пріоритетні напрямки розвитку туризму / Л. М. Чепурда // Матеріали між нар. наук.-практ. конф. «Туризм і рекреація : стратегія розвитку напередодні Євро-2012» (14 квітня 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 142–145.
187. Чернова Г.В. Територіально-рекреаційний комплекс Вінницької області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук / Чернова Ганна Василівна. – К. : КНУ, 2007. – 23 с.

188. Чернюк Г.В. Рекреаційна оцінка ландшафтів Тернопільської області / Г.В. Чернюк // Наукові записки ТДПУ. Серія : Географія. – 1998. – № 1. – 68 с.
189. Черчик Л.М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України / Л.М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 120 с.
190. Чорнецька Н.В. Організація туристичної індустрії : навч. посіб. / Н.В. Чорнецька. – К. : Атіка, 2006. – 264 с.
191. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії / О.І. Шаблій. – Львів : ЛДУ, 1994. – 304 с..
192. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / О.І. Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.
193. Шаблій О.І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії : [монографія] / О.І. Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ, 2001. – 744 с.
194. Шаригин Н.Д. Основные проблемы социально-экономической географии / Н.Д. Шаригин. – Пермь, 1982. – 82 с.
195. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії : навч. посіб. / І.М. Школа та ін. – Чернівці : ЧТЕІ, 2003. – 662 с.
196. Явкін В.Г. Проблеми географії та менеджменту туризму / В.Г. Явкін, В.П. Руденко. – Чернівці : Рута, 2006. – 260 с.
197. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований / И.М. Яковенко. – Симферополь : Таврия, 2003. – 335 с.

198. Офіційний сайт санаторію «Барвінок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sankurort.ua/uk/sanatorium/135/>.
199. Офіційний сайт табору «Лісова казка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lisovakazka.at.ua/news/lisova_kazka/2012-02-23-12.
200. Офіційний сайт Тернопільського тур-клубу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourclub.te.ua/klub.htm>.
201. http://www.ternotravel.com/view_health?id=58.
202. Международный культурный портал Эксперимент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://md-eksperiment.org/et>
203. Тур-клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourclub.com.ua>
204. Сайт Терно-тревел [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ternotravel.com.
205. Скансени України як важливий туристичний ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : tourlib.net/statti_ukr/afanasjev5.htm
206. Все о туризме – туристическая библиотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourlib.net>
207. Сайт ради туризму Карпатського регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.if.ua/ua/partners/ukx/ctb/>.
208. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

209. Офіційний веб-сайт Державної туристичної адміністрації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua>.
210. Офіційний веб-сайт Інституту регіональних досліджень НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irr.org.ua>.
211. Електронно-довідкова енциклопедія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainainkognita.org.ua>.
212. Офіційний веб-сайт Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Відносна характеристика ступеня комфортності погоди [24, с. 126]

Фактори	Бали			
	4	3	2	1
Кількість годин сонячного світіння	0,5-0,6	Рік 0,4-0,5	0,3-0,4	<0,30
Період аеротерапії	>0,8	0,7-0,8	0,6 -0,7	>0,7
Період з БАРС	0,6-0,8	0,4-0,6	0,5- 0,7	<0,5
Мінливість погоди	<0,25	0,25-0,35	0,2-0,4	<0,2
Кількість днів без сонця	<0,05- 0,7	0,05-0,10	0,10-0,15	0,15-0,25
Кількість днів: еліотерапії з комфортними погодами	0,50-0,35	Теплий 0,4-0,7	період 0,2-0,4	<0,2
з субкомфортними	0,55-0,49	0,35-0,20	0,20-0,10	0,01-0,10
з дискомфортними	0,01-0,10	0,60-0,55	0,60-0,65	0,40-0,65
з жаркими купального сезону	<0,10	0,10-0,20	0,20-0,35	0,35-0,50
з вологістю 80%	>0,60	0,11-0,30	0,31-0,50	>0,50
30%	<0,10	0,60-0,40	0,20-0,40	<0,20
з туманом	<0,10	0,10-0,25	0,26-0,40	>0,40
з опадами > 1 мм.	<0,10	0,11-0,20	0,21-0,30	0,31-0,40
Кількість днів: з комфортними погодами	0,75-0,50	Холодний 0,50-0,35	період 0,35-0,25	0,25-0,10
з субкомфортними	0,49-0,24	0,50-0,45	0,55-0,65	0,65-0,75
з дискомфортними	<0,05	0,05-0,15	0,15-0,20	0,20-0,25
з заметілями	<0,18	0,18-0,34	0,34-0,52	0,52-0,70
з опадами >1 мм.	<0,10	0,10-0,20	0,20-0,30	0,30-0,40
сприятливих для лижного спорту	>0,70	0,70-0,45	0,45-0,20	<0,25

Додаток А.2

Категорії типів і підтипів клімату рекреаційних місцевостей [24, с. 128]

Показник	Типи і підтипи клімату				
	Особливо сприят- ливий	Сприятливий		Відносно сприятливий	
		1,1	1,2	2,2	2,3
1	2	3	4	5	6
РПК (рік), %	84	78	70	67	50
Кількість годин сонячного світіння	2080-	2100-2400	2190-	2350-	1700-
Період, дні: аеротерапії	2390	300-320	2290	2360	1900
БАРС	290-320	230-260	260-300	280-300	260-290
УФГ	210-220	-	165-180	160-180	170-180
РПК теплого періоду, %	-	76	60-80	70-90	0-20
Період, дні: геліотерапії	82	70-80	69	69	43
Сприятливі для повітряних ванн	70-80		50-60	60-70	30-35
з комфортними погодами					
з субкомфортними	60-70	70-100	45-50	50-70	-
купального сезону	30-35	45-50	20-30	35-35	10-15
з дискомфортними	115-125	125-130	85-90	70-75	95-100
з жаркими	40-75	101-120	40-50	5-10	30-60
з вологістю 80%	60-70	45-50	65-70	70-75	110-115
30%	20-25	40-45	15-20	15-20	5-10
з туманом	40-50	35-40	25-30	15-20	70-100
з опадами >1 мм.	20-30	20-30	5-20	25-30	0-5
РПК холодного періоду, %	21-40	5-20	15-25	20-25	30-40
Кількість днів:	50-60	55-60	40-45	45-50	70-80
з комфортними погодами	79	64	59	47	53
з субкомфортними	80-85	75-80	55-60	70-75	55-60
сприятливих для лижного спорту	50-60	55-60	85-95	50-80	60-70
з дискомфортними				-	
з заметілями	40-100	До 10	100-150	35-40	50-100
з опадами > 1 мм.	5-10	днів	35-40	5-10	15-20
	0-10	5-10	20-25	10-15	80-100
	10-20	5-10	15-25		40-50
		10-20			

Додаток Б

Водосховища Тернопільської області [119, с.342]

Водосховище	Назва ріки	Площа дзеркала, га.	Середня глибина м.
1. Бережанське	Зол. Липа	157	1.2
2. Б.-Золотоцьке	Серет	74	2.8
3 Борсуківське	Горинь	198	1.3
4. Борщівське	Ніч лава	44	2.4
5. Вертелівське 1	Серет	147	1.3
6. Вертелівське 2	Серет	140	1.5
7. В.-Івачівське	Серет	315	1.0
8. Залізцівське 1	Серет	71	1.6
9. Залізцівське 2	Серет	115	1.7
10. Залізцівське 3	Серет	134	1.9
11. Залізцівське 4	Серет	142	1.5
12. Залізцівське 5	Серет	224	2.5
13. Зборівське	Стрипа	120	1.3
14. Касперівське	Серет	286	6.6
15. Козівське	Коропець	45	2.6
16. Котівське	Ніч лава	52	2.0
17. Мушкатівське	Циганськ	70	2.3
18. Передмірківське	а	110	1.0
19. Підволочиське	Горинь	214	1.4
20. Плотичанське 1	Збруч	117	1.3
21. Плотичанське 2	Стрипа	133	1.3
22. Плотичанське 3	Стрипа	179	1.1
23. Пятничанське	Стрипа	52	2.3
24. Скороденське	Збруч	140	2.5
25. Тернопільське	Серет	300	4.0

Додаток В

Об'єкти природно-заповідного фонду у Тернопільській області, станом на поч. 2013 р.*

Район	Кількість, од. в т. ч.:			Щільність природоохоронних об'єктів, од/100 км ²	Загальна площа природоохоронних територій, км ²
	Національного значення	регіонального значення	місцевого значення		
Бережанський	2	-	45	1	36,14
Борщівський	14	-	74	8,8	19,44
Бучацький	1		34	4,3	93,29
Гусятинський	4	-	22	2,6	144,48
Заліщицький	7	-	53	8,7	174,59
Збаразький	1	-	28	3,3	44,23
Зборівський	1	-	17	1,8	45,13
Козівський	1	-	14	2,1	14,62
Кременецький	3	-	32	3,8	78,07
Лановецький	-	-	18	2,8	28,19
Монастирський	1	-	27	5,0	81,21
Підволочиський	1	-	12	1,3	0,38
Підгаєцький	-	-	10	1,8	0,81
Теребовлянський	1	1	30	2,8	38,06
Тернопільський	2	1	31	4,3	15,57
Чортківський	2	-	24	2,9	0,11
Шумський	2	-	32	4,3	77,92
Всього	43	2	503	4,0	892,24

**Розраховано за даними Управління містобудування та архітектури Тернопільської обласної державної адміністрації*

Додаток Д
Індикатори соціального розвитку
Тернопільської області у 2010 р.*

	Україна	Тернопільська область	
		одиниць	% від середнього по Україні показника
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3015,3	3067,8	101,7
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	2754,1	2687,3	97,6
Номінальна заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки, грн.	1906	1412	74,1
Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу, тис. грн.	4,9	1,2	24,5
Рівень освіти на 1000 осіб у віці 6 і більше років, що мають освіту	0,868	0,902	103
Забезпеченість населення житлом, у середньому на одного жителя, м ² загальної площі	23,1	22,7	98,3+
Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 жителів	56,2	48,9	87,0
Кількість лікарняних ліжок на 10000 жителів	95,1	89,6	94,2
Забезпеченість населення мережею роздрібною торгівлі та ресторанного господарства (на 10000 осіб)	20,4	20,0	98,0
Рівень безробіття, %	8,8	11,3	128,4

** Складено авторами за даними Головного управління статистики у Тернопільській області*

Додаток Е

Щільність об'єктів туризму у районах Тернопільської області (в розрахунку на 100 км²), 2012р.

Одиниці адміністративно-територіального устрою	Щ1	Щ2	Щ3	Щ4	Щ5	Щ6	Щ7	Щ8	Щ9	Щ10	Щ11
Бережанський	6.2	0.3	0.3	0.002	0.8	2	7	2	7	6	7
Борщівський	7.9	0.5	1.5	0.002	0.4	3	7	1	7	5	7
Бучацький	5.2	0.4	0.7	-	0.4	3	7	3	7	9	8
Густинський	2.9	0.2	-	0.003	0.3	2	5	2	5	7	6
Заліщицький	8.6	0.3	0.7	0.003	1	1	9	2	8	6	7
Збаразький	3.4	-	-	-	0.1	2	8	5	7	1	7
Зборівський	1.1	-	-	0.002	0.2	1	7	0.1	8	4	4
Козівський	1.7	0.1	-	-	0.3	0.4	6	1	0.1	8	7
Кременецький	4.5	0.2	-	0.001	0.8	4	6	-	5	3	10
Лановецький	3.5	-	-	-	0.2	0.3	7	1	6	6	5
Монастирський	5.9	-	-	-	0.2	0.2	7	3	9	4	6
Підволочиський	2.3	-	-	-	0.1	1	7	0.1	7	7	6
Підгаєцький	3.4	-	-	-	0.2	2	6	0.2	6	4	3
Теребовлянський	2.7	0.3	0.4	0.002	0.4	2	6	3	6	7	8
Тернопільський	2.8	0.1	0.1	0.001	0.1	1	7	-	7	6	8
Чортківський	2.2	-	-	-	0.7	1	7	2	7	7	10
Шумський	4.1	-	-	-	0.4	1	6	-	5	3	5
м. Тернопіль	13.6	3.6	24	0.068	5	10	49	7	7	236	769
Тернопільська область	3.9	0.2	0.3	0.001	0.4	2	7	2	7	6	101

Показники щільності На 100 км²:

Щ1 – об'єктів ПЗФ різного значення, категорії і типів

Щ2 – підприємств готельного господарства

Щ3 – структурних підрозділів сфери сервісу у готелях та інших місцях для короткотермінового проживання

Щ4 – санаторно-курортних закладів

Щ5 – музеїв

Щ6 – історико-культурних об'єктів національного значення

Щ7 – бібліотек

Щ8 – демонстраторів фільмів

Щ9 – закладів культури клубного типу

Щ10 – ресторанів

Щ11 – магазинів роздрібною торгівлі

Додаток И

Показники транспортної освоєності території Тернопільської області і її районів, на 01.01.2011 р.*

Райони	Загальна протяжність автомобільних доріг, км L	Площа території, км ² S	Чисельність населення, тис. осіб P	Коефіцієнт Енгеля d _e
По області	5000	13824	1084,1	40,8
Бережанський	236,2	661	42,3	44,7
Борщівський	398,2	1001	69,7	47,7
Бучацький	296,1	802	63,9	41,4
Гусятинський	310,9	1016	62,8	38,9
Заліщицький	315,8	684	48,9	54,6
Збаразький	313,8	863	58,8	44,1
Зборівський	387,5	978	43,8	59,2
Козівський	231,9	694	39,5	44,3
Кременецький	326,6	918	69,4	40,9
Лановецький	245,1	632	30,5	55,8
Монастириський	224,2	558	30,5	54,3
Підволочиський	278,4	837	43,7	46,0
Підгаєцький	165,4	4,96	19,9	52,6
Теребовлянський	367,0	1130	67,8	41,9
Тернопільський	280,6	749	64,5	40,4
Чортківський	330,7	903	76,4	39,8
Шумський	291,6	838	34,3	54,4

**Розраховано за даними Головного управління статистики у Тернопільській області*

Додаток К
Забезпеченість населення районів
Тернопільської області закладами рекреації та місцями в них
(в розрахунку на 1000 осіб), 2012 р.

Одиниці адміністративно-територіального устрою	31	32	33	34	35	36	37
Бережанський район	0.6	0.9	2.3	1.7	0.11	3970	494
Борівський район	3.3	0.1	2.7	2.8	0.06	4220	352
Бучацький район	5.7	-	-	2.0	0.05	6110	292
Густинський район	2.6	0.8	7.6	2.2	0.05	5420	309
Заліщицький район	1.0	1.0	3.4	2.6	0.14	6230	428
Збаразький район	1.1	-	-	2.0	0.02	1400	445
Зборівський район	0.8	0.2	4.5	2.9	0.04	4530	388
Козівський район	0.9	-	-	1.8	0.05	6810	506
Кременецький район	1.2	1.3	0.7	1.4	0.1	1430	678
Лановецький район	0.9	-	-	1.6	0.03	5510	396
Монастирський район	0.8	-	-	2.7	0.03	4830	524
Підволочиський район	0.9	-	-	2.9	0.02	6630	591
Підгаєцький район	-	-	-	2.8	0.05	2050	227
Теребовлянський район	8.5	0.3	7.9	2.3	0.07	5970	508
Тернопільський район	1.9	0.3	3.6	1.5	0.02	3940	363
Чортківський район	1.2	-	-	1.8	0.08	5320	586
Шумський район	0.9	-	-	2.6	0.09	6220	626
м. Тернопіль	6.2	0.4	1.4	0.1	0.01	3530	2269
Тернопільська область	2.7	0.6	1.1	1.7	0.05	4470	816
Норма	4.8	0.1	2	3.2	0.4	4000	2452

Забезпеченість на 1000 осіб населення

31 – місцями в підприємствах готельного господарства

32 – обслуговуючим персоналом в закладах відпочинку

33 – місцями в закладах санаторного лікування та відпочинку

34 – закладами культури клубного типу

35 – музеями

36 – місцями в об'єктах ресторанного господарства

37 – торговою площею у магазинах роздрібної торгівлі

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
I. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ	5
<i>1.1. Рекреаційна діяльність, її форми організації у регіоні</i>	<i>5</i>
<i>1.2. Рекреаційний комплекс як форма організації рекреаційної діяльності у регіоні</i>	<i>14</i>
<i>1.3. Методичні основи дослідження господарства регіону</i>	<i>24</i>
II. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	35
<i>2.1. Природно-рекреаційний потенціал</i>	<i>35</i>
<i>2.2. Історико-культурні рекреаційні ресурси</i>	<i>50</i>
<i>2.3. Соціально-економічний рекреаційний потенціал</i>	<i>63</i>
III. КОМПОНЕНТНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	75
<i>3.1. Загальна характеристика компонентно-функціональної структури рекреаційного господарства</i>	<i>75</i>
3.1.1. Лікувально-оздоровча рекреація.....	81
3.1.2. Спортивний туризм	86
3.1.3. Пізнавальний і діловий туризм	89
3.1.4. Науковий туризм	94
3.1.5. Сакральний туризм.....	95
3.1.6. Сільський зелений та екологічний види туризму	98
3.1.7. Етнічний туризм	101
3.1.8. Розважальний туризм.....	105
<i>3.2. Туристична інфраструктура</i>	<i>110</i>
IV. ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	118
<i>4.1. Рекреаційне районування</i>	<i>118</i>
4.1.1. Південний рекреаційний район.....	121
4.1.2. Центральний рекреаційний район	126

4.1.3. Західний рекреаційний район.....	134
4.1.4. Північний рекреаційний район.....	135
<i>4.2. Основні напрямки оптимізації територіальної організації рекреаційного господарства.</i>	<i>141</i>
ВИСНОВКИ.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	160
ДОДАТКИ	186

Богдан Пушкар, Зоряна Пушкар

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

Монографія

Підписано до друку __.12.2014.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк 10,44.

Тираж 300 примірників. Замовлення № 12/14/5-9.

[прінт • копії • центр]

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018 м. Тернопіль, вул. Львівська, 12
тел. (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.
ФО Осадца Ю.В.